

Facetten van de Surinaamse samenleving

Albert Helman

bron

Albert Helman, *Facetten van de Surinaamse samenleving*. De Walburg Pers, Zutphen 1977

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/helm003face01_01/colofon.php

Let op: werken die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn.

Woord vooraf

Na ruim een halve eeuw besteed te hebben aan het observeren van bepaalde culturele aspecten van de zo bij uitstek heterogene samenleving in Suriname en een goed deel van deze lange levensperiode te hebben gewijd aan de nadere bestudering van allerlei culturele verschijnselen in dat land - een studie vaak onderbroken door andere, dringender taken, maar nooit geheel afgebroken - achtte ik het tenslotte hoog tijd om eindelijk eens over te gaan tot een algemene en overzichtelijke inventarisatie van al het materiaal dat ik op den duur door eigen waarneming of die van andere, betrouwbare onderzoekers had leren kennen. Zowel het tijdstip van doorsnijden der laatste formele koloniale banden die Suriname in zijn vrije ontwikkeling zouden kunnen belemmeren, als een niet-redelijkerwijze te ontduiken opdracht om een ‘Cultureel mozaïek van Suriname’ te ontwerpen en daarna ook te helpen samenstellen, deden mij eveneens inzien dat het geëigende ogenblik voor deze inventarisatie was aangebroken.

Maar hoe licht vergist men zich niet, ook na zulk een langdurige voorbereiding, bij het aanpakken van een dergelijke opgaaf. Ofschoon mij ervan bewust dat een groot gedeelte van het geografisch toch vrij beperkte gebied in cultureel-anthropologisch opzicht nog onvoldoende bestudeerd was - en dit in weerwil van de vele rijpe en nog talrijker groene publicaties die vooral in de laatste vijftien jaren aan Suriname gewijd zijn - meende ik, naïef genoeg, dat het mogelijk zou zijn bij een zorgvuldige inventarisatie tot een goed overzicht van het *gehele* culturele terrein te geraken, het bekende te rangschikken en de bestaande lacunes duidelijk aan te geven. Halfweegs deze even boeiende als moeizame onderneming deed ik echter, niet zonder enige ontsteltenis, twee merkwaardige ontdekkingen.

In de eerste plaats: dat er ongelooflijk veel méér materiaal voorhanden was dan ik bij mijn ongeordende kennis van allerlei deelgebieden ooit had kunnen vermoeden, terwijl men aan weinig daarvan ongestraft voorbij kon gaan. En in de tweede plaats: dat op de zich vormende culturele kaart onvermoede gebieden ‘blanco’ moesten blijven, daar ze veel te weinig of in het geheel niet onderzocht waren, - zeker niet door geïnteresseerden met voldoende wetenschappelijke kwalificaties voor het leveren van zelfs maar een goede beschrijving of indicatie. Om nog te zwijgen van de noodzakelijke kritische beoordeling en vergelijking die op dit alles zouden moeten volgen. Ik had mijn opgaaf in twee tegengestelde richtingen onderschat.

De rijkdom aan relevant materiaal bleek inderdaad overweldigend. Niet alleen wat elke afzonderlijke bevolkingsgroep betrof, maar ook en vooral

in het meest interessante opzicht: hun interactie. Bij alle ‘afzonderlijkheid’ van de ethnisch-begrensde culturele verschijnselen en eigenaardigheden deden zich ook talloze bewijzen van wederzijdse beïnvloeding en acculturatie voor. En juist deze verschijnselen zijn, nog afgezien van hun intrinsiek wetenschappelijk of artistiek belang, van de grootste betekenis voor een volk-in-wording, voor een samenleving als de Surinaamse, waar afstammelingen van meer dan een half dozijn oorspronkelijk totaal van elkaar verschillende ethnische groepen, hoe gering ook in aantal en op hoe verschillende tijdstippen ook bij elkaar gebracht, vandaag tezamen met vallen en opstaan bezig zijn één natie te vormen. Wat het begrip ‘natie’ ook moge impliceren. Het is geen geringe plicht die de actuele omstandigheden en de historie hun op de schouders geladen heeft, en ze hebben hem, liefst op korte termijn, te volbrengen binnen een nauw-omsloten, nog slechts gedeeltelijk bewoonbaar grondgebied, en bovendien in een kennelijke toestand van naar Westerse begrippen economische en technische onderontwikkeling.

Tussen de spanning van een ‘grootste gemene veelvoud’ en een ‘kleinste gemene deler’ van al hun cultuur-elementen (en wie geeft die gemakkelijk prijs?) moeten de nieuwe factoren door hen worden geïnterpoleerd of geïntroduceerd, om tot een oplossing te geraken van het probleem, hoe al deze verschillend georiënteerde mensen tot één volk te integreren. Hoe zichzelf te integreren. Hoe een paar honderdduizend historisch samengedrevenen in zulk een beperkt territorium hun levensmogelijkheden daarin *collectief* hebben te ontwikkelen, zonder terecht te komen (of te blijven) in de moordende impasse van Sartre's tragische held en gedoemd te zijn te (blijven) denken: ‘L'enfer, c'est les autres’. Te vinden hebben zij ook de factoren die het *onmogelijk* moeten maken dat de ene groep de andere cultureel zó dodelijk omklemd houdt, dat verdere acculturatie, die steeds veel tijd vergt, onderdrukking van het heiligste erfgoed der ‘anderen’ veroorzaakt en er een culturele groepshegemonie ontstaat, funest voor alle overige bevolkingsgroepen en dus ook funest voor de gewenste eenwording. En wat valt er voor hen te doen tegen een blindelinge zelf-uitlevering aan ‘het Westen’?

Geen wonder dat het materiaal teveel werd voor de mij toegedachte en naderhand zelfs uitgebreide omvang van ‘Cultureel mozaïek van Suriname’, waaraan een twintigtal auteurs hun medewerking hebben willen verlenen.^{*)} De culturele ethnologie van de betrokken bevolkingsgroepen is, naar verhoopt wordt, in dat boek wel tot zijn recht gekomen, en veel daarin is ‘nieuw’, al ware het alleen al door de onwillekeurige ontstane contrastering van de verschillende ‘culturen’ of het voor de eerste maal naast-elkaar-

*) Uitgave van De Walburg Pers, Zutphen, 1977.

stellen van de cultuurvarianten der negroïde bosland-bewoners. Maar een groot aantal contactverschijnselen en vooral psychologische ‘eigenaardigheden’ konden binnen dat bestek niet meer ter sprake komen, noch veel van de ‘diepere’ achtergronden van allerlei gedragspatronen die voor de aandachtige waarnemer toch zichtbaar aan de oppervlakte lagen, maar niettemin nooit tevoren of in voldoende mate bestudeerd werden. Alle cultuur-filosofische commentaar moest uit plaatsgebrek achterwege blijven of kon slechts haastig worden aangeduid in de Inleiding van genoemd werk.

De inventarisatie en de beeldvorming kunnen bij een grotere volledigheid echter alleen maar winnen. Er zijn nog aspecten van de culturele interactie in Suriname, die niet alleen van belang zijn voor dat land, maar dit ook voor de culturele anthropologie in het algemeen zouden kunnen blijken. Vandaar deze ‘elf facetten’ die in zekere zin een wat gespecialiseerd en ten dele ook speculatief supplement vormen bij bovenvermeld ‘Mozaïek’. Werd in dat boek naar een zo objectief mogelijke weergave van de feitelijke gegevens gestreefd, deze ‘elf facetten’ geven veeleer het resultaat van persoonlijke beleving en (uiteraard controversiële) beoordeling weer. Onontgonnen gebieden zijn hier aangeboord, maar hoeveel ‘zuiver erts’ ze bevatten, moet nog worden afgewacht. Het heeft enige moed gevergd, ‘vermoedens’ uit te spreken, al was het gewoonlijk wel een ‘calculated risk’ die genomen werd. Bovendien kunnen gefundeerde tegenspraak en tegenbewijs uitermate vruchtbaar zijn.

Deze collectie van elf studies - waarschijnlijk het laatste wat ik over Suriname zal publiceren, want ik polemiseer niet - is tot een minimum beperkt gebleven. Mogen anderen het onderzoek overnemen en voortzetten! Mijn werkterrein ligt voortaan elders, want er is nog zoveel te doen voor iemand die, als menig voorganger, voortdurend moet verzuchten: ‘Many things done and more things undone!’ Wat *dit* boek betreft, al ben ik geen Soefi, toch citeer ik hun wijsheid graag, en dit Voorwoord wil ik dan ook - bij wijze van zelfverdediging - besluiten met het volgende:

Iemand zei tegen Bahaudin Naqsband: ‘Je vertelt allerlei dingen, maar vertelt ons niet hoe ze te verstaan’. Hij antwoordde: ‘Hoe zou het je aanstaan, wanneer de man van wie je vruchten kocht, ze voor je ogen opat en je alleen de schillen overliet?’

Neem en eet, - liefst smakelijk.

A.H.

Hoofdstuk I

De cultus der magie

Liever dan te spreken van ‘animisme’, een term met veel te wijde, of van ‘sjamanisme’, met een al te beperkte betekenis, kan men de in Suriname heersende - men zou geneigd zijn te zeggen: overheersende - cutus-vormen die niet aan schriftelijk-vastgelegde leerstellingen gebonden zijn, kunnen samenvatten onder één algemene noemer: cultus der magie. Onder magie dient hier dan te worden verstaan: een al of niet gsystematiseerde reeks van pogingen die de mens onderneemt om in contact te komen met een onzienlijke wereld, bevolkt met bovenaardse wezen, waarvan althans een deel ten goede of ten kwade beïnvloedbaar is door zijn handelingen, en die op hun beurt het leven van de aardbewoners kunnen beïnvloeden, verwekken of vernietigen. Dit magisch denken en handelen berust op een bepaald wereldbeeld, op een algemene levenshouding en een fundamenteel besef der onderlinge afhankelijkheid van de hier en elders (in een moeilijk toegankelijke ‘andere wereld’) aanwezige persoonlijkheden. Een besef van verbondenheid, van ‘religie’ is het, dat leidt tot bepaalde, min of meer voorgeschreven gedragingen (verrichtingen en verboden) en dat aldus een gedragspatroon en een zekere ‘moraliteit’ oplegt.

In bepaalde gevallen kan er zelfs sprake zijn van een ‘kerk’, - een gemeenschap van gelovigen, met een monopolie van sacramenten, waarvan de toediening is voorbehouden aan individuele ‘priesters’ of aan een kaste van bedienaren en bewakers van de leer. Zulk een ‘kerk’ kan echter slechts bestaan in sterk-gesloten en enigszins autoritair georganiseerde sociale gemeenschappen. Slechts daar waar deze in Suriname voorkomen, zal dus ook een ‘kerk’ van cultus-beoefenaren der magie mogelijk zijn. Anders heeft men op zijn best met gangbare, zij het meestal diep-gewortelde tradities en ‘vaste’ overtuigingen te maken.

Indianen. Beginnen wij bij de Indianen van het Achterland, die gezien hun nomadische of half-nomadische levenswijze (zolang zij nog ongekerstend zijn) stellig *niet* in een gesloten gemeenschap leven. De Caraïben aldaar (de Trio's, Wayana's, Akuriyo's inbegrepen) verstaan onder *kapu*, het uitspannel, eveneens de verblijfplaats van de unieke Vader-god *Tamusi*, die ook vaak wordt aangesproken met *Papa* (vader), en daar omringd is van goede ‘geesten’. Boze kunnen er niet komen; wel de beschermgeesten van goede dieren en... van de tabak. Wanneer rechtschapen mensen sterven, gaan ze er eveneens heen, maar boosdoeners zoals moordenaars en dieren-

beulen vergaat het slecht op hun weg naar *Tamusi's* rijk. Men krijgt zijn wandaden in de geestenwereld dubbel en dwars terugbetaald.)* Een dode krijgt dan ook een insect (een soort scarabee!) in de neus gestopt om hem in de duisternis van het hiernamaals de weg te wijzen. Zijn nog niet op zijn bestemming aangekomen geest, de *yoroka*, kan op de aarde nog kwaad doen, - iets waartegen men zich beschermt door zich in te smeren met een kwalijk riekend vocht of door zichzelf afstotend te maken.

Er zijn sporen van een vroeger wellicht duidelijker identificatie van *Tamusi* met de zon. Immers wanneer deze door wolken bedekt is, bidt de Caraïb weleens: ‘Ach maak je *pagara* (opbergmand) open, Vader!’ wanneer hij zon nodig heeft om bijvoorbeeld iets te drogen. Maar bidden tot de zon doet hij niet, en zelden tot het gestalteloze Opperwezen zelf. In de praktijk heeft hij hoofdzakelijk met slechte *yoroka's* te maken, want de goede laten hem met rust. En aan de *puyai*, sjamaan of medicijnman, is de taak toevertrouwd om boosaardige, ongeluk, ziekte en dood veroorzakende *yoroka's* op te sporen, aan te spreken, met bepaalde middelen te bestrijden en te verjagen. Deze geesten hebben allerlei namen en zien er verschillend uit. In een boom huizen de goede bij voorkeur beneden, de slechte boven in het gebladerte.

Daar elke ziekte veroorzaakt wordt door een kwaadaardige *yoroka*, is het de geestenbezweerder die bij allerlei ernstige gevallen moet optreden. Maar hij kan ook op ander gebied werkzaam zijn en bijvoorbeeld zulke geesten gebruiken om iemand kwaad te doen. Hij is dan ook een gevreesd man, want bij hem zijn ‘witte’ en ‘zwarte’ magie in één hand. Na een lange, harde leertijd en veel beproevingen bij een leermeester te hebben ondergaan, slaagt de aanstaande *puyai* er door zijn vastberadenheid in, zijn half-priesterlijke waardigheid, macht en gezag te verwerven, die daarna onaantastbaar zijn. Hij heeft vooraf een extatische ‘hemelvaart’ doorgemaakt, waarbij hij op directe wijze heeft kunnen kennismaken met de goede en kwade bewoners van de geestenwereld en zijn invloed van hen heeft weten te verwerven.**)

*) Zo zit de beschermgeest van de vissen aan de rivier die de mensengeest van het gebied van het Opperwezen scheidt, en daar de overledene tijdens zijn aards bestaan zeker een groot aantal vissen heeft gedood, tracht de Indiaanse Charon hem bij het oversteken van die Styx (dikwijls ook als ‘Marowijne’ aangeduid) te verzwelgen.

***) Een aanstaande *puyai* besluit zelf om dit ‘vak’ te leren, soms omdat hij zelf veel ziek is. Hij kiest een leermeester en neemt zijn intrek in een afzonderlijke, aan alle kanten afgesloten leerlingen-hut. Hij leert de rammelaar (*maraka*) maken en gebruiken; elk steentje daarin is ‘eigendom’ van een geest en vertegenwoordigt deze. De leermeester zorgt voor de eerste steentjes, de leerling zelf voor de overige. De grote *puyai*-geest *Tukayana* wijst ze hem aan. Er wordt telkens gedronken van het sap uit de bast van de *takini-boom*, die met een speciaal ritueel gewonnen wordt onder het roken van lange sigaren. In de hut wordt opnieuw van het sap gedronken, en liggend in zijn hangmat voelt de kandidaat alle geesten van de boom verstoord op zich afkomen, als in een koortstoestand. Dit gebeurt nachten achtereens, terwijl de leerling onderworpen is aan een streng dieet (hetzelfde als voor het eerst menstruerende meisjes is voorgeschreven) en geen vrouw mag zien behalve de echtgenote van zijn leermeester, die het voedsel brengt.

Intussen leert hij ook de *aremi*, de speciale *puyai*-liederen, en het herkennen der geluiden van de geesten. Hij leert ze op zijn beurt op te roepen, en moet dan de periode van afzondering beëindigen met een bijzonder groot feest, waarvan de naam zoveel als ‘braakfeest’ betekent; terecht, want elke leerling dient zowat vijf liter tabakswater te drinken, ofschoon hij al na de eerste slok begint te braken. Is hij tenslotte hiermee klaar, dan moet hij een even grote

Bij de behandeling van zieken maakt de *puyai* gebruik van een sigaar,

hoeveelheid *kasiri* drinken en daarna nog andere kasave-dranken innemen, wat steeds weer gepaard gaat met braken. Zo wordt hij geheel van binnen gereinigd. Daarna krijgt hij van allerlei een hapje te eten, en al hetgeen hij tijdens dit ritueel niet geproefd heeft, blijft voortaan verboden kost voor hem. Over het algemeen vallen rundvlees en zuivelproducten onder dit taboe, evenals het vlees van sommige dieren, - verschillend voor elke *puyai*. Zulk een taboe kan naderhand worden opgeheven, indien de leermeester zijn pupil de verboden spijs laat proeven. Hij alleen heeft er de macht toe.

De leerling wordt nu beschilderd, met feestkleren getooid en voorzien van halssnoeren en armbanden die eerst door de leermeester gedragen zijn. Meestal worden er meerdere *puyai's* tegelijk ingewijd. Ze gaan dan dansen, terwijl hun hangmatten in hun eigen hut worden overgebracht. Elke leerling gaat in de zijne liggen, waar zijn vrouw zich bij hem komt voegen. Heeft hij nog geen vrouw, dan vervult een klein meisje deze rol. Ze worden samen heen en weer geschommeld en mogen nu weer cohabiteren. Na afloop van het feest waarop de ingewijden niet dronken mogen worden, zijn ze zelf *puyai*, zij het nog geen volledig opgeleide. Ze moeten zich nog flink oefenen, en het duurt soms lang voordat ze succes hebben bij de geesten. Pas wanneer zij er in slagen ziekten te genezen, worden zij als volwaardig beschouwd. Als hun vermogens beginnen te tanen, maken ze weer een *takini*-kuur door.

waarvan hij de rook langzaam over de patiënt heen blaast, en van de *maraka*, zijn bezweringsrammelaar, een kalebas op een steel, met wat kleine magische steentjes en zaden daarin. Ook gebruikt hij weleens een rieten ‘snorder’ (*wunwun*) die een ruisend geluid maakt, waarvoor de *yoroka's* op de vlucht slaan. In hemzelf woont een grote geheimzinnige kracht, en hij mag niet in de nabijheid van een pasgeboren kind of een jonge moeder komen, want de mana die hij uitstraalt kan dodelijk zijn voor zwakke wezens. Meestal is de *puyai* een hele nacht, en als zijn optreden niet baat zelfs twee nachten achtereen, bezig met zijn zieke, nadat deze in de *tokai*, een geheel afgesloten, kegelvormig hutje is gebracht. Daar zingt hij, spreekt tot de geesten, rookt en ratelt; en wanneer hij eindelijk met de boze heeft afgedaan, gaat hij voort met het aanroepen van de goede, die hem ant-

woorden en raad geven. Hun stemmen spreken door de *puyai* heen, als bij een buikspreker.

Buiten hem om worden ook allerlei dierlijke en plantaardige bezweringsmiddelen door de Indianen gebruikt, met name zekere *tajer*-soorten, die bepaalde geesten (zelfs van Blanken) heten te bevatten. Men neemt ze op reis met zich mee, om de arm gebonden of in de hand en zelfs in de mond gedragen. De jager bestrijkt zichzelf en zijn gereedschap ermee, evenals de sporen van het dier dat hij achtervolgt. De vrouw die haar weggelopen man terug wil halen, bestrijkt er de balk mee, waaraan hij zijn hangmat placht te binden. Zulke liefdes-triakels, *tulala* genoemd, genieten ook onder de Volkscreolen een grote reputatie. In beginsel kan iemand alles en iedereen bezweren, ook zichzelf. En de dingen zijn hem - elk naar zijn aard - hierbij behulpzaam: een waaiert roept de wind, een heet-gemaakte in de regen gegooide bijl roept de zon terug, de vlugge veenmol over de voetzolen gestreken, helpt om vlug te lopen.

Behalve de *yoroka*'s bestaan er tenslotte ook *kanaimo*'s (de naam wordt bij vele andere Indianenvolken voor hetzelfde begrip teruggevonden), een soort diermensen die zich 's nachts in tijgers, vleermuizen, vogels kunnen veranderen en rondgaan om kwaad te doen.^{*)} En een van de ergste geesten is de *kurupi*, de Bosgeest, die met zijn kromme ledematen dreunende slagen tegen de boomwortels geeft en als 'grootvader van alle duivels' geldt. Hij wordt verjaagd door het strooien van peper en zout in vuur. Ook is er de slangachtige *okoyuno*, de grote Watergeest, die allerlei gedaanten, waaronder menselijke, kan aannemen en dikwijls in of bij het water op de loer ligt, ongelukken veroorzaakt, maar wel op goede voet staat met de *puyai*'s. Schuim en draaikolken in de rivier worden aan de *okoyuno* toegeschreven.

Tamusí wordt soms ook *Makunaima* genoemd, en heet bij de Arowaken *Wa mureta kwonei*, zoveel als 'onze Maker'. Bij hen speelt de zon in de cultische voorstellingen een grotere rol dan bij de Caraïben. Over deze laatsten, voor zover in het Maroni-gebied en het Voorland woonachtig, kan nog het volgende worden vermeld. Zij geloven in het bestaan van verschillende menselijke geesten, waarvan de twee voornaamste zouden kunnen vertaald worden als 'ziel' en 'geest'. Ziel is dan 'dat wat je in een spiegel ziet' of 'dat wat in het oog is', - een zelfstandig wezen tijdens het leven, dat bij de dood het lichaam verlaat om naar *Tamusí* te gaan. De geest (*yoroka*) ontstaat pas bij de dood of is volgens sommigen al in de schaduw

*) Men voelt hun nadering niet, maar ze doden wie ze treffen. Daarom vermijden de Caraïben het 's nachts naar buiten te gaan om hun behoeften te doen. In het duister, dat aan de geestenwereld toebehoort, moet de mens zich koest houden. Dat hij allerlei droomt is al erg genoeg.

aanwezig, en blijft op aarde rondwaren om ziekte en dood te veroorzaken. Ook de ziel kan dit onder bepaalde omstandigheden doen, bijvoorbeeld als na een zelfmoord God haar de toegang tot zijn rijk voor een poos ontzegt. Dan zwerft de ziel rond en verschijnt de levenden in hun droom. Een sjamaan moet er aan te pas komen om de ongelukkige bij te staan.*)

Onder invloed van de kerstening is het tegenwoordig meestal God-zelf die het goede loont en het kwade straft, - recentelijk ook de vruchtafdrijving. Maar zijn hemel is volgens velen toch nog altijd een specifiek-Caraïbische plaats, waar Indianen de baas zijn en negers geen toegang hebben... De *aki* of 'geest die ergens bij hoort' kan als woonplaats een boom, een steen of een stroom hebben, maar kan, eenmaal geest zijnde, ook 'vader' of 'grootvader' zijn, verbonden aan bepaalde dieren of planten.**)

Verder zijn er nog aan mensen verbonden hulpgeesten die een zelfstandig bestaan voeren: de persoonlijke hulpgeest van de sjamaan, en zijn beschermgeest die hij kan overdoen aan zijn patiënt. Alle zijn in staat de mens kwaad te doen. Eén, *yurawai*, doet het steeds, omdat hij verzot is op mensenvlees; anderen slechts wanneer ze geprovoceerd worden.***)

Boomgeesten dulden het niet dat hun verblijfplaats omgehakt wordt. Door eigen schuld of door die van verwanten halen de mensen zich boze geesten op de hals, - het zijn als het ware manifestaties van het schuldgevoel. Maar de Caraïben nemen aan, dat de boze geesten een pijl in hun slachtoffers afschieten, of de ziel opeten, of volstaan met door hun aanwezigheid koorts op te wekken.

Bij een zieke geroepen, kan de *puyai* op verschillende wijzen te werk gaan: de afgeschoten pijl van een Watergeest uitzuigen (maar meestal ster-

- *) Volgens de langzamerhand vervagende overlevering ontmoet de ziel op zijn oostwaartse tocht naar *Tamusi* eerst een grote hond. Heeft hij tijdens zijn leven ooit een hond - waardevol bezit! - gedood, dan wordt hij op zijn beurt door de Cerberus vermoord. Daarna ontmoet hij een grote pad, in het bezit van een kom met *kasiri*. Stervend van dorst krijgt de ziel iets te drinken, tenzij hij ooit een pad heeft gedood. Na de reeds genoemde 'vishoeder' te hebben gepasseerd, bereikt hij eindelijk het hemelrijk. Maar van de aard van het bestaan daar, heeft men geen duidelijke voorstelling. Wel zijn er allerlei variaties bekend over de laatste zielereis. Zo is de 'Heer der vissen' bij sommige Indianen al... een Chinese winkelier!
- ***) De *puyai* die van een tijger droomt, ziet als het ware de platonische idee van de tijger, en dat is 'de tijgergeest'. Hij ziet deze groter van gestalte dan welke tijger ook. De vadergeest van de regen echter heeft de gestalte van een klein vogeltje, waarvan de naam gelijkkluidend is met het woord voor 'regen'.
- ****) Zoals bijvoorbeeld de Watergeest door menstruerende vrouwen of door een man die met haar in rechtstreekse of zijdelingse aanraking geweest is. Om dezelfde reden moeten de ouders van pasgeborenen het water vermijden, terwijl de *puyai* op dit gebied de allergrootste voorzichtigheid heeft te betrachten.

ven deze ‘zwaar-getroffen’ patiënten) of hij kan de ziektegeest uitroken, want in tabak schuilt een van de machtigste geesten, die de andere verjaagt. Hij kan met tabaksrook in de hand, wrijven over de pijnlijke plek; tabakswater toedienen, zodat bij het braken de ziekte de patiënt verlaat; of tijdens een spectaculaire séance de geesten oproepen en met hen spreken, waarbij zijn hulpgeesten als tolken dienst doen, zodat de *puyai* al het nodige te weten komt. Hebben deze methoden gefaald, dan is er nog één: het toedienen van *takini*-sap, een hoogst bedenkelijke zaak, omdat de patiënt hierdoor soms zelf op weg raakt om *puyai* te worden, - wanneer het tenminste geen vrouw betreft.

Zowel de kerstening van de Caraïben in het Voorland (die in het *Sranan* gebeurt) als hun intiemere aanraking met de Creolen zijn ook op dit gebied van grote invloed op het denken en doen van deze half-‘bekeerden’. Een voorbeeld is de thans heersende opvatting dat de boa-constrictor een boze geest is. Als hij gedood wordt, blijft zijn geest bij de doden en doodt op zijn beurt 's mans kinderen; alleen een *Creoolse obiaman* kan hier iets tegen doen. De *puyai* is machteloos, ook al kan hij de slangengeest ‘zien’ in zijn dromen. Zo heeft ieder zijn eigen, heel beperkt gebied, - ook de missionaris of zendeling onder deze schijnbaar zo dociele bevolkingsgroep.

Bosnegers. Er zijn enkele merkwaardige overeenkomsten, en even merkwaardige verschillen tussen de cultus der magie bij de Bosnegers en die bij de Indianen, van wie zij ook op dit gebied wel het een en ander overnamen. De uitgangspunten liggen dicht genoeg bij elkaar, - in hun algemene menselijkheid. Het is de uitwerking die anders verloopt en tot ook voor de Bosnegers onderling verschillende verschijningsvormen leidt.*)

Neem de Djoeka's. Hun godsdienst berust op twee hoofdbeginselen: het sterke gevoel van blijvende verbondenheid met het voorgeslacht, waaruit de voorouder-cultus is voortgekomen, en het dienen van *Grantata* (hoogste vader) oftewel *Gwangwela*, de uit Afrika, het legendarisch geworden land van de voorvaderen, ‘meegebrachte’ opperste godheid, wiens meest intieme dienst geheim en esoterisch is, behoed door een hogepriester of -priesteres en hun geïnitieerde, matrilineale familie. *Gwangwela* vertegenwoordigt alle zedelijke beginselen van de Djoeka's. Wie de godsdienstige stamwetten overtreedt - en het zijn er vele - heeft zich tegenover de godheid te rechtvaardigen en zich door boetedoening met hen te verzoenen.

Elke Djoeka heeft een plechtige eed van trouw en gehoorzaamheid aan

*) Zeer verhelderend als visie van binnenuit is hetgeen over de Yoruba's vermeld wordt in Ulli Beier: ‘The return of the Gods’ (Cambridge, 1975).

Gwangwela af te leggen, en het is door deze ceremonie dat hij formeel in het stamverband wordt opgenomen en het bewijs levert dat hij geen slechte magische praktijken uitoefent, geen *wisiman* (tovenaar) is, maar een betrouwbaar medelid van de sociale gemeenschap. Immers geheel het leven van de Djoeka wordt ondanks zijn vrolijke aard beheerst door vrees voor boze machten die zich op elke denkbare wijze kunnen doen gelden. De betrouwbaarheidsproef wordt geleverd door het drinken van een godsoordeel (*dringi sweri*) waarbij men zich aan een of andere levensgevaarlijke proef onderwerpt, zoals bijvoorbeeld het aflikken van de vooraf in het sap van giftige planten gedoopte vinger, zonder ernstige gevolgen daarvan te ondervinden. Want *Gwangwela* beschermt de zuiveren en maakt ze zelfs immuun tegen alle gevaren, wanneer hij dit in zijn hoge wijsheid beschikt.

Ziekten en dood zijn volgens de Djoeka's bijna altijd te wijten aan zwarte magie (*wisi*) en wie deze uitoefent - hetgeen kan worden aangetoond door raadpleging van het orakel van *Grantata* - verdient op zijn beurt de doodstraf. In de praktijk (mede om moeilijkheden met het goevernement en zijn politie te vermijden) wordt deze straf tegenwoordig steeds verzacht tot uitbanning uit de stam-locatie, of in mildere gevallen door sociale uitsluiting of zware boeten in geld, dan wel goederen. Maar de bewezen *wisiman* blijft na zijn eigen dood altijd onbegraven en onbetreurd, wat tot gevolg heeft dat zijn *jorka* (geest; de term is van de Indianen overgenomen!) zich niet kan voegen bij die van de voorouders, maar in alle eeuwigheid blijft ronddwalen. Vaak ten detrimente van degenen die de *wisiman* tijdens zijn leven gekend heeft, en van hun naasten.

Al wat de Britse assuradeurs 'acts of God' noemen, dus ongelukken die de mens niet zelf veroorzaakt, storm en droogte, misoogst en dergelijke, zijn gebeurlijkheden die voor de Djoeka's een gevolg zijn van het niet in acht nemen van religieuze voorschriften. Ze moeten dus door de opperpriester aan *Gwangwela* worden voorgelegd, opdat kan worden vastgesteld wie en in welke mate deze zich aan een overtreding schuldig gemaakt heeft. Dienovereenkomstig wordt de grootte van het zoenoffer of de wijze van bestraffing bepaald. De boete kan soms heel hoog oplopen, zodat de schuldige zich veel liever daaraan onttrekt door vrijwillig te verdwijnen.

Naast de *Grantata* zijn er nog een aantal mindere goden of 'geesten', behulpzame en kwelgeesten, die echter alle hun macht aan *Gwangwela* ontlenen of door hem tijdelijk losgelaten en getolereerd worden. Zo hebben de *Bilo-djoeka's* nog een aparte godheid, *Gedeoensoe*, die het karakter draagt van een vruchtbaarheidsgod, want bij het bouwklaar maken van de kostgronden, bij grote jacht- en visserijpartijen, worden speciale offers aan *Gedeoensoe* gebracht, en bovendien moet hem, evenals *Gwangwela*, op

gezette tijden tastbare belangstelling worden getoond, ook al schijnt zijn macht ietwat beperkter dan die van *Grantata*.*)

De cultus van het opperwezen, de *Grangadoe*, houdt nauw verband met *wisi*, hekserij, het vermogen om anderen met bovennatuurlijke middelen (zwarte magie) te schaden. De *wisiman* handelt uit persoonlijke boosaardigheid; zijn macht vererft niet. Hij kan veranderen in een *azeman* (vampier), maar zijn ergste wandaad is pervertering van de geldende religie: het aanroepen en omkopen van slechte bosgeesten (*bakoe*) om bezit te nemen van een slachtoffer. Hij is dus in feite een anti-priester.**)

*) Zijn tempeltje staat bij voorkeur onder de hoede van een priesteres, (misschien in verband met zijn vruchtbaarheidskarakter) maar wordt momenteel toch door een priester van het dorp Tabiki bediend.

**) Veel meer vrouwen dan mannen blijken na hun dood heksen te zijn geweest. Het percentage beschuldigden is, mede om economische redenen, vrij hoog. Iedereen, ook iemand van de eigen *bee* of een 'vader's kind' staat bloot aan beschuldiging door iedereen, meestal iemand uit de eigen *pisi*. Zelden is het slachtoffer iemand van een andere *pisi* of zonder nauwere relatie. Wie het dichtstbij woont of met wie men het intiemst verkeert, is het gevaarlijkst. Levende beschuldigden worden echter het liefst ontlast door de priesters, die wel graag de beschuldiging van doden bevestigen. Want de *gaanman* en *kabiten*, meestal ook als priesters optredend, moeten de vrede bewaren.

Wanneer een verdachte het orakel komt raadplegen, worden de te berde gebrachte beschuldigingen gewoonlijk van onwaarde verklaard, en de beschuldigers (doorgaans familie) berispt. De ziekte van het 'slachtoffer' wordt aan hun laster toegeschreven; de voorouders zouden hem nog liever laten sterven dan langer laster te laten ondergaan, - een inderdaad fraaie rationalisatie! Beschuldigingen van een dode zijn echter voordelig voor de priesters, die door uitspreken van het 'schuldig' zijn erfenis verbeurd verklaren en zich toeëigenen. Het is bovendien de rationalisatie van hun falen om de ziekte te genezen, want *Grangadoe* helpt geen heksen. Daar zelfmoordenaars altijd heksen zijn, wordt vaak bij ongelukken aangenomen dat deze vorm van zelfbestrafing heeft plaatsgevonden.

Overigens behoort in eerste instantie elke *pisi* zijn eigen zaakjes op te knappen. Beschuldigingen van aangetrouwden worden, anders dan die door burens, niet in trance uitgebracht, maar bij wijze van ruzies. Aanleiding is steevast een ziektegeval. Maar is de beschuldigde, soms de eigen echtgenoot, niet suspect in eigen *pisi*, dan heeft de aantijging weinig effect; en zelfs bij verdenking vindt zij, als afkomstig van een 'buitenstaander', geen ondersteuning. Aangetrouwden in dezelfde *pisi* zijn solidair met de plaats. 'Waar je eet daar kun je het kwaad verwachten', zegt de Djoeka. Soms gaven zulke beschuldigingen aanleiding tot vechtpartijen en *boto-feti* (gevechten op het water) met verwoesting van bezittingen, huizen en vruchtbomen. Maar thans zorgen de priesters meestal voor tijdige pacificatie. Vooral oudjes worden menigmaal beschuldigd, geslagen of vermoord, en nog steeds wordt van alles 'verdacht' gevonden. Ook een *obiaman* (medicijnman) staat aan latere beschuldigingen bloot, want zijn 'witte' magie kan gemakkelijk in 'zwarte' omslaan, meent men. Een *kabiten* echter wordt zelden tot *wisiman* verklaard, en wie macht heeft wordt niet licht beschuldigd. Met oudere (en jongere) vrouwen is dat anders, ook bij mannen als zij hun macht verliezen. Aantijgingen moeten politiek realistisch zijn. Kinderen protesteren vaak tegen de beschuldigingen van een ouder door anderen, en brengen dan verzachtende omstandigheden in het geding: provocatie, praatjes, jaloezie. Maar ze moeten daarbij oppassen, niet als slachtoffers of medeplichtigen te worden aangezien.

In de wereldbeschouwing van de Saramaka's heeft eveneens alles een oorzaak, die in principe door waarzeggerij en orakels is te achterhalen. Toeval speelt bij hen geen rol, ze zijn deterministen à outrance. Alle ongeluk komt voort uit wandaden: oude en recente, van sociale of religieuze aard. Elk vergrijp (*pikadoe*) zal beslist zijn bittere vruchten afwerpen. Vandaar de onverbiddelijke *koenoe*, die automatisch in werking treedt, zelfs bij diefstal zonder tijdige compensatie. Er komt onder hen dan ook vrij veel suicide van de beledigde partij voor, om zich op deze wijze van een eeuwigdurende *koenoe* als weerwraak te verzekeren, en zij schromen niet openlijk hiermede te dreigen bij aangedaan onrecht.*)

De Saramaka's zijn tuk op consultatie bij al wat verontrust: pijntjes, het zoekraken van een voorwerp, slecht weer, het zinken van een korjaal, tot ziekte en dood toe. Ontdekt men een 'natuurlijke' oorzaak, dan zijn de kwade geesten toch aan het werk geweest, die de 'ware' oorzaak maskeren om de ongelukstoestand langer te laten voortduren. Er zijn verschillende soorten *fii* (orakels): in trance en bij bezetenheid, door het nazien van kippen-ingewanden (*haruspicie*), door het ronddragen van heilige bundels, of raadpleging van voorouders, godheden, zelfs 'zielen' van levenden. In elk dorp zijn wel een aantal mediums te vinden, en *loekoemans* (zieners) met speciale middelen voor waarzeggerij. Zij onthullen wat feitelijk de gemeenschap (onuitgesproken) al weet van de onheilbrengende wandaden, - een post-facto logische relatie. De therapie volgt dan uit de diagnose en de etiologie.

Zelfs voor één geval is vaak een reeks séances nodig, want er komt meestal een complex van oorzaken, *koenoe's*, *apoekoe's* (bosgeesten), *fio-fio* (duistere afgunst) en *sibà* (verbale hekserij) bij te voorschijnt, die elk om verschillende 'verzoeningsdaden' vragen. Bij openbare séances mag iedereen vragen stellen en kan iedereen als bezetene of bundeldrager antwoord geven; hij is dan immers zelf niet meer verantwoordelijk. De waarzeggers zelf onderhouden strenge taboe's en hun bevindingen zijn onaantastbaar. Soms treden ook kinderen op als orakeldragers. De dorpsolidariteit komt bij dit alles sterk tot uitdrukking. Bepaalde *soi gadoe* (orakels) zijn gebonden aan het dorp, evenals sommige *Gaan-obia's* (hoofd-orakels); andere zijn voor de *lo* bedoeld. Vrijer is de bezetenheidscultus van de *Papa gadoe*, de *Apoekoe* en dergelijke, waaraan ook vrouwen die niet als echte

*) Over het wezen van de *koenoe* wordt uitvoerig gesproken in 'Cultureel Mozaïek'.

dorpsgenoten worden beschouwd, kunnen deelnemen. Van de *Gaan-obia* gaat de magische kracht uit om voort te leven en de hoogste verplichting om taboe's in acht te nemen.^{*)} Controversen naar aanleiding van orakeluitspraken komen bij de Saramaka's minder voor dan bij de Djoeka's.

Men komt in het Bosneger-pantheon nog allerlei andere godennamen tegen zoals *Kediampo*, *Njankompoe*, *Gedeoensoe*, *Djombi*, *Akantamasoe*, *Kesekia*, *Tinei*, *Tonei*, *Tonoegbwei*, *Towensoe* en dergelijke meer; relieken uit Afrika of ad hoc creaties, de zaak loopt van plaats tot plaats erg door elkaar.

Ook de Boni's of Aloekoe's geloven in een opperwezen, *Masa gadoe* (de Here god) of *Nana*, schepper van al het bestaande. Onder hem ressorteren reeksen van lagere godheden of geesten: die der voorouders en die van mensen, dieren, planten en locaties, alle behept met een niveau van 'zijn' en een tweede niveau van 'kracht'. Hogere niveau's van beiderlei aard kunnen wel lagere beïnvloeden, maar niet omgekeerd. De *wisiman* kan desgewenst een *jorka* in dienst nemen. Naast deze goden-collectie treedt ook op een demiurg, insteller van de wetten. Zijn naam is *Odoen* en hij wordt niet alleen door de Aloekoe's, maar ook door de Saramaka's vereerd. Bij de Djoeka's wordt een overeenkomstige functie toegeschreven aan *Gwangwela*.

Het geheel van zowel de religieuze als de morele doctrine ligt vervat in de wetten en sancties door *Odoen-Gwangwela* uitgevaardigd. Bij de Aloekoe's gaat het vooral om verboden, die zij reeds van kindsbeen af kennen, na door een eed (*sweli*) in de cultus te zijn opgenomen. En het is *Odoen* zelf die straft met ziekten of dood; vandaar de heilige vrees voor zijn naam. Zijn ritens zijn slechts aan de *granman* bekend en aan de grijsaard die hem soms vervangt. Ze vinden alleen plaats bij de collectieve *sweli* tegen toverij, die om de twee of drie jaar wordt hernieuwd, of wanneer men de barmhartigheid van *Odoen* voor een overtreder wil afsmeken. De priester wast dan het lichaam van de zondaar met een aftreksel van bladeren die hij alleen kent.^{**)} Een *sweli* tegenover *Odoen* gebeurt ook als vrijwaring bij valse beschuldiging van diefstal of ander misdrijf.

Heksenprocessen komen bij de Aloekoe's niet meer voor; ook niet bij openlijke of bedekte beschuldigingen van toverij. Want men kan nooit

*) De *obia's* zijn tegelijkertijd bron en uitleggers van de moraliteit, en werken de veranderingen in sociale structuur prompt om tot (nieuwe) leerstellingen; niet anders dan bij de 'gevestigde', op een Openbaring gegroundveste godsdiensten. De *obia*-priesters 'verklaren' de *obia*.

***) 'Asperges me hysopo, et super nivem dealbabor...'

volstreekte zekerheid verkrijgen, - slechts na de dood van de *wisiman*. En vroeg of laat wordt deze, zonder menselijke interventie, toch tot straf door *Odoen* gedood.^{*)}

Voor de Aloekoe's geldt eveneens dat het lichaam beziel wordt door twee geestelijke elementen: de *akra*, iets goddelijks dat de mens alleen tijdens zijn leven aankleeft, daarna weer tot zijn oorsprong terugkeert en geen verder contact meer met de mensen heeft; en de *jorka* die geweten, herinnering, smaak en aversie, kortom de 'persoonlijkheid' in zich heeft. Deze is niet van goddelijke, maar wel - althans gedeeltelijk - van voorouderlijke herkomst en blijft na de dood onveranderd voortbestaan op een plan tussen het goddelijke en menselijke in, met nog betrekkingen tot de levenden. Zo zijn de *jorka's* steeds aanwezig om en bij hun nabestaanden, die ze beschermen. Door hun tussenkomst wordt goddelijke kracht overgebracht op de mens.

De Aloekoe's wenden zich uitsluitend tot de maternale vooroudergeesten, en slechts collectief. De doden beschermen gemeenschappelijk de levenden; niemand gaat individueel naar de *fraga-tiki* (offerplaats) om een bepaalde *jorka* aan te roepen, tenzij wanneer een *jorka* op een vreemde *bee* een *koenoe* uitoefent.^{**)} Want *koenoe* is vervloeking van een hele *bee* door een godheid of voorouder. Zij kan worden uitgesproken door iemand die in zijn of haar bezetenheid voor de slangen-goden *Dagowe* of *Papa-gadoe*, dan wel de *Kromanti* optreedt, of soms ook voor een bepaalde *jorka*, zoals de gevreesde *Ingi-jorka*, de Indiaanse. Vroeger werd de hele *bee* getroffen van iemand die een *dagowe-slang* doodde of een boom omhakte waarin een geest huisde. En de *jorka* van een ten onrechte van *wisi* beschuldigde, die deswege zelfmoord pleegde, vervolgde heel de *bee* van zijn beschuldigers met een *koenoe*, die zich openbaarde door bezetenheid van een of meer *bee*-leden. Speelt zich de zaak tussen verschillende *bee's*

*) De mensen werken daarna mee, door de heks niet te begraven, maar in het bos te smijten, omdat anders *Odoen* de hele *bee* zou straffen. Net als bij de Saramaka's.

***) De offerplaats is een geïsoleerd stukje grond in het dorp, van ongeveer een vierkante meter, met planken omgeven en in het midden een T-vormig kruis waarover een lap witte stof hangt. Men bidt in gewone taal, als bij een tweegesprek. Dit gebeurt door de *kabiten* of bij zijn afwezigheid door een grijsaard, terwijl een assistent libaties doet van water en *dram* (bush-rum). Door de sprenkelingen wordt contact gemaakt met vooroudergeesten. De *dram* is de eigenlijke offerande, die voorafgegaan wordt door een uitstorting van suikerrietsap, de voorvaderlijke feestdrink (toen er nog geen *dram* was). De tussenkomst der voorouders bij *Masa gadoe* wordt gevraagd met formules als: 'Voorouders, waakt over ons, beschermt ons, vraagt voor ons aan *Masa gadoe* dat hij... enz.' De middelaars zijn hier het collectief van alle 'heiligen'.

af, dan heeft de ene de andere nodig om de *jorka* te apaiseren. Zo is er een ingewikkeld weefsel van *koenoe*-relaties tussen de *bee*'s ontstaan, die zich tot op de huidige dag doet gelden.

De vruchtbaarheidsriten van de Aloekoe's worden door ieder voor zich op zijn eigen akker in acht genomen. Ze zijn gebonden aan een lokale godheid, al komen ze alle neer op een cultus van de *Mama-goon* (aardemoeder) waarvan de *granman* de priester is, die daarvoor jaarlijks een kort gebed uitspreekt.*) Maar individueel brengt men offers aan de *Goon-gadoe* (grond-godheid) van afzonderlijke plekken. Overal langs de rivieroever zijn deze kleine offerplaatsen te zien: wat lage rekken met kleurige flarden goed versierd, waarop de offergaven liggen. Ook wordt er voor elke locatie een speciale rustdag, de *kina dei*, door ieder op zijn eigen houtje gehouden.

De Saramaka-dorpelingen offeren, collectief en periodiek, niet alleen aan de *gadoe di a goon*, maar ook aan de *lampresi gadoe* (beschermgeest van de landingsplaats) en wel, behalve voedsel en gebeden, ook muziek. Misschien zou men met enig recht bij de Djoeka's kunnen spreken van het bestaan van een 'kerk' met hogepriesterlijke centra en geïnstitutionaliseerde tekens, sacramenten die het contact met de godheden bewerkstelligen. Maar *Masa gadoe*, de hoogste god en schepper, laat zich nooit (evenmin als bij de Indianen) met menselijke conflicten en problemen in. Juist hij heeft geen eigen priesters, maar is voor het politieke en sociale leven zeer belangrijk, verlost de zijnen uit hun slavernij en 'spleet het bos voor ons open', zoals de Bosnegers het uitdrukken. Hij is degene die uiteindelijk, via zijn engelen en duivelen, de rechtvaardigen beschermt en de boosdoeners straft, en geen genade voor heksen - de zondaars tegen de heilige geest - kent. Hij is het die de boze geesten in de hand houdt. De dood die hij toelaat, is een *gadoe dede*, een 'act of God', maar hij wordt niet bepaald gevreesd.

Tot hem en de andere godheden wordt vrijmoedig en soms ironisch, plechtig en soms vrolijk gebeden, want allen bezitten zij ook menselijke zwakheden en gewoonten; ze zijn lichtgeraakt, weigeren te kleine geschen-

*) De *Mama goon* wordt voorgesteld door een weinig doorwerkt beeld van witte klei, met enorme borsten, dat staat in een hutje op het dorpsplein van Boniville (Frans Guyana). Tegen de tijd dat de grondjes worden aangelegd, bidt de *granman*, door een grote menigte omgeven, om vruchtbaarheid voor de *prenasi*'s (kostgronden). Blijft de regen weg, dan volgt libatie van water en *dram*, en wordt ook het beeld overgoten.

ken en vinden het wel leuk hun dienaren te beduvelen.*) Zelfs het hoogste wezen is noch onfeilbaar, noch almachtig. Zowel goedaardige als boosaardige lagere godheden kan men andersom stemmen, en ze bezitten een zekere mate van autonomie. De voorouderlijke *jorka's* hebben een intermediaire functie, vooral inzake *koenoe's*. Hun positie in de geestenwereld is echter afhankelijk van hun vorige positie op aarde; vandaar dat er *granjorka's* en *ordinaire jorka's* zijn. Die van misdadigers en zondaars zijn *takroe jorka's* en zetten hun boos bedrijf van vroeger voort.

De sacramenten zijn ter bescherming of vrijwaring van hekserij: communie, exorcisme of talisman. Zieken zoeken genezing door afwassing met onder andere bier, en door zegening met een pakje gevuld met heilige voorwerpen. De communie, het sterkste middel tegen hekserij, bestaat uit een grootscheeps avondmaal, dat alleen in het Rome van Drietabbetje plaatsvindt. Exorcisme van een kwelgeest (*bak'oe*) die door heksen beheerst wordt, kunnen en mogen alleen de priesters aldaar uitoefenen.***) De geëxorcerde krijgt dan van hen een talisman, die tegenwoordig niet zo hoog meer geschat wordt. Niettemin komen nog steeds grote aantallen pelgrims naar dit

*) Als voorbeeld van een echt ritueel gebed moge dienen het door Wooding meegedeelde gebed dat de *bonoe* (priester) voorzegt en dat door de familie, die komt offeren, wordt nagezegd in het Para-district: '*Anana Kedoeaman Kedoeampon* (aanspreekvorm van voorouder-stamgeest-schepper), zoals je ziet is dit het uur waarop deze kinderen een offer brengen aan hun gestorven voorouders. Welnu, wij verzoeken je om alles naar wens te laten verlopen. Wij plengen een beetje fris water voor je. Moeder van de aarde, *Aisa*, wij geven je eveneens fris water, want je bent er getuige van, dat de kinderen hun doden eren. Wij geven je dus fris water.

Welnu, grote Vooroudergeest, vandaag is zoals wij beloofden de dag aangebroken om je een offer te brengen en te eren, zoals het kinderen past om hun ouders te eren. Wij verzoeken je alles van harte te aanvaarden en je kinderen vergiffenis te schenken voor al wat zij misdaan hebben. Wij verzoeken je ons weer met open armen te ontvangen als een vader zijn kinderen. Keer alle kwaad dat ze kan overkomen, zoals een vader alle kwaad voor zijn kinderen. Welnu, je ziet, grote *profen* (familie-grondvester) vandaag eten wij samen om vrede met je af te sluiten. Dit vragen wij je in naam van *Anana*.'

Na het offer volgt dan nog als slot-gebed: 'Aangezien je alles van harte aanvaard hebt, zalven wij ons lijf met de restanten. Bescherm ons en kom je belofte na, dat je ervoor zult zorgen dat wij geen gebrek lijden. Zoals *Anana* het gewas laat groeien tot het rijp is om te eten, laat ons zo groeien en bloeien, zodat men niet kan zeggen dat onze voorouders ons de rug hebben toegekeerd.'

***) Hierbij wordt een eed afgelegd dat men geen heks is, daarna krijgt men een speciale 'godendrank' toegediend (om het lichaam van de godheid in zich op te nemen). Er is tegenwoordig echter ook 'ketterij' ontstaan, door nieuwlichters en 'valse' profeten. De orthodoxie der 'oude gelovigen' gaat langzaam maar zeker verloren. Men hoort, zegt Aimé Césaire, 'de ketterlach in hun dogma's.'

centrum. Want de priesters blijven er hun viervoudige taak uitoefenen: het raadplegen van de orakels, het uitdelen van de sacramenten, het uitvoeren van zuiveringsriten en het brengen van offers aan de *gran-jorka's*, wier eredienst in die van de *Gran gadoe* is opgenomen en bestaat uit offerfeesten, afgewisseld door nachtelijke bidstonden en dansen, vooral na elk zuiveringsritueel, elk avondmaal of bij bijzondere gebeurtenissen, - juist als bij de dodenriten ten behoeve van 'gewone' voorouders gebeurt.

Volkscreeolen. Het is verbazingwekkend hoeveel van de Bosneger-godsdienst, alle kerstening ten spijt, nog in de levenspraktijk der overige Creolen, op het platteland en in de steden en dorpen, van hoog tot laag is te vinden, al wordt het - vooral door 'intellectuelen' en meer kerksen - zo goed mogelijk verheimelijkt. Veeleer dan aan bewuste overname doet dit verschijnsel denken aan het verarmd voortbestaan van oud, eigen erfgoed en aan een onbewust teruggrijpen naar hetgeen nog als zuiverder en effectiever beschouwd wordt dan de niet langer meer onderling samenhangende cultische en magische overleveringen, datgene dus wat dieper in 'het binnenland' te vinden is.

Er is hierbij weliswaar weinig sprake van syncretisme of verwevenheid, echter wel van een naast-elkaar-voortleven van christelijke theorie (en theologie) en magische praktijken, waarbij de overeenkomsten opwegen tegen de tegenstellingen en resulteren in een houding - ook in andere culturen welbekend - van 'baat het niet, schaden kan het evenmin', of omgekeerd: 'vind ik in de ene cultus geen volledige hulp of bevrediging, dan is er altijd nog de andere'. Overduidelijk blijkt dit alles in het overgangsgebied dat de Para-negers innemen, en in hun tussenpositie waarover C.J. Wooding - onze voornaamste bron in deze - uitvoerig heeft weten te berichten.*)

De Creoolse districtsbewoners, evenals de Stadscreolen, spreken van *winti* wanneer zij het hebben over een analogon van de cultus der magie zoals deze systematischer en penetranter wordt beoefend door de Bosnegers, die zij dan ook beschouwen als de grote experts in deze. De Para-negers bezetten als het ware de brug van deze 'orthodoxie' uit het binnenland naar het vrijere, overigens nogal onbesmette volksgeloof van de meer verwesterste Creolen. Voor hen zijn in de 'andere' wereld de voorouders nog altijd actief, en deze *djodjo's* beschermen hun nakomelingschap. Iedereen heeft er twee, een mannelijke en een vrouwelijke *djodjo*, aan wie de schepper, identiek met de God van Israël en Jacob, het vermogen schenkt

*) Zie de bibliografie bij dit onderdeel.

om aan een boreling op aarde een ‘ziel’, de *kra* of *akra* te geven, die op zijn beurt uit een mannelijk en een vrouwelijk gedeelte bestaat.

De natuurlijke ouders geven dus het kind zijn lichaam, maar van zijn twee voorouderlijke *djodjo's* die het blijven beschermen, ontvangt het zijn *kra*, ook wel *jeje* (geest of geestesgesteldheid) genoemd, en daarnaast bezit men ook een *jorka* - iets als een bij-ziel - die zich meestal pas na de dood bemerkbaar maakt als een rusteloze geest, in staat om eventueel weer tijdelijk zijn aardse gedaante aan te nemen en nog te beschikken over ‘alle ervaringen die de mens in deze wereld heeft opgedaan’. Tijdens het leven draagt de *kra* de volledige medeaansprakelijkheid voor iemands doen en laten, want hij weerhoudt of geeft toe, en kan zelfs door magie overweldigd worden. Maar bij de dood verdwijnt hij onherroepelijk. De *jorka* moet dan tot elke prijs worden uitgebannen, en dit gelukt lang niet altijd.

De schepper, hier *Anana Kedoeaman Kedoeampon*, of kortweg *Anana* genaamd, wiens naam niet ijdel gebruikt mag worden, heeft onder zich engelen en duivels: enerzijds gunstig-gezinde hogere en lagere godheden of ‘geesten’, waaronder de *djodjo's*, en daar beneden nog een groot aantal boosaardige geesten. Deze zouden veel kwaad kunnen aanrichten, ware het niet dat de beide *kra's* en de beide *djodjo's* van een mens, in voortdurend overleg, ingrepen om hem te leiden en te behoeden. Bovendien kan de *kra*, die in het hart zetelt, worden ‘versterkt’ door afwassingen met kruidenbaden (*kra-watra*) waarvan de *obiama*n of *bonoema*n (over wie later) het geheim kent. En zelfs menige Stadscreool gaat ‘naar het bos’ om er te ‘wassen’ wanneer zijn ziel er behoefte aan heeft of zijn lichamelijke gezondheid ermee gediend is.

Daar de *kra* rein gehouden moet worden, maar kan worden bezoedeld door veronachtzaming van allerlei voorschriften inzake reinheid of voedseltaboe's (*trefoe* of *kina*), ofwel op magische wijze door een ander ‘gebonden’ kan worden, moet hij met een *opo* (magische versterking) weer worden opgemonterd en geharmoniseerd. Reden waarom men in eerste instantie de *loekoema*n (ziener) consulteert, die door rechtstreekse vragen aan de *kra's* te weten komt wat er precies aan de hand is.*)

Door de onverbreekelijke band tussen de bovennatuurlijke en de gewone

*) Hij kan onder meer tijdens een eenvoudige rite de *kra's* vragen, wat de vader- en de moeder-*djodjo* willen ontvangen en waar zij wonen. Het kommetje water dat de *loekoema*n daarbij in de hand houdt, geeft door trillingen de antwoorden, onder meer ‘wat zij willen eten en drinken’, dus welke spijs- en drankoffers er (hoofdzakelijk ten bate van de *loekoema*n zelf) nodig zijn voor de totale purificatie. Zij zijn ook tuk op gouden sieraden, *kra sika* (met een oude West-Afrikaanse naam *sika* voor goud, en dus ook geld, aangeduid).

menselijke wereld is het mogelijk dat de godheden of geesten ‘bezit’ kunnen nemen van iemand die dan door het on aardse wezen ‘bereden’ wordt als een paard (*asi*, ook cohabitatie-partner) en zó als zijn willoos werktuig optreedt tijdens trances of perioden van bezetenheid, of ook wel onbewust. Het individu vertoont dan soms bovennatuurlijke vermogens, spreekt ‘vreemde’ talen (*kromanti*, door de neus uitgesproken zinnen) en kan ongedeerd door het vuur gaan, of scherpe en gloeiende voorwerpen aanraken; hij is dan ook niet langer aansprakelijk voor zijn ‘menselijk’ gedrag.

De *jorka* evenwel is een talmer in het dodenrijk. Met de laatste ademtocht wordt hij daarheen uitgeblazen en kan, wanneer hij dat wil, meteen terugkeren om zich als een fantoom (*djoembi*) te vertonen of zelfs in een zintuigelijk al beter waarneembare gedaante: de totale *jorka*, die zich gedraagt zoals de mens bij wie hij vroeger behoorde en die daarenboven verrijkt is met nieuwe ervaringen, kennis en vermogens uit de andere wereld.

Voorouders en nabestaanden vormen samen de *langa lo*, de familie (*bere*) in uiterste extentie. De vooroudergeesten kunnen ook, als zij dit wensen, zelf in bepaalde nakomelingen herboren worden en zijn dan *kabra* (overgekomenen). Behalve de algemene stamgeest, de *profen*, heeft elke *bere* van de Para-negers nog andere godheden die, evenals de *profens*, uit Afrika per schip zijn ‘meegekomen’ naar Suriname, en laatstgenoemden maken samen met de *kabra's* uit, welke familie een bepaalde ‘wedergeboorte’ tot kind zal krijgen.*)

Het is intussen de *kra* die er in toestemt dat een vreemde geest bezit neemt van een mens en dit demonstreert doordat zo iemand een *winti* (godheid) in zich krijgt en door gedragingen, gebaren of verbale uitingen het karakter van de *winti* veraanschouwelijkt. Veel goeds kan zo'n *winti* eigenlijk niet doen; hij heeft dit over te laten aan een van zijn geïnitieerde dienaren of priesters. Maar hij kan wel veel schade aanrichten, die eveneens door de *obiaman* (toverpriester) moet worden beperkt, wanneer hij in staat is de *winti* te beteugelen. De transformatie van iemand die *winti* (‘in het hoofd’) heeft, laat meestal wel zien welke godheid bezig is zijn mannelijke of vrouwelijke *asi* te beheersen.**) Veelal worden ook de priesters zelf

*) Ruzies binnen de *bere* van zo'n baby kunnen zijn gezondheid ernstig schaden, want de *kra* van het kind wordt er door gehinderd en de *djodjo's* zouden het dan liefst willen terugnemen. Overlijdt het inderdaad en wil men nagaan of het ooit ergens anders herboren wordt, dan geeft men het lijkje een merkteken mee, dat eventueel kan worden teruggevonden bij een nieuwe baby.

**) De *winti* van de Para-negers en hun cultusbezoekers dragen niet alleen allerlei oude Afrikaanse, maar ook tal van fantastische Sranan-namen zoals ‘Moeder mooie bloem’ of ‘Vader baas boven baas’. Andere weer heten ‘Lust voor het oog’ of ‘Vader boos gestorven’ en sommige vertikken het hun naam kenbaar te maken of hullen zich in een geheimzinnig pseudoniem als ‘Ik was er’.

door een *winti* - van hun eigen hulpgeesten - bezeten; ze kunnen deze oproepen en zijn dan zelf tot *obia* getransformeerd. Wooding vermeldt, dat ze weleens in het geheim samenwerken met psychiaters en huisartsen, iets wat onder de gegeven omstandigheden zelfs Freud niet zou verbazen, en Jung of Laing nog minder.

Het *winti*-pantheon kent volgens de klassieke vier elementen ook vier 'koren' van godheden: de kosmische luchtgeesten (*Tapoe kromanti*), de aardgeesten (*Sjoro-wenoe*), de watergeesten (*Watra-wenoe*) en de 'uitgedoofde' bosgeesten (*Boesi-wenoe*). De zeer wijze en slimme dondergod *Opete* is de voornaamste uit de eerste categorie, en de aasgier - die dezelfde naam draagt - is zijn 'natuurlijke' verschijningsvorm. Zijn *winti* wordt ook wel *Asramani kromanti* genoemd. Belangrijke bosgeesten zijn de *Djebri kromanti* en de *Adjaimi* of *Tigri-winti*, die zich als een jaguar manifesteert. De locale aardgeesten treden op als *Gron-winti*, die samen een geheel dorp en zijn inwoners beschermen. De voornaamste daaronder is - hoe kan het ook anders - vrouwelijk en heet *Aisa*. Zij manifesteert zich in een *dagoewe*-slang die voortdurend van kleur verandert, en draagt ook, al naar de *bere* die zij bewaakt, de namen *Papa*, *Kromanti*, *Loeangoe*, *Agbo* (naar oude Afrikaanse stamnamen) of *Vodoe*, *Nkese* en wat al niet meer. Afrikaanse resten zijn in de *winti-winkel* door elkaar gesmeten. Soms worden de namen in combinatie gebruikt en de *dagoewe*-slang of *papa-sneki* is een heilig dier dat nooit gedood mag worden, evenmin als de watergodinnen *aboma* (boa constrictor) en *kaiman*.

Interessant als acculturatieverschijnsel is de voornaamste aardgeest *Gron ingi*, een assistent van de *Aisa's*. Hij heet van oorsprong een Indiaanse *puyai* te zijn en is vermoedelijk identiek met de bosgeest *Papa ingi*, een halfbloed, en de watergeest *Watra ingi*, een volbloed Indiaanse, naar men aanneemt. *Mama Aisa* heeft ook een man, de *Loko vodoe* of *Tata boesi*, woonachtig in bepaalde bomen die niet mogen worden omgehakt en 'bloeden' met een rood sap wanneer hun stam - wee degene die dit veroorzaakt! - getroffen wordt. Men brengt hem dan ook spijs- en drankoffers, en ook hij manifesteert zich als een slang.

In het Para-gebied wordt de *Watra mama* heel eerbiedig *Mama Bosoe* genoemd en ze is daar in elke kreek aanwezig, verschuilt zich het liefst in een *kaaiman*, maar vertoont zich aan degene met wie zij contact zoekt ook in menselijke gedaante, met een blanke huid, lang haar en een gouden kam. Ook zij is dus feitelijk (en van oudsher) van Indiaanse herkomst en evenals

de *Aisa's* een godin van de rijkdom en de vruchtbaarheid. Haar man, de *Tata Bosoe*, is heerszuchtig van aard, anders dan de lastige kleine *Watra apoekoe's*, die zich soms ook als dwergachtige meisjes of als grote padden vertonen.^{*)}

De god van de wegen, hoeken en viersprongen is *Leba*, een echte 'trickster', voor de ene helft uit vlees, voor de andere helft uit hout gemaakt. En opgepast al wie het met hem of haar (want ze zijn meestal vrouwelijk) aan de stok krijgt en een *leba* aan de verkeerde kant raakt! De mannelijke wordt meestal *frekete* genoemd. Andere bosgeesten zijn de *bakroe's* die zich net als bovengenoemde *apoekoe's* in alle mogelijke dingen kunnen veranderen en in staat zijn serieuze *winti's* na te bootsen om zo zelfs een ervaren *loekoeman* op een dwaalspoor te brengen. In de Para-streek noemt men zijn naam niet graag, daar - volgens Wooding - 'de *bakroe* gekocht wordt door stedelingen die rijk willen worden of een tegenstander willen beheksen.'^{**) De *kantamasoe* of *amasi* komt men in het bos tegen als kleine zwarte mannetjes, 'die als zij achtervolgd worden, zich transformeren tot woest schuimende termietennesten'. Alleen al het inademen van de geur die deze nesten dan verspreiden, kan leiden tot ziekte of bezetenheid.}

Al naar hun herkomst worden *winti's* ingedeeld in 'bastaard *winti*' die in Suriname ontstaan zijn, en in 'negerland *winti*' of 'creoolse *winti*' wanneer ze uit Afrika zijn meegenomen.^{***) Tevergeefs heeft het goevernement tot aan de dagen van de autonomie getracht de *winti*-cultus tegen te gaan. Hij is levend gebleven en veeleer toe- dan afgenomen, ondanks alle kerstening en verwestersing van de Creool. Drie reeds genoemde personages spelen hierbij een grote rol en hebben ook bij de ritën een eigen functie en van bovenaf geschonken macht, hoewel hun namen vaak door elkaar gebruikt worden. Het zijn de 'ziener' of *loekoeman*, de 'medicijnman' of *bonoeman*, en de *basi* of beheerser van een of meer *winti's*, de priester-tovenaar, *obiaman* in eigenlijke zin. Worden deze functies ten kwade uitgeoefend, dan is men een *wisiman*, een heks die in het geheim opereert en}

- *) De mannelijke *Apoekoe* kan heel naar zijn voor vrouwen. Zijn *asi* mag geen omgang hebben met andere mannen; daar zorgt hij zelf voor, tijdens haar slaap, ten gevolge waarvan zij een schijnzwangerschap heeft. Is de *asi* hem ontrouw en wordt ze werkelijk zwanger, dan 'eet hij de foetus op'. Overigens maakt *Apoekoe* de mensen steriel, en van kinderloze vrouwen zegt men vaak 'dat zij een *apoekoe* hebben'.
- ***) Wooding vervolgt met de mededeling: 'De meeste mensen zijn bang voor de *bakroe* omdat hij degene die hij rijk gemaakt heeft en die hem later desavoueert, weer straatarm maakt, vervolgens doodt en het nageslacht blijft vervolgen...' De westerse Doctor Faustus wist er al van mee te praten.
- ****) De term 'Creools' wordt door de Para-negers voor 'Afrikaans' gebruikt.

dus een verderfelijk wezen dat zijn tovermiddelen op andermans weg plaatst om hem te treffen, of dat iemands *kra* bindt om hem tot een willoos werktuig of een levend lijk te maken. En des te erger wanneer de *wisiman* dit voor geld en goede woorden ten dienste van vreemde cliënten doet.

De initiatie van een nieuwe *basi* gebeurt met langdurige, deels niet-geheime ritën. Soms krijgt hij ook een nieuwe ‘sterke’ naam. Maar iedereen, hoe onvoorbereid of van welke komaf ook, kan in beginsel bezeten worden en als *boi* (loopjongen) of *asi* van een *winti* optreden en in die toestand onschendbaar zijn. Muziek en dans leiden doorgaans de trance in. De preventieve en zuiveringsritën, verzoenings- en genezingsceremoniën zijn talrijk en variabel, al naar de inzichten van de *obiaman*. Gebeden gaan daarbij gepaard met gezangen die vaak onverstaanbare ‘oude’ of esoterische tekstgedeelten bevatten, en vooral met min of meer wilde, ongecoördineerde dansen. Alles onder begeleiding van de ritmische, telkens wisselende slagen op speciale ‘gewijde’ (en soms met libaties besprenkelde) trommen, zoals de grote *adidja* en haar ‘echtgenoot’, de *man-dron*. Voorts de ‘sprekende’ *apinti*, de *kawina*, de kleine *poedja* (trommels in soorten), ratels (*godo*) en raspen (*groemi*). Soms ook de *ingipokoe* (Indianen-trompet!) en primitieve tokkelinstrumenten als de *benta*.

Merkwaardig is het, dat zulke séances of liever ‘cultische bijeenkomsten’ worden aangeduid met de termen *winti-prei* of *jorka-prei*, waarbij het element *prei* de dubbele betekenis heeft van ‘spel’ en Engels ‘spell’ (waarvan het evenzeer een creolisering is als van ‘play’).*) In een vreemd mengsel van hiëratische ordelijkheid en orgiastische wildheid vinden des nachts de meeste *winti-prei* plaats, niet alleen op het platteland, plantages en ‘buitens’, maar ook nogal dicht bij de periferie van Paramaribo. Bepaalde *winti* (de *sidon-winti*) worden thuis, meer in stilte gediend. Andere - om iets te verkrijgen - door het aanrichten van een geestenmaaltijd in het bos. En bij de *jorka-winti* spreken de bezetenen, en ook de *obiaman* wanneer hij namens een *jorka* spreekt, steeds door de neus; klaarblijkelijk om de veranderingen die de mond- en neusholte na de dood heeft ondergaan, goed te doen uitkomen. De *Leba* herkent men aan zijn dansen op één been, de door *Djebri* bezetenen aan hun voorkeur om blootsvoets op glasscherven te dansen of in en door een flink vuur. De bezetenheid werkt vaak aanstekelijk, alsof de ene *winti* meteen ook andere oproept.

Werpt een bezetene zich onder zijn of haar dans op de trommelspelers, dan dienen deze meteen op te houden met de muziek, en die bepaalde

*) Een van de aardigste staaltjes van de vele diensten die door een al niet meer zo nieuwe mode verwaarloosde historische linguïstiek ons in Suriname kan bewijzen.

‘dans’ is dan ten einde. Menigmaal echter moet de bezetene, nog geheel of half in trance, al spartelend worden weggedragen om weer bij te komen. Al met al is zo'n *winti-prei*, ook voor ‘ongelovige’ bijwoners, een vrij opwindende geschiedenis, waartoe ook het extatische en steeds afwisselende trommelspel veel bijdraagt. Aanwezigheid van *jorka's* wordt overigens al vroeg in de avond aangekondigd door de holle roep van de *jorka-fowroe*, een nachtzwaluw of geitemelkerssoort.

De *winti's* die zich niet enkel manifesteren door de gedragingen van hun *asi*, maar ook ongezien actief zijn in goede of kwade zin, worden (overdrachtelijk) ook *obia's* genoemd, - een naam die dus zowel voor de magische bewerker (via de *obiaman*) als voor het magische middel gebruikt wordt. Onnoemelijk veel zijn de *obia*-middelen die men aanwendt, bijvoorbeeld tegen de *azeman* (vampier) die in staat is door een sleutelgat te kruipen (onder aflegging van zijn huid) om zijn slachtoffer binnenskamers in zijn slaap uit te zuigen; een *obia* kan er voor zorgen dat het monster zijn huid niet meer kan aandoen en dus moet omkomen. Andere *obia's* zijn de Indiaanse stenen bijlen, in de volksmond ‘donderstenen’ of ‘bliksemstanden’ genoemd, die - evenals door de Bosnegers - gebruikt worden als afweermiddel tegen blikseminslag, maar ook als *obia* tegen waterbreuken en... vermoeidheid. Bij het koken van zijn kruidenbad legt de *obiaman* soms zo'n steen daarbij, of de leek neemt de bijl al biddend van de ene hand in de andere, om althans zijn vuisten ‘sterk’ te maken voor een aanstaande vechtpartij.

Vanzelfsprekend is de grens tussen *obia*-gebruik en eenvoudige volksgeneeskunst uitermate vaag. De *obiaman* wordt vaak met *datra* aangesproken, net als de gewone dokter; alleen zijn de ‘honoraria’ die hij berekent doorgaans een veelvoud van het artsentarief, al is het ook geoorloofd hem goeddeels in natura te betalen. En een gerenommeerde *obiaman* heeft, kwantitatief althans, een begerenswaardige praktijk, mede dank zij zijn vaak langdurige ‘behandelingen’ na een niet minder ingewikkeld vaststellen van de diagnose.*)

Maar ook *Asklepios* was een *winti*, en zelfs Socrates heeft vlak voor zijn dood zijn vrienden de ironische opdracht gegeven deze *obia*-godheid een haan te offeren. In Suriname wil men dat dit steeds een *witte* haan is.

Nog dagelijks vinden er in Paramaribo Creoolse dodenritten en begrafenissen plaats, met een uiterlijk christelijk aspect, maar samengaand met

*) De positieve magische middelen, ter verkrijging van een weldadig resultaat, worden *opo* genoemd. De negatieve, tot afweer van mogelijk kwaad, heten *tapoe*.

allerlei (niet altijd bewust als zodanig onderkende) magische gebruiken.*) Het is alweer bij ‘overgangen’ en crisistoestanden dat men kan waarnemen hoe diep de cultus der magie is ingeworteld in het negroïde denken en voelen, niet minder dan in het Indiaanse.

Anderen. De cultus der magie, die in Suriname zo gemakkelijk door andersdenkenden als ‘bijgeloof’ betiteld en betutteld wordt, heeft zelfs het leven van de Aziatische bevolkingsgroepen op haast onnaspeurlijke wijze beïnvloed en de magische elementen in hun eigen cultuur helpen versterken. Om niet te spreken van de kleinere, al meer verwesterste groepen en de hogere sociale klassen in de stad. Joodse voorschriften inzake reinheid en ‘treif’ evenals de voedseltaboes van Hindoes en Moslims overlappen menigmaal die van de soms ondanks zichzelf aan de *winti*-cultus onderworpen of wanhopig-irrationeel tot *obia* hun toevlucht zoekende Volkscreolen. Ze vinden - niet anders dan Sir James Fraser c.s. - maar al te veel daarvan in hun Bijbel bevestigd en geïllustreerd, en de arken waarvoor gedanst kan worden met echte Creoolse danslust, zijn talrijk in een land met zoveel timmerhout en bos.

De Chinezen schieten op de officiële Nieuwjaarsdag, maar ook bij hun eigen Nieuwjaar, dat op een andere datum valt, of bij sommige plechtige gelegenheden, oorverdovende hoeveelheden vuurwerk af, tot afschrikking van alle boze geesten en demonen. En alle Stadscreolen die het zich maar enigszins kunnen veroorloven, doen dapper daaraan mee. ‘Er is minder vuurwerk geweest dit jaar’ betekent in Suriname - met alle economische implicaties daarvan - ‘het zou wel eens een minder gezegend jaar kunnen zijn’. Toch vormen de Chinezen maar een kleine minderheid in de totale bevolking. Maar hun voor iedereen waarneembare magie is betekenisvol. Met de grotere groepen van Aziatische herkomst is dit zeker in niet mindere mate het geval.

Hoezeer het Hindoeïstisch volksgeloof in allerlei *deva's* dat van de Bosnegers en Volkscreolen in hun diverse *winti's* benadert, moge blijken uit een bekend Hindostaans offerlied, waarvan de gedeeltelijke vertaling luidt: ‘Vijf betelbladeren en negen kokosnoten; zij die vergeten zijn en uit mijn geheugen verdwenen, verloren en zo, goden en voorouders, grootpapa van vaders zijde en grootmama van moeders zijde, o godheden, uw drie werelden

*) In tegenstelling met de magische cultus-vormen op de West-Indische eilanden (Jamaica, Haïti, Trinidad enz.) vertonen de *winti*-gebruiken en attributen in Suriname *geen* christelijke bijmengsels. Terecht heeft Wooding dan ook opgemerkt, dat bij de *winti*-cultus geen sprake is van syncretisme. Dit is echter wél het geval bij de dodenriten van de Volkscreolen.

zijn vervuld met dit offer. Vijf betelbladeren en negen kokosnoten; lucht en wind, bries en storm, slangen en wurmen, insecten en schorpioenen, voor u, o godheden, zijn uw drie werelden vervuld met deze offerande...’*)

Het geloof aan *nāga's* en *nāgini's* (mannelijk en vrouwelijk slangenvolk) komt nog op het platteland voor, maar het is *Krishna* die wordt aangeropen om hen in bedwang te houden. En aan de *dī*, de geest van de ‘eerste eigenaar’ van een rijstveld, moet worden geofferd (sigaretten, rum, wat al niet) opdat hij de oogst niet in gevaar brengt. Ook aan de *dī* van de plaats waarop iemands huis staat, en soms ook bij het betrekken van een nieuwe woning, gebeurt dit. De cultus der magie is alomtegenwoordig in de Hindoe-wereld.

Het komt niet zelden voor dat Hindostanen meedoen aan Creoolse *obia*-diensten, maar tegelijkertijd blijven zij aannemen dat hun eigen *mantra's* (gebeden) en andere traditionele middelen best opgewassen zijn tegen *winti's* en *obia*. Slechts een halfbloed (*dogla*) kan door een *azeman* worden gedeerd; geen volbloed Hindostaan. Voor hem zijn helaas wel weggelegd de *raka's*, demonische kinderen die er bij de geboorte al ijselijk abnormaal uitzien en meteen uit de weg geruimd moeten worden, daar ze anders reeds na enkele uren angstwekkend zouden groeien en op eigen kracht het dak bereiken en verdwijnen. Het is maar goed dat ze zich zeer zelden vertonen.

Vaker heeft men te doen met de onzichtbare *patna*, die zich alleen van ongehuwde vrouwen meester maakt tijdens een onschuldige wandeling en ongemerkt bij haar blijft om haar, wanneer ze eenmaal een man heeft, te beletten zwanger te worden. Alleen bepaalde *tjamaars* kunnen de *patna* grijpen en tot ver buiten het dorp dragen, waar deze mag blijven wachten tot hij kans ziet zich van een volgend slachtoffer meester te maken.

Er heerst onder de Hindostanen over het algemeen minder vrees voor zwarte magie dan onder de Creolen; het bevattelijkst zijn kinderen, met name voor het boze oog, dat vooral van ‘onreine’ vrouwen afkomstig kan zijn. Men kan ook weleens geplaagd worden door een Hindostaanse *jorka*, waarvan de uitbanning liefst wordt toevertrouwd aan een Brahmaan. Ook wordt er veel rekening gehouden met gunstige en ongunstige dagen, een notie die bij de Bosnegers uitsluitend verbonden is aan de regelmatig terugkerende dagen van de week - de zaterdag is gunstig, de woensdag nefast.

De Javanen echter laten zich, evenals de Hindostanen, en zelfs in nog meerdere mate, door hun ‘astrologen’ vertellen welke tijdstippen al of niet geschikt zijn voor bepaalde belangrijke ondernemingen. De Moslims onder beide bevolkingsgroepen, genoegzaam bekend met *djinns*, *ifrits* en der-

*) Origineel in U. Arya: *Ritual songs and folksongs of the Hindus of Surinam* (Leiden 1968).

gelijke goede en kwade geesten, laten zich er weinig aan gelegen liggen, beschermd als zij zich ook tegen *Iblis* en *Sjeitan* (de duivel) weten door de Koran als object. Bezit van het heilige boek zelve, in welke uitgave het ook moge zijn, en al kan men geen woord Arabisch lezen of een sura-vers in het origineel uitspreken, doet wonderen en is heilzamer dan het dragen van een amulet (*kimia*) of het vastzetten van een *mezuzah* (rolletje met Hebreeuwse Deuteronomium-tekst) bij de deur, zoals men nog menigmaal bij Creolen in de stad kan zien, naar oud Joods gebruik.

De landelijke cultus der magie is onder de Javanen echter vrij veelomvattend. Zij beoefenen een rijstcultuur-ritueel, waarbij vlak vóór het oogsten, na een kort gebed een aantal aren halm voor halm wordt gesneden en door de vrouw in een *slendang* naar huis wordt gedragen, begeleid door haar man die een parasol over de rijst heen houdt, bij wijze van eerbetoon. Thuisgekomen legt het echtpaar dit schoofje op een 'hoge' plaats op een witte doek, waar het een kleine offerande en wat frisse bloemen ontvangt. Het schoofje blijft daar de hele rest van het jaar, en korrels daarvan worden vermengd met de zaaipaddi voor de volgende ronde, - opdat het groeiproces onafgebroken moge voortgaan. Niet alleen bij zulke gelegenheden vinden *slametans* (offerfeesten) of kleine offers (*sadjens*) plaats, maar ook om de geest van andere plaatsen, kruispunten van wegen of bruggen, gunstig te stemmen voor het naburige dorp en zijn bewoners. Menigmaal worden sigaretten en tabak aan de *sadjens* toegevoegd, en zelfs lucifers 'om het de geesten gemakkelijk te maken', zoals Van Wengen vertelt.

Het effect van een slechte droom kan met een *sadjen* ongedaan gemaakt worden, een gong of een paar nieuwe dobbelstenen daarmee worden 'gewijd', zoals men ook een heel *gamelan*-orkest ermee kan helpen om zijn taak beter te vervullen, - net als bij het *winti*-orkest gebeurt door libaties. Ook bij de *ludrug* voorstellingen wordt er steeds een *sadjen* bij het toneel geplaatst voor het welslagen van de opvoering. Tenslotte worden bij de begrafenis van een nageboorte allerlei voorwerpen door de vader eraan toegevoegd, - symbolen van hetgeen hij hoopt dat het kind in zijn later leven zal zijn. De begraven objecten worden geacht langs onnaspeurlijke weg een magische werking uit te oefenen door de jaren heen.

Islam en magische geesten-verering gaan hier conflictloos samen. Allah, wiens naam steeds bij elke Javaanse plechtigheid genoemd wordt, moet buiten de moskee deze eer steevast delen met andere, meer nabije en geïnteresseerde 'geesten'. Bij elke *slametan* worden deze laatsten aangeropen met formules als: 'Gij onzichtbaren, ziet ons hier verenigd in eendracht en broederschap. Wij nodigen u uit om ons voedsel met ons te delen, opdat wij *slamet* ontvangen: gezondheid, geluk, welstand. Door uw deelneming.'

De geesten voeden zich dan met de geur der geofferde spijzen en dranken. Ook de *dukuns* van beiderlei kunne verrichten hun ten dele magische werkzaamheden zowel ‘in de naam van Allah’ als in die van hun speciale bevriende ‘geesten’. Veel meer dan onder de Hindostaanse Moslims leven beide religieuze oriëntaties onafscheidelijk naast en door elkaar onder de Javanen.

Slotbeschouwing. Hopelijk is door het nogal uitvoerig ingaan op de magische denkwijze en de daarmee samenhangende cultische gebruiken van de diverse bevolkingsgroepen, voldoende aangetoond dat onder de bovenlaag van christelijke, vedische of mohammedaanse leerstelligheid en geloofspraktijk in Suriname - in bijna geheel de Surinaamse bevolking - een diepe ondergrond van animistisch-georiënteerd, magisch-religieus voelend levensbesef aanwezig is, - even moeilijk uit te roeien als het Christendom er kon slagen dit in bijna tweeduizend jaar in Europa klaar te spelen. In dit opzicht kan de schijn gemakkelijk genoeg veranderingen ondergaan; missie en zending mogen gerust prat gaan op hun soms spectaculaire uiterlijke successen; maar het is een droevige illusie te menen dat men veel heeft kunnen aantasten van het wezen der mensen die, in hun dagelijks bestaan geconfronteerd met een menigmaal onhanteerbare werkelijkheid, hun toevlucht zoeken tot het ‘hanteren’ van bovennatuurlijke machten, of die er ‘zijn’ of niet.

Want alle dingen, leren de Veda's, bestaan uit hun leegte, hun niet-zijn. Tegenover ‘l'Être’ gaapt ‘le Néant’. En al hetgeen onkennelijk is, zegt Goethe, ‘das soll man ruhig verehren’. Wat men dan ook overal ziet gebeuren in het veel-culturen-land dat Suriname heet.

Hoofdstuk II

Volksgeneeskunst

In een land waar de medische verzorging, vooral buiten Paramaribo, nog veel te wensen overlaat en de bewoners van afgelegen gebieden doorgaans aan zichzelf overgelaten zijn of slechts sporadisch door artsen bezocht worden, is het begrijpelijk dat zij in hoge mate nog op eigen kennen en kunnen in dit opzicht aangewezen zijn. De volksgeneeskunde, die van de al of niet ‘beproefde’ huismiddeltjes en kunstgrepen, speelt dan ook nog altijd een grote rol bij de meeste bevolkingsgroepen in Suriname. Ze gaat deels terug op oude lore, afkomstig uit de landen van herkomst van vorige generaties, en vertoont gedeeltelijk ook kenmerken, die overal elders voorkomen. Toch heeft de volksgeneeskunde van elk der grote bevolkingsgroepen, die der Stadscreolen en Boslandcreolen, die der Aziaten - Hindostanen, Javanen en Chinezen - en die der Indianen zijn eigenaardigheden, nog slecht in hun geheel bestudeerd, maar toch voldoende ‘zichtbaar’, om er hier iets van aan te geven.

1. Medicina creola. De tijd dat het heel gewoon was dat een Creoolse volkswrouw een apotheek in Paramaribo binnenstapte - want dit kon alleen maar in de hoofdstad - en vroeg om ‘vijf cent duivelsdrek’ (*Asa foetida*)^{*)} om er tevreden mee naar huis te keren, is misschien voorbij. Maar zeker niet geheel en al. Er zijn nog vele andere middeltjes in zwang tegen ingewandswormen en ‘hysterie’, en van de apotheek worden Hoffmann-druppels, valeriaan-tinctuur, zoethout, senna-bladeren, wonderolie, zgn. limonade-drankjes en allerlei zalfjes nog grif afgenomen. Het grootste deel van de ‘huisgeneeskunde’ speelt zich echter af op een ander niveau dan dat van de apotheker of drogist, om niet te spreken van de arts. De hoge troeven zijn nog altijd in handen van hen, die op de hoogte zijn van kruiden en andere, soms heel ongewone middeltjes. Met een rotsvast geloof worden ze aangewend en al of niet met succes toegepast. Dit hangt vaak meer van de patiënt af, dan van de middeltjes zelf.

In Paramaribo en de grotere dorpen neemt wat dit betreft de markt, waar

*) Bij de Para-negers ook voor lijkbewassing in gebruik. Overigens, uit een te Amsterdam verschijnend blad voor Surinamers, in het nummer van mei 1975 nog de advertentie: ‘Winkel X te Amsterdam maakt bekend dat uit het buitenland een kleine hoeveelheid *D'dibri 'ka* is ontvangen. Ook enkele “knopen” *Pemba doti* en *Temreman kréti* en enkele *krabasi's*. Eén stuk *d'dibri 'ka* fo vijf *gulle*, want de Duivel schijnt duur in Holland. Haast u, de voorraad stront van de Duivel is klein. Zegt het voort, etc.’

o.m. allerlei soorten oliën, geneeskrachtige wortels en schorsen te koop zijn, de plaats in van de apotheek. En voor het overige is men aangewezen op de kennis en ervaring van meestal oudere personen van beiderlei kunne, of in hoogste instantie op die van de *loekoeman* (ziener) of *obiamaan* (medicijnman) die, als ook hij niet direct uitkomst bieden kan, op zijn beurt toevlucht neemt tot bovennatuurlijke machten. Waarmee wij dan op een geheel ander terrein - dat van religie en magie - terechtkomen.

Als geneeskrachtig beschouwt men tal van kruiden en bladeren of stengels, noten of vruchten, ook sommige boomschorsen, lianen, wortels, waarvan een aantal al aan Rumphius in de 17de, en Linnaeus in de 18de eeuw, menigmaal ook met hun geneeskrachtige eigenschappen, bekend waren; en zelfs hout, zoals het befaamde *kwasi-bita* (*Quassia amara* L.) dat al eeuwen her werd aanbevolen tegen koortsen, in het bijzonder malaria. De meeste van deze bos- en veldproducten zijn gemakkelijk te vinden, enkele echter vrij moeilijk en pas na lang zoeken te bekomen. Het spreekt hierbij vanzelf, dat de zeldzame, ver te zoeken middelen gewoonlijk het meest effectief geacht worden. En heel deze farmacopee van enige honderdtallen ingrediënten doet dienst ter bestrijding van een onnoemelijk aantal ziekten of gebreken, zeer vaak éénzelfde geneesmiddel voor de meest uiteenlopende kwalen, zoals koorts, buikklasten en koliek, verkoudheid, asthma en bronchitis. Andere weer worden gebruikt tegen ooglijden, bloedarmoede of filaria, en vele acht men bloedzuiverend, bloedstelpend, goed tegen zweren of voor verwondingen, - kortom goed voor alles waarvoor men niet naar de dokter wil of kan, of waarvoor men hem tevergeefs al heeft geraadpleegd.

Behalve aftreksels en drankjes gebruikten de Creolen ook fijngewreven plantendelen, bijvoorbeeld als poeder of strooisel over open wonden. Men bereidt oliën tegen lepra, yaws, Leishmaniasis en schurft, maakt allerlei pleisters tegen ontstekingen en diverse rheumatische pijnen, maar gelooft bovenal in kruidenbaden, niet slechts vanwege hun geneeskracht, maar ook om hun magische waarde. Menigeeën verlaat dan ook de stad om ergens buiten 'in het district' door een speciale deskundige 'zich te laten wassen', zoals dat heet. En dan zijn er nog de talloze middelen tegen geslachtsziekten, specifieke vrouwenklachten, om kraamvrouwen te helpen en de geboorte te vergemakkelijken, of de jonge moeder weer spoedig te laten herstellen. Ook ontbreekt het niet aan abortiva, waaronder enkele diep in het volksgeloof gewortelde ofschoon meestal onschuldige, zoals onrijpe ananas, banaan, kalebas, advocaat of papaja. Voor hetzelfde doel wordt ook menigmaal gebruik gemaakt van een sterk aftreksel van de *nim*-plant-delen (*Melia azadirachta*) ofwel van citroenzuur in geconcentreerde koffie,

azijn met sinaasappelsap, of sap uit zaad en bladeren van de *tingimenti*. Sommigen gaan zelfs over tot het innemen van kinine, carbol of *apio*, een kruid dat niet bij de drogist, maar wel op de markt te vinden is.*) De grootte van deze keus is wel veelzeggend. Daarbij passen dan de veelgezochte afrodisiaca - dat men die nog nodig heeft! - welke doorgaans verschillend zijn voor mannen en voor vrouwen. En men houdt er zelfs vermageringsmiddelen op na, die gelukkig ook als 'gevaarlijk' bekend staan.

Er zijn ook insectenwerende middeltjes in gebruik, erg nuttig in de tropen, en medicinale ingrepen tegen vergiftigde beten, in het bijzonder slangebeten. De vanouds bekende, maar onderling vaak sterk verschillende *sneki-koti* en andere *koti* (inoculaties) vormen nog altijd een controversieel punt tussen de practici, die aan deze insnijdingen plus drankjes niet alleen een grote curatieve, maar ook een langdurige preventieve kracht toeschrijven, en de wetenschapsmensen die zich niet zo gemakkelijk laten overtuigen, vooral niet door zulke zelftoebereide sera tegen soms dodelijke slangebeten. Het zijn trouwens heel vreemde dingen die ook tegen allerlei andere euvelen worden gebruikt: fijngewreven *diatoetoe* (hertengewei) of *zékoé-ston* (een statolith of beenknobbel die men in de schedel van de Manatus of Lamantijn zegt te vinden) of de staart van de *tamanoea* (miereneater), middelen die moeten worden omgeroerd met een *koebiston* (evenwichtsbeen uit de kop van een speciale vissoort) en die dienstig zijn tegen stuipen bij jonge kinderen. Tot hetzelfde dienen spinnen, evenals duizendpoten en schorpioenen tegen rheumatische pijnen, tot poeder gebrande kakkerlakken tegen mondzeer, duivenmaag als anti-braakmiddel, *baboen-gorogoro* (de beentrommel in de mondholte van de brulaap) of het drinken uit een *pakro* (slakkenhuis) dat tegen stotteren wordt aangewend; terwijl daarnaast het gebruik van apenvlees tegen rheuma en slangebeet, een bij het vervellen afgelegde slangenhuid voor het snel tanden krijgen bij kinderen, of de wervels van een mannetjes-schildpad tegen rugpijn wordt aanbevolen. Tegen laatstgenoemde hinder kan ook het vet van de *aboma* (grote waterslang) of dat van de *kwata* (slingeraap) dienst doen, evenals bij verlammingen na een hersenbloeding.

Voor al deze en andere, voor buitenstaanders niet bepaald vertrouwenwekkende 'geneeskundige' hulp zoekt men bij voorkeur zijn toevlucht tot 'ervaren' kruidkundigen, meestal ouderen van dagen van beiderlei kunne, of de jongere erfgenamen van enige bijzondere medicinale 'geheimen', mensen die prat gaan op hun bezit, zorgvuldig zijn met de geheimhouding van

*) Gezien de naam, wellicht een peterseliesoort.

hun recepten, de toebereiding daarom met de nodige hokuspokus omringen, en bovenal zich goed laten betalen.

Andere erkende remedies kunnen gevoeglijk gerekend worden tot de eenvoudige huismiddeltjes. De kennelijke onzin die er soms aan te pas komt, liegt er niet om: het gebruik van blauwsel (tegen het boze oog) of ‘timmermanskrijt’, van een roestige spijker of water ‘speciaal uit een plas op straat’, bij de toebereiding. Het benutten van kruiden, alleen op een kerkhof geplukt, van anderen speciaal om de hals of de pols te dragen; het nemen van een kruidenbad, bij voorkeur op een oude plantagesluis te middernacht, - dit alles behoort alweer meer tot de magie dan tot de volksgeneeskunst; de grenslijnen lopen door elkaar. Daarom moeten er soms ook zonderlinge voorzorgsmaatregelen getroffen worden: het kind moet achter een deur op een vloermat, of op een vuilnishoop gewassen worden en iets van het badwater drinken. Maar dit betreft dan ook wederom een medicijn tegen ‘het boze oog’ dat bij voorkeur een ‘mooie’ baby ten gronde richt. Bij andere kwalen evenwel moet men het drankje uit een ijzeren vingerhoed innemen, een vers geplukte kalebas ‘met één houwenslag halveren’, of bij het plukken van een bepaald kruid tegen slangenbeet ‘de tanden op elkaar drukken’, enzovoorts. Zelfs fijngestampte glasscherven worden soms aan wondstrooisels toegevoegd.

Twee smeersels staan sinds mensenheugenis in hoog aanzien voor de meest uiteenlopende euvelen, namelijk *pembadoti* (pijpaarde) en *goma* (uit de cassavewortel bereide witte stijfsel). Niet alleen pijnlijke ledematen worden daarmee ingesmeerd, maar dikwijls ook het gehele lichaam, van hoofd tot voeten, zodat de patiënt een spookachtig aanzien krijgt, - dit bij wijze van redelijke aanpak om het algemeen welzijn te herstellen, wanneer men er immers van uitgaat dat al bij een klein onderdeel van het lichaam deze therapie werkzaam is. En zou van zo'n geheel uitgesmeerd mens zelfs niet de boosaardigste geest vol schrik weglopen? Dit ‘wit-maken’ van het lichaam is, als uit Afrika meegebracht gebruik, in nog sterkere mate dan bij de Stads- en plattelandscreolen, onder de Bosnegers in zwang. Trouwens, de gehele medicinale kennis van alle boslandbewoners uit het Achter- en Middenland, wordt door de Stadscreolen hoger aangeslagen dan hun eigen kunde op dit gebied. Zeer zeker wanneer daar ook het bovennatuurlijke of magische bij te pas moet komen.

Bovendien zijn de Bosnegers beter bekend met allerlei vergiften, inzonderheid de visvergiften die zij voor de vangst-op-grote-schaal gebruiken, zodat hun medische experts ook ‘gevaarlijker’ zijn dan die van de al meer verwesterste stedelingen, die ook van heinde en ver soms bij hen om raad en bijstand (tegen vaak exorbitante vergoeding) komen aankloppen. Consult,

diagnose en therapie vergen in die omstandigheden menigmaal een langer verblijf in een omgeving die voor de Stadscreool als ‘pure wildernis’ geldt. Maar het is ze de moeite en kosten wel waard. De anamnese wordt veelal door dromen bevorderd, en bepaalt dan de daarop volgende ‘behandeling’.

Plantaardige oliën en dierlijke vetten, vooral de hierboven reeds genoemde, worden met graagte door de Bosnegers zelf aangewend; eensdeels als purgatief en emeticum, tegen dysenterie, huidaandoeningen, koorts en verkoudheid; anderdeels tegen rheuma en spierpijnen. Aan menigerlei afrodisiaca ontbreekt het hun evenmin, terwijl zij er tal van middelen op na houden tegen slangebeten, verwondingen door gevaarlijke vissoorten zoals de *pireng* (piranha) en de *spari* of stekelrog, waarvan de gemakkelijk zich gangreneus ontwikkelende steek ook bij de modernste medische verzorging slechts moeizaam geneest. Tegen de weleens gevaarlijke elektrische schok door de *prakeh* (sidderaal) toegebracht, is geen middel geboden of mij bekend; men overleeft die, of niet. Ondanks zulke wansuccessen zijn de Bosnegers intussen verzet op injecties van de blanke medicijnman, en vragen zij er om, wanneer zich maar een kans hiertoe voordoet. Het oude, uit Afrika meegebrachte vertrouwen in inoculatie vergemakkelijkt hier het acculturatieproces, en zij zijn uitgesproken ‘medicine-minded’, ook als het de nieuwste chemische producten uit Amerika of Europa betreft. En ze worden immers kosteloos verstrekt! Baten ze niet, schaden doen ze dan toch ook niet.

Merkwaardig bij de Bosnegers zijn nog twee andere punten: het relatief snel helen van soms gecompliceerde beenbreuken door middel van een verpakking met het moes van bepaalde kruiden. Van enig zetten van de botten is hierbij geen sprake, en in plaats van een gipsverband doet de stijve verpakking, echter met weke inhoud, een blijkbaar toch effectieve dienst.*) En voorts een methode om op niet-chirurgische wijze de beruchte, furunkels veroorzakende larven van de *maskita-woron*, bij de Aukaners *dia-woron* genoemd (*Dermatobra hominis*, onder de medici meer als *Oestrus hominis* bekend) uit het lichaam te verwijderen met behulp van kruiden (in- en uitwendig) en tabak.**)

Een grote rol spelen bij de Bosnegers zelf, evenals via hen bij de Plantage- en Stadscreolen, de diverse kruidenbaden, waaraan ook zij een grote

*) Gebruikt wordt o.a. olie van de *Boegroemaka* (*Astrocaryum murumuru*) of *Tjoto*-olie, plus allerlei bladeren, samen tot een dikke, donkere pasta gekookt.

**) Chirurgisch ingrijpen, dat zo gemakkelijk onder de negers de vorming van keloïd weefsel ten gevolge heeft, wordt eveneens vermeden door het gebruik der haren van de *foengoe* (*Parinarium campestre*) om uitgebreid filaria-oedeem te doen wegtrekken, bijv. bij in het oog lopende elephantiasis.

geneeskraft - mede voor de inwendige en geestelijke gezondheid - toeschrijven. En zo komen tallozen, zelfs uit de medisch best verzorgde streken 'naar het bos om te wassen' onder toezicht van de *obiaman* of *basi* (medicijnman) en wel ter genezing van de meest uiteenlopende kwalen. Het Achterland wordt bovendien, behoudens in enkele ver-uiteenliggende centra, sporadisch, en het Middenland uiterst sober door gekwalificeerde artsen bediend.

Tenslotte moet worden opgemerkt dat enig begrip van preventieve geneeskunde de Bosneger niet vreemd is. Hij laat bepaalde dingen bewust na, en doet weer andere opzettelijk, terwille van het behoud van zijn gezondheid. Het eerste neemt menigmaal de vorm aan van bepaalde voedselonthouding of voedselverboden (*kina* of *trefoe*) - onder de Stadscreolen ook nog een veelvuldig voorkomende obsessie - o.a. om de kans op lepra of huidziekten (allergieën) te ontlopen. En vooral de Bosnegervrouwen nemen ook aan dat hun insnoeringen, met banden om armen, boven de kuiten en aan de enkels, niet alleen esthetische waarde bezitten, maar ook hun algemeen welzijn ten goede komen. Evenals voor jong en oud een kwistig gebruik van witte aarde en allerlei *koti* (in- en uitwendige immunisatie). Men ziet in de Bosnegerdorpen dan ook veel van deze sombere 'schijn-albino's' rondlopen.

De skepsis van de medisch-wetenschappelijke kritiek tegenover dit alles is veelal gerechtvaardigd, maar lang niet altijd, zoals de geschiedenis al menigmaal geleerd heeft. Tal van kruiden en planten danken hun geleerde namen aan eigenschappen waarop 'de inboorlingen' het eerst gewezen hebben,^{*)} en menig volksgeneesmiddel is zo van lieverlee in de farmacopee binnengehaald en officiële 'materia medica' geworden.^{**)} Ook enkele methodieken en therapietjes van deze volksgeneeskunst bleken bij nadere bestudering waardevolle elementen te bevatten, terwijl nog heel veel op nadere, zorgvuldige bestudering wacht.

Voor het overige geldt, dat waar geen technisch-perfecte buitenboordmotor voorhanden is of nog gebruikt kan worden, elke *botoman* (rivier-schipper) wel aangewezen is op een eenvoudige *koelastok* uit het bos. In casu: op de volksgeneeskunde bij gebrek aan medische hulp en voorlichting.

*) Zo de *loango-tité*, die door aanstaande moeders gebruikt wordt om hun verlossing te vergemakkelijken. De plant behoort tot de Aristolochiaceeën, taxonomengrieks voor 'beste-geboorten-plantensoort'. Of de *wilkensbita*, emeticum en laxermiddel, die dan ook *Allamanda cathartica* heet, enz.

**) O.m. de uit *hoepel*-olie (van de *Copahyba guianensis*) bereide Copaiva-balsem, de uit *krapata*-zaden (van de *Ricinus communis*) bereide Ricinus-olie, de *tingi-menti* (*Chenopodium ambrosioides*) voor *Oleum chenopodii*, *Nekoe*, het bekende vis- en insectenvergift voor Rotenon, etc.

2. Medicina asiatica. Ofschoon aan de volksgeneeskunde van grote aziatische bevolkingsgroepen in Suriname nagenoeg geen deskundige aandacht is besteed - wat toch zeker de moeite waard zou zijn - kunnen toch wel enige opmerkingen gemaakt worden, die een algemeen denkbeeld geven van de interrelatie met de volksgeneeskunst der Creoolse bevolking.

In de eerste plaats hebben de Hindostanen tijdens hun meer dan honderdjarige aanwezigheid in het land, en juist omdat zij aanvankelijk bijna uitsluitend als landbouwers werkzaam waren in 'het district', heel veel van de Creoolse planten-lore overgenomen, met name tal van kruiden. Aan deze hebben zij enkele toegevoegd, die zij vermochten over te brengen uit hun eigen land van herkomst. Daaronder speelt *toelsi* (*Ocimum sanctum*), een heesterachtige vorm van het daarmee verwante, eveneens geneeskrachtig geachte inheemse kruid *smeri-wiwiri* (voor kruidbaden gebruikt) een grote rol. Want *toelsi* wordt door de Hindostanen beschouwd als een 'heilige' plant, waarvan de bladen en de bloemen gebruikt worden, zowel tegen verkoudheid als tegen huidvlekken, en zowel in fijngewreven vorm bij wijze van snuif als in de vorm van aftreksels. Van *lemki-wisi*, een lastige, bladerloze parasiet, wordt kwistig gebruik gemaakt: als papje tegen zweren en als infusie tegen dysenterie en... als diureticum! Ook *atmora-zaden* en een witte *datura* zijn erg populaire remedies.

Moedar is een ander typisch Hindostaans geneesmiddel tegen zweren, wonden en schurft, evenals de als abortivum reeds genoemde *nim*, een boom waarvan de bast ook nog als tonicum, en het sap tegen maagkwalen wordt aangewend. Al de vermelde planten kan men in grote hoeveelheden rondom de behuizingen van Hindostanen in het district en ook nabij Paramaribo zien groeien. Ze hebben de apotheek vlak bij de deur!

De Indonesiërs maken eveneens grif gebruik van genoemde *moedar*, dat bij hen evenwel *bidari* heet. Overigens zijn natuurlijk tal van hun voor medicinale doeleinden aangewende planten identiek met de Surinaamse, - ze herkenden die al meteen bij aankomst; zoals de *kasjoe* (zowel tegen slangebitten als diarree), de *resida* tegen voeteuvels, de *sansevira* ter bevordering van de haargroei, en de *tamarinde* tegen o.m. bedwateren door kinderen. Meer typisch 'Javaans' zijn de *ketji beling*, èn als diureticum, èn als middel tegen diabetes beschouwd; de *ketjoebong*, die tegen astma en ook als pijnstillend middel wordt aangewend; de *mengkoedoe* of *morinda*, voor talloze doeleinden; de *laos* voor ingewandsklachten, en last but not least de *toeri* voor keel- èn buikaandoeningen. Een aantal *gemberachtigen* zijn eveneens zeer in trek, niet alleen als specerijen, maar ook als geneesmiddelen.

Voor het Indonesisch bevolkingsdeel, en in iets mindere mate voor de

Hindostanen, is de ‘heilige boom’ der Creolen, de *kankantrie* (*Ceiba pentandra*) allesbehalve heilig. Zij maken dan ook rustig gebruik van het sap van jonge takken en het aftreksel van de bladeren, voor allerlei kwalen. Zij genieten voorts een niet geringe reputatie als kenners van velerlei abortiva, soms overal menigvuldig voorkomende kruiden als *gadodede*, een Commelinacee. Voor hen schijnt in ieder geval ‘family-planning’ geen grote problemen met zich mee te brengen. En hun vrouwelijke *doekoens* zijn meesteressen in het ‘wikkelen’ van de vrouw, onmiddellijk na een voltooide bevalling, tot behoud van haar slanke leest, maar ook in het verwekken van abortus door massage. Een aftreksel van de *nim*, een ook bij de Hindostanen goed bekende Meliacee, wordt niet alleen als abortivum, maar ook als voorbehoedmiddel tegen conceptie vlak vóór of even na de geslachtsgemeenschap gebruikt, naar het heet ‘omdat het bloed dan bitter is’. Voor hetzelfde doel wordt ook een spoeling met sap van de aloë-bladeren aangewend.

Voor zover mij bekend, wordt onder de Chinezen van Suriname acupunctuur niet toegepast. Des te meer wordt - evenals onder de Javanen - gebruik gemaakt van ‘Tijgerbalsem’ als panacee. Maar niet onder alle omstandigheden. Oude Chinezen vooral schijnen nogal eens behoefte te voelen aan afrodisiaca, en gebruiken hiervoor met voorliefde de vrucht van de door Indonesiërs geïntroduceerde *doerian*, die in Suriname nog vrij zeldzaam is, en bij de Javanen veeleer als lekkernij wordt verorberd, zonder verdere bijbedoelingen, al gebruiken deze wel de wortels van de *doerian* zowel in- als uitwendig, als koortsafwerend middel. De Chinezen maken verder gebruik van de haren van de *foengoe* als bloedstelpend compres, van de bladeren van een waterlelie (*pankoekoe-wiwiri*) voor hun hoofd-haar-hygiëne, van het maar al te veel voorkomend onkruid *toriman* (verklikker) als infuus tegen koorts, en... van het stuitdons van allerlei vogels, wederom als bloedstelpend middel. Bij dit alles moet wel worden vastgesteld dat, mede door de gunstiger omstandigheden waarin zij doorgaans verkeren, de Chinezen zich minder artsenschuw tonen dan het merendeel van de overige bevolking. Vandaar dat de volksgeneeskunde bij hen ook veel minder wordt toegepast en dientengevolge ook minder gekend is. De duizenden jaren oude en zeer rijke lore op *dit gebied* in hun land van herkomst, werd blijkbaar geheel achtergelaten bij hun migratie naar deze uithoek van de nieuwe wereld.

3. Medicina amerindica. Voor de Indianen, vooral in het verlaten Achterland, is de volksgeneeskunde natuurlijk van vitaal belang. Zij zijn in overgrote mate aangewezen op oude ervaringswijsheid, en als deze niet in toe-

passing gebracht kan worden, op improvisatie en experiment. Hun kunde in dit opzicht mag niet onderschat worden; des te meer valt te betreuren dat zij nog steeds niet nader onderzocht is, en dat wij ons tevreden moeten stellen met enkele losse waarnemingen. Zo speelt het sap van de *koesoewe* (*Bixa orellana* L.) - bij de Caraïben ook als *roekoe* of *anatto* en bij de Arowaken als *siraboeli* bekend, (waaraan zij hun naam van 'roodhuiden' danken, omdat zij daarmee het gehele lichaam insmeren) - bij alle Indianen een zelfde rol als de witte *pemba-doti* bij de Boslandcreolen. Hierbij dient meteen opgemerkt te worden, dat vooral de plantennamen in het Arowaks opvallend sterk verschillen van die in een der Caraïbische talen. De *koesoewé* wordt ook aangewend tegen insecten, en zelfs de Indiaanse jachthonden worden aan een behandeling met deze kleurstof onderworpen, terwijl aan een afkooksel van de bladeren ook allerlei medicinale eigenschappen worden toegeschreven.

Tegen koorts gebruiken zij - evenals de Bosnegers - de *knoflookliaan* (een *Bignonia*-soort), en als purgativum het melksap van de *koenaparoe* (een *Euphorbiacee*). *Krapa*-olie wordt door hen echter minder voor dit doel, dan voor de toebereiding van hun voedsel benut, en wel in zo grote mate, dat soms een geheel Indianendorp gekenmerkt wordt door de eigenaardige geur van deze olie, die de Indianen ook vaak met *koesoewe* vermengen. Ook de Bosnegers maken er, zij het veel zeldzamer, gebruik van. Een *Drosera*-soort gebruiken de Indianen tegen oogontstekingen, en een afkooksel van *waiakara*-bladeren (*Nectandra*) is als middel tegen buikloop met kennelijk succes van hen overgenomen door de andere geregelde en incidentele bewoners van het Achterland.

Dat de Indianen zeer kundig zijn op het gebied van allerlei vergiften, waaronder natuurlijk ook visvergiften, is bekend. Ze kennen ook verschillende hallucinogenen, waaronder niet alleen de tabak, die inzonderheid bij de Wayana's en Trio's mede dient om de gevreesde *maskita-worm* uit te drijven, maar o.a. ook de *takini* (een *Moracee*) waarvan het roodachtige melksap uit de schors gebruikt wordt, en wel bij voorkeur door de *puyai* of medicijnman als bedwelmingsmiddel bij zijn half-magische praktijken. Twee *Araceeën*, de *sneki-taya* en de *wilde taya* vallen onder dezelfde categorie: hun kracht om al wat men maar wil te erlangen, wordt schier onbeperkt geacht.

Druk gebruik maken de Indianen ook van allerlei afrodisiaca, waarvan het meest befaamde, en volgens sommigen meest teleurstellende, de liaan *doberdoea* (*Strychnos melinoniana*) is, die ondanks alles ook ingang heeft gevonden bij de 'behoefte' rest van de bevolking. Minder voor de hand ligt het feit, dat de Indianen ook tal van abortiva kennen, zoals schors en

wortels van de grote *goma-bon* (een Meliacee) die bij de Arowaken terecht *karaballi wedakoro abo*, d.i. ‘boom van het braakmiddel’ genoemd wordt. Waartegenover eerlijkheidshalve vermeld moet worden een medicament als de zgn. *brandnetel* (*Jatropha urens*) een veel voorkomende plant, waarvan het afkooksel een voorspoedige bevalling heet te bevorderen. Aan de beten van mieren en de steken van wespen kennen zij het vermogen toe, zowel het lichaam als de geest heilzaam te beïnvloeden.

Enkele Indiaanse middelen hebben ook wel iets onwaarschijnlijks, zoals de dichtbehaarde gele rups die in het Sranan *skapoeworon* (schapenvacht-rups) genoemd wordt en vaak dienst doet bij de doorgaans verre van simplistische artseneijbereidkunde van Suriname's oudste bewoners.

Hoofdstuk III

Voedings- en keukengewoonten

Volgens sommige theoretici zou dit korte hoofdstukje eigenlijk de centrale steenblokjes moeten bevatten van een deugdelijk cultureel mozaïek, want niet alleen wordt de opgroeiende mens grotendeels datgene wat hij als voeding tot zich neemt - een waarheid kernachtig uitgedrukt door de Hollandse poëet die dichtte: 'Hoe meer ik drink, hoe meer ik eet, hoe meer gewicht Van Hattum heet' - maar het menselijk dieet bepaalt ook zijn lichaamsgeur (in hoofdzaak althans) en deze is uiteindelijk weer beslissend voor de primaire raciale aantrekking of afstoting en de daarmee gepaard gaande erotische bindingen. Vreemd is wie vreemd ruikt; net als bij de dieren. En zijn wij zo heel veel verder?

Bedoelde theoretici kunnen best gelijk hebben, in welk geval het inderdaad belangrijk zou zijn om na te gaan, in hoeverre het overnemen van elkaars voedingsgewoonten in Suriname gevorderd is, en welke weerstanden er in dit opzicht bestaan of op welke ingewortelde bezwaren het aantrekkelijk vinden van elkaars menu en kookkunst bij de verschillende raciale groeperingen stuit. Immers op dit gebied geldt wel in de meest letterlijke zin, dat over de smaak niet valt te twisten. Dit betreft zowel de grondstoffen als de wijze van toebereiden, - 'het rauwe en het gekookte', om met Lévi-Strauss te spreken. 'Cultuur' begint bij het eerste, en neemt toe met het tweede.

Op al deze punten is het onderzoek echter, zowel in Suriname als elders, indien het al geschiedde, nog te rudimentair gebleven. Wij zullen dan ook noodgedwongen moeten volstaan met een wat alledaagse beschrijving van de meest opvallende verschijnselen terzake, en gewoon maar een kijkje nemen in de diverse keukens en kookpotten van het land, zonder daar vooralsnog verdere conclusies aan te verbinden.

Als geheel vertoont Suriname uiteraard een grote verscheidenheid op culinair gebied, en hebben de diverse raciale groeperingen hun zeer uitgesproken preferenties; in geringere mate wat de gebruikte materialen (het 'rauwe'), en in sterkere mate wat de wijze van toebereiding (het 'gekookte') betreft. Op deze punten vooral is de mens overal conservatief, en in Suriname hadden de successievelijk geïmmigreerde groepen, van Europeanen en negerslaven tot Hindostaanse en Javaanse contractarbeiders, die 'blijvers' werden, zich in de eerste plaats bij hun verblijf in de vreemde omgeving zoveel mogelijk aan te passen aan de in het land voorhanden grondstoffen. Vonden zij sommige van de hun reeds bekende hier terug, zoveel te beter.

Dit is heel duidelijk het geval met de bevolkingsgroepen van tropisch West-Afrikaanse oorsprong en van Indonesische herkomst, en tot op zekere hoogte ook met de sterkst aangegroeide groep, uit India afkomstig.

Het zijn vooral de Aziatische groepen - landbouwers als zij van huis uit waren - die al gauw er in geslaagd zijn, allerlei planten, vruchten en kruiden uit hun land van oorsprong naar Suriname over te brengen en te cultiveren. Latere import heeft hen in toenemende mate hierbij geholpen en het mogelijk gemaakt hun keukengewoonten te bestendigen. De grote verscheidenheid aan waren op de markten en in de winkels legt hiervan een welsprekende getuigenis af.

Om bij het wellicht meest geurverwekkende en smaakprikkelende te beginnen: van de kruiden zijn de diverse inheemse pepers, van zeer scherpe tot vrij zachte, in algemeen gebruik, of ze nu *pepre* of *sambal* dan wel *piment* genoemd worden, en bij de Indianen zijn ze al evenzeer in trek bij de toebereiding van hun simpele vis- of vleeskooksels, als bij de Bosnegers of de Stadscreolen, welke laatsten zweren bij de geurige prikkel van hun *Madame Jeannette* of de pittige *alata-k'ka-pepers*, - allen smaak en eetlust-bevorderend en vitamine-rijk. De Hindostanen echter geven de voorkeur aan *kerrie* en *massala* voor het kruiden, en zij eten doorgaans minder 'gepeperd' dan de overige Surinamers.

Geur en smaak worden ook in hoge mate beïnvloed door het gebruik van bepaalde oliën en vetten. Indianen en Bosnegers gebruiken meest plantenvetten, vooral ook die uit palmpitten gewonnen, zoals de *maripa*-olie en het *awara*-vet, terwijl de Creolen in het Midden- en het Voorland *kokos*-olie prefereren, en de Javanen ook het vette witte sap van de geraspte vrucht, de kokosmelk, in hun keuken aanwenden. De Hindostanen evenwel geven de voorkeur aan de boter-olie *ghi* en vermijden dierlijke vetten. Alles wat van het rund afkomstig is, behalve melk, blijft voor de Hindoe's onder hen taboe, en de meesten onder hen trekken bovendien één lijn met hun Mohamedaanse mede-Hindostanen, bij wie varkensvlees (en alles wat daarop lijkt) verboden is. De jongeren van Indonesische herkomst trekken zich van dit soort verboden niet zoveel aan, evenmin als van andere 'godsdiensdige' belemmeringen. De Creool, wanneer hij maar niet aan de een of andere 'treef' (voedselverbod) onderworpen is, toont zich ook weinig kieskeurig en is doorgaans ook verlekkerd op *boesmeti*, jagers-wild van grote verscheidenheid, en vis, zelfs ongeschubde, die vroeger als 'negervis' nogal eens afgewezen werd. Een en ander ook in gezouten of gerookte vorm. Dit *barbakotten* wordt ook door de Indianen toegepast, die bij hun nomadisch leven de omnivoren bij uitstek zijn, zelfs insecten verorberen, en zeker evenveel rauwe als toebereide spijs tot zich nemen,

maar zelden enigerlei groente, zomin als de Bosnegers. Daarentegen wel bosvruchten en noten. Aan het dierlijke eiwitten-dieet van allen in het Midden- en Voorland biedt tenslotte gevogelte, in hoofdzaak natuurlijk de kip, verdere uitredding. Bij de Chinezen vinden vooral eenden gretig aftrek, terwijl *sarasara*, garnalen in hoofdzakelijk gedroogde vorm, zowel onder Creolen als Aziaten geliefd zijn.

Voor allen, met uitzondering van de Indianen en Bosnegers, vormt rijst in allerlei variëteiten het hoofdbestanddeel van de maaltijd, en bij laatstgenoemden komt rijst-eten nu ook meer en meer in zwang. Dit is een opvallend acculturatieverschijnsel, daar maïs wel, maar rijst géén oorspronkelijk inheems product is en in feite een Aziatische innovatie. In verminderde, zij het nog in voldoende opvallende mate, worden de talrijke aardvruchten, die vroeger de ‘bulk’ van het Creoolse dieet uitmaakten, nog gegeten; producten als *tajer*, *napi*, zoete *cassave*, *jams* en *switi-patata* in gekookte vorm, en vooral bananen (*bana*) rijpe en groene. Deze laatste worden ook menigmaal tot een taaie massa gestampt, de *tomtom*, of in hete as geroosterd. De uit Oceanië geïmporteerde *broodvrucht* heeft hier weinig veroveringen kunnen maken, ondanks zijn spottende Creoolse bijnaam: ‘man-van-woord’.

Voor de half-nomadische of veel rondreizende bewoners van het Achter- en Middenland is bovenal het bewerkelijke *kasaba*-brood en de wat minder gebruikelijke *kwak* (*kasaba*-brood in korrelvorm) een der voornaamste, zo niet het allervoornaamste gerecht; mede omdat het zich in de tropen zo goed laat bewaren, desnoods alleen maar geweekt behoeft te worden en geen verdere bereiding vergt. Van gekookte *kasaba* wordt *dokoën* (een soort tamale) en van maïsmeel *bojo*, een taartachtig gerecht gemaakt. Echt brood is hoofdzakelijk voor de stedelingen, en in gunstige gevallen ook voor sommige van de overige bewoners van het Voorland weggelegd. Niettemin blijven de Hindostanen trouw aan hun zelf in huis gebakken, pannekoekachtige *roti*, soms toebereid of gevuld met een fijngestampde erwtensoort, *dhal* genaamd. Deze klaarblijkelijke vervanging van brood, ja zelfs het grootste deel van de Hindostaanse keuken, wordt thans ook meer en meer gewaardeerd door de Creoolse lekkerbek, die eclectisch als hij is, zich ook met veel genoegen aan ‘Javaanse’ of Chinese schotels te goed doet.

Met de groenten ligt het nogal gecompliceerd. Bruine en witte bonen, de kleine *djarpesi*, snijbonen en de even lange en dunne als smakelijke *kowsoebanti*, - kousebanden, zoals ze door de oude kolonisten genoemd werden - zijn alle populair. Met de bladgroenten is het iets minder gunstig gesteld, met uitzondering van de *taya-w'wiri*. Toch zijn er tal van goede soorten, maar al te weinig in trek bij de bewoners van het Achterland. Hun

dieet is in dit opzicht gebrekkig en eenzijdig, hoewel ze zich doorgaans krachtig genoeg voelen door het in grote hoeveelheid nuttigen van zetmeelhoudend voedsel, vruchten en noten. De *okro* en *antroewa* genieten wat meer aanzien, de aubergine en *sopropo* zijn niet langer typisch Hindostaans, noch *amsoi* en *paksoi* alleen bij de Chinezen in gebruik. Ze zijn nu wel gemeengoed in het Voorland, evenals allerlei komkommerachtigen, de pompoen, en het bladgroen van *posren* en *klaroen*. En er worden nu ook enkele variëteiten van *tuinsla* geteeld, van uien en prei. De keus aan vruchten is groot - aan 'seizoenen' gebonden - met in de eerste plaats natuurlijk allerlei citrussoorten. De 'Javanen', en wel uitsluitend zij, kweken en eten ook de niet voor elke mens welriekende *doerian*. Talrijk zijn de soorten *bakba*, tot 'bacove' verhollandst en als (eet)bananen geëxporteerd.

Tenslotte is in dit vochtige tropenland van veel transpiratie, zout een algemene smaak-behoefte, en als restant van hun Afrikaanse herkomst (waar zout een grote luxe was) heet pittige toespis bij de Creolen nog steeds *switi mofo* of *stimofa*, een 'zoet' hapje, zoals *a switi* doorgaans de betekenis heeft van 'het is lekker', ook wanneer niet de minste zoete smaak aanwezig is.

Mogen wij nu de diverse Surinaamse keukens verlaten zonder enige 'eervolle vermeldingen' toe te kennen? Aandacht verdienen een zevental Creoolse schotels die grote populariteit genieten. Het zijn in de eerste plaats drie erg voedzame soepen: de *okro-brafoe*, een groentesoep (gelukkig!) al of niet met *stimofa* aangevuld, die ook op de West-Indische eilanden bekendheid geniet als 'calaloo', in Suriname echter bij voorkeur gegeten wordt met *tomtom* (zie boven); de *pinda-brafoe*, een dikke met pindakaas gemaakte soep, waarin meestal gezouten vlees of verse kip (of beide) meegekookt wordt; en de *peprewatra* of *kwiekwie-soep*, een vissoep die sterk gekruid en gepeperd, feitelijk van Indiaanse herkomst is. Dan hebben we nog de *pom*, een pastei-achtige schotel waarvan de hoofdingrediënten geraspte *tajer* en allerlei vleessoorten zijn; de eigenlijke *pastei*, in meel-omhulsel gebakken vulling van kippeborst, erwten en wortelen, gekookte eieren en nog veel meer; de *masoesa-rijst*, oranje-geel in de geurige vetbestanddelen van de vrucht van de masoesa-plant gekookte rijst; en de *er'eri*, van hele kookbananen en aardvruchten met *batjaw*, gezouten kabeljauw, gemaakt. Met dezelfde niet-inheemse vis wordt ook de *frita*, frituur, een typisch acculturatieproduct, toebereid.

De Hindostaanse huisvrouw mag prat gaan op haar diverse gevulde *roti's*,^{*)} waarbij ook van de gewone aardappel, evenals van *dhal* gebruik

*) De 'boterzachte', zeer smakelijke soort, een culinair kunststuk, wordt *paratha* genoemd. Een 'drogere' vorm van *roti* heet *chapatti*.

gemaakt wordt, en op haar uit *manga*-vruchten bereide *chutny*, zoals haar ‘Javaanse’ collega op *petjil*, *gadogado*, *roedjak*, haar verschillende *nasi's* en *bami's*, mag bogen, traditioneel, als waren zij in Indonesië zelf klaargemaakt, maar met niets van de overdaad der koloniale ‘rijsttafels’, hier in dit arme, bijna ‘blanda-loze’ land. In de Chinese families wordt heel wat beter en geraffineerder gegeten dan men uit allerlei *chop-soi's* van de restaurants zou opmaken, om niet te reppen van de Libanezen (of Syriërs) die als het maar enigszins mogelijk is, binnen hun exclusieve huiselijke beslotenheid Lucullus-achtig vasthouden aan de weelderige eetgewoonten van het Nabije Oosten, en daarbij de zoetigheid niet mijden, waar ook de Creool, met ouderwetse *dosoe*, traditionele *fiadoe* en ander smakelijk gebak, bepaald op verzot is. Alle vermageringsmode ten spijt.

Het is niet geheel onbegrijpelijk, dat de Hollanders, meer dan elders in de tropen, en anders dan in het vroegere Insulinde, ondanks de rijke keus aan inheems voedsel, toch hun heiwee-achtige honger dikwijls trachten te stillen met ‘wintergerechten’ als stampot, zuurkool, erwtensoep of capucijners-met-spek. Des te merkwaardiger is het echter, dat de Creolen, tropen of geen tropen, ook *deze* gerechten in hun menu hebben opgenomen, vermoedelijk onbewust aangetrokken door hun substantiële vet- en zetmeel-inhoud. Vandaar ook, dat zij bepaald wèg zijn van de combinatie van bruine bonen met rijst, de veelbezongen ‘B-b en R’. Status-herkomst en locale voedingsbehoefte vonden hier, als bijna grappige vorm van acculturatie, een combinatie die zeker niet onopgemerkt mag blijven.

Naast koffie en cacao voor warme dranken, leveren de inheemse vruchten veel grondstof voor allerlei frisdranken, bij voorkeur uit citrusvruchten, tamarinde, ananas, gember of amandelen (*orgeade*) bereid. De inheemse *dram* (bush rum) hoort in het Midden- en Achterland thuis, waar de Indianen hun *tapana* uit gegiste bittere *kasaba* (maniok) klaarmaken. Andere alcoholhoudende dranken zijn de algemeen gebruikelijke, ten dele geïmporteerde. Van de locale biersoorten en rum zijn de Aziatische bevolkingsgroepen evenmin afkerig - soms helaas te weinig! - als de overigen. De *bita*, kruidenbitters, raken hierbij in onbruik; de *swit'sopi*, likeurs, nog niet zozeer.

Al met al vindt zeer zeker een culinaire interactie plaats, en wel in toenemende mate. Door het bezoeken van elkaars hoogtijdagen en partijen, waarbij meestal flink uitgepakt wordt wat eten en drinken betreft - het mag zijn een Creoolse *ferjari-oso*, verjaarpertij, een Indonesische *slametan*, een Hindostaanse bruiloft, een Mohammedaans besnijdenisfeest of een Chinese nieuwjaarsdag - zijn de gasten veelal van verschillende ethnische herkomst en raken zij meer en meer gemengd. Door de neus- en keelholte leren zij elkaar beter kennen, en mogelijk het best en op zijn best.

Tallose eetwinkeltjes en kraampjes, markten en rondventers van beiderlei kunne werken eveneens dit proces in de hand. Het is een brede, schijnbaar laag-bij-de-grondse acculturatiweg die op deze wijze bewandeld wordt, maar het is een heel reële. Een hoogst waardevolle ook, voor wie denkt aan de vorming van één volk en één natie, uit zoveel heterogene elementen, elk nog met hun eigen keuken, een houtvuur van droge twijgen, een koolpot, een petroleum- of gasstel, een elektrische oven... Zijn zij niet alle bezig uit de 'rauwe' bestanddelen van Suriname de grote *moks'alesi*, het goed doorengemengde, uit tallose bestanddelen samengestelde 'kooksel' van een wordend volk toe te bereiden?

Het smakelijke, zij het nog niet altijd even doeltreffende en zeker niet luxueuze dieet van dit land is bovenal... een hoopvolle ondersteuning van het groeiproces, dat van de wieg tot het graf voortduurt, èn bij het individu, èn bij de collectiviteit op haar weg van pluriforme samenleving naar een hecht aaneengesloten maatschappij.

Hoofdstuk IV

Sexus, plexus, nexus

De verhouding tussen de sexen en de daarmee gepaard gaande gebruiken, de ‘mores’ in allerstriktste zin dus, behoren voor zover zij niet biologisch bepaald zijn, ongetwijfeld tot het cultuurgoed van een volk. Het is zelfs een heel belangrijk onderdeel, dat echter om redenen van kiesheid - die heden ten dage wat ruimer worden opgevat dan voorheen - nog weinig systematisch bestudeerd is, afgaande op de bestaande literatuur. Niettemin is er voldoende ‘inside information’ aanwezig, om ons in staat te stellen ook aan dit in het menselijk leven zo voornaam aspect enige aandacht te schenken.

Indianen. Evenals bij vrijwel alle Indianen in Zuid-Amerika is ook bij de Surinaamse in het Achterland, polygynie meer regel dan uitzondering. Wayana's en Trio's zorgen voor tijdige vervanging van hun ouder, onbruikbaar of onaantrekkelijk wordende vrouw door een jongere, soms nog een kind, bij zich op te kweken tot zij huwbaar is. Zonder daarbij de oudere vrouw te verstoten, wordt de jonge integendeel door de oudere getraind en ingewijd. Zodra de reservevrouw aan bod komt, wordt de hangmat naast die van de man gebonden, en inhibities - behalve het taboe van de incest - kennen deze Indianen nagenoeg niet.

Zij kussen niet, en het is hoogst twijfelachtig of de theorie, volgens welke de voortanden die bij veel ‘gehuwde’ Indiaansen ontbreken, opzettelijk worden verwijderd ter wille van de met de jaren toenemende toepassing van fellatio, geheel juist is. Hoe dit ook moge zijn, het aantal geboorten onder de Indianen is niet groot, en voor zover waarneembaar kennen zij ook geen ‘eros’ naast ‘sexus’ tout court, - een verschijnsel dat in wellicht nog sterkere mate onder de negroïde bevolkingsgroepen valt te constateren. Cohabitatie geschiedt in de hangmat, en wel veelal met dorsale ligging van de man.

Daar ook onder hen de wet van de jungle geldt, dat wat in het bos alleen en dus ‘onbeheerd’ aangetroffen wordt, ‘prijs’ is, wordt vaak gesproken van de ‘gewilligheid’ en passiviteit, om niet te zeggen promiscuïteit van de Indiaanse vrouwen. Omgekeerd kennen zij echter niet alleen het gebruik van afrodisiaca, maar doet de door hen bereide *toelala* zowel als lokmiddel en liefdesdrank, alsook als triakel dienst. Niet zonder betekenis in dit opzicht is ook de wederzijdse lichaamsverzorging; men zou kunnen spreken van ‘verliefde luizenzoekers’, en de actieve partner bij deze operaties - zij epi-

leren zichzelf of elkaar ook - eet op wat hij of zij daarbij aan eetbaars vindt.

Zijn de seksuele bindingen dus vrij los, en geven de dansfeesten soms aanleiding zich van andermans vrouw meester te maken,^{*)} aan de andere kant wijst het merkwaardige en zinvolle gebruik van de 'couvade' toch op de grote betekenis die aan het vaderschap - de succesvolle cohabitatie met één bepaalde man, die iets van zichzelf aan het ontstane kind overdraagt - wordt toegekend.

Bij de couvade gedraagt de man zich geheel en al als ware hij de kraamvrouw, en wordt dan ook als zodanig behandeld. Met zorgen omringd, mag hij dagenlang zijn hangmat niet verlaten, om de nog prille geest, die van hem in zijn kind is overgegaan, niet in gevaar te brengen. Dat zijn vrouw, die al of niet bijgestaan door een andere vrouw of meisje, na het baren en het kind in de rivier of kreek in de nabijheid gewassen te hebben, direct weer aan het werk gaat en zich meteen met het verzorgen van haar man beijvert, is voor het ouderpaar volkomen logisch. Want het lichamenlijk welzijn van haar baby heeft de moeder voorlopig, als het niet tegenloopt (wat vaak genoeg gebeurt), wel in de hand. Maar de geest van het kindje, dus ook zijn levensgeest, zit nog ten dele, als met een soort van onzichtbare nageboorte, aan de vader vast en is nog een poos van hem afhankelijk. Tegelijk echter demonstreert de man door zijn gedrag, dat hij de vader is, met alle konsekwenties en verplichtingen daarvan. Men denke dan ook niet te lichtvaardig over de seksuele 'ongebondenheid' van de ongekerstende Indiaan.

Bij de Caraïben in het Voorland (en Middenland) die al veel meer in aanraking zijn geweest met allerlei vormen van Westerse beschaving dan hun ethnische verwanten in het Achterland, ligt de situatie enigszins anders. Hun lichaam, zowel bij mannen als vrouwen, is veel meer met kleding, gedeeltelijk al fabrikaat, bedekt. Maar ondanks hun toenemende kerstening ondergaat het jonge meisje soms - maar lang niet altijd meer - toch nog een initiatie-rite, onmiddellijk na haar menarche, en zij heeft zich nadien als een volwassen vrouw te gedragen. Gewoonlijk trouwt zij vóór haar 15de of 16de jaar, en heeft op die leeftijd meestal reeds een kind.

De jongens trouwen pas omstreeks hun twintigste levensjaar. Met zijn moeder, en daarna ook zijn vader, bespreekt de jongeman zijn keuze wanneer hij trouwplannen heeft, waarna zijn vader onder aanbidding van een sigaar aan de vader van het meisje, deze mededeelt dat hij hem gaarne wil spreken. Wordt de sigaar geaccepteerd, dan is de zaak daarmee al in feite

*) Dat de onder de Goajira (in Columbia) bekende 'tripping' door vrouwen bij dansfeesten ook in Suriname voorkomt, is niet vastgesteld.

beklonken; wordt de sigaar geweigerd, dan komt het aanzoek niet eens ter sprake en wordt er verder heel beleefd over andere dingen gebabbeld. Soms ook is het de moeder, die een geschikte man vraagt om haar dochter tot vrouw te nemen, - onder alle omstandigheden een bijna ideale situatie.

Na enig verder 'officieus' contact tussen de jongeman en het meisje, haalt laatstgenoemde op een afgesproken dag de hangmat van haar aanstaande uit zijn ouderlijke hut, en bindt die 's avonds naast de hare in de hut van haar familie. Hiermee begint dan een soort van proefhuwelijk in de ouderlijke woning van het meisje. Valt deze proeftijd slecht uit, dan is er niets ergs aan de hand: het paar gaat weer rustig uit elkaar. Bevalt de samenleving het tweetal, dan bouwt de jongeman een eigen hut voor zijn gezin, meestal niet ver van die van zijn schoonouders, en begint dan met de geleidelijke verwerving van alles wat het jonge huishouden nodig heeft.

Er wordt weinig gehuwd met iemand van niet-Indiaanse afkomst, hoewel er enkele gevallen bekend zijn van vermenging met Hindostanen, en heel wat meer gevallen van vermenging met Creolen of Europeanen, - eertijds niet alleen kolonisten, maar ook ontvluchte déporté's uit Frans Guyana. Er zijn dan ook nogal wat 'gemengdbloedigen' onder deze Indianen. Een grote rol speelt de indeling van de familie in twee groepen: die waarmee men bij voorkeur behoort te trouwen (een kind van de vaders zuster of van de moeders broer) en die welke als 'broers of zusters' worden beschouwd (ook al zijn ze het niet in werkelijkheid) en waarmee het ten strengste verboden is geslachtsgemeenschap te hebben, laat staan te huwen. De rest van de mensheid behelst 'mogelijkheden', want grote vooroordelen laten zich bij deze Indianen zelden gelden bij gunstige opportuniteit.

Verder wordt bij de partnerkeuze sterk gelet op leeftijd en karakter, meer dan op lichamelijke eigenschappen of enigerlei somatisch normbeeld. Een goede vrouw moet jong en arbeidzaam zijn, zich rustig en waardig weten te gedragen, ook bij feesten, wanneer er nogal wat gedronken wordt. In geval van echtscheiding keren de partners ieder naar hun eigen familie en haar verblijfplaats terug. Na de proeftijd en de eerste jaren van aanpassing in het huwelijk komt scheiding echter weinig voor, en dan zijn er meestal ook nog geen kinderen, althans geen levende, bij deze bevolkingsgroep met een hoge, zij het drastisch verminderende zuigelingensterfte. Zijn er wel kinderen, dan nemen gewoonlijk de grootouders deze tot zich wanneer de ouders hertrouwen, hetgeen meestal wel het geval is.

Bij deze Indianen geschiedt de cohabitatie bij voorkeur op initiatief van de man, die de hangmat van zijn vrouw bezoekt, boven ligt tussen haar benen, terwijl beiden zich heel duidelijk bewust zijn van de betekenis van het orgasme, - geheel op de 'normale' westerse wijze. Zij kennen eveneens

sexuele jaloezie, die soms ook al echtscheiding veroorzaakt. Immers geslachtsverkeer binnen het 'toegestane' deel van de familie komt zowel bij wijze van initiatie van jongeren, als bij wijze van buitenechtelijke variatie, nogal frekwent voor. Verder zijn de feesten, die gewoonlijk met veel ongebondenheid en zelfs dronkenschap gepaard gaan, welkome gelegenheden voor jongelieden van beiderlei kunne om zich (in het bos of in de hut van het meisje) te laten gaan. En niet de jongeren alleen. Maar sexuele omgang blijft onder alle omstandigheden strikt verboden met een menstruerende, of in geval een van de betrokkenen op het punt staat te beginnen aan, of bezig is met een belangrijke onderneming, zoals het maken van een boot, een jacht- of vispartij, of het bakken van aardewerk, het voorbereiden van olie (beide vrouwenwerk) en dergelijke ingrijpende acties.

Bij de bevalling zit de vrouw op een laag bankje in een afgeschutte hoek van de hut. Al naar de omstandigheden wordt zij bijgestaan door een ouder vrouwelijk familielid of door haar man. De helpster of de moeder zelf snijdt de navelstreng door, en alle 'rommel' wordt in een hoek van de hut begraven.

Van de oorspronkelijke 'couvade', als hierboven beschreven, zoals die nog bij de Indianen van het Achterland gebruikelijk is, hebben de Caraïben in het Voorland ondanks hun voortschrijdende aanpassing aan westerse zeden en gebruiken toch nog een flink restant over. De vader moet zich na de geboorte van zijn kind, vooral van de eersteling, op allerlei wijzen in acht nemen, - niet roken of 'sterke drank' gebruiken, niet met 'scherp' omgaan, zich ontzien en liefst zijn tijd rustig in de hangmat doorbrengen om in geen enkel opzicht gevaar te lopen. Want ook hier leeft nog de overtuiging, dat de nog zwakke levensgeest van het kind pas van lieverlede zich losmaakt van de levensgeest van zijn verwekker en een zelfstandig bestaan voert.

Maar ook de moeder is harerzijds na elke bevalling aan een taboe onderworpen: zij mag na de geboorte van het kind van vier tot zes maanden lang geen geslachtsgemeenschap hebben, - althans in theorie. Onder invloed van de Missie (en laatstelijk ook de Zending) zijn deze Indianen bepaald wars van abortie, evenals van technieken ter voorkoming van zwangerschap, en leven zij - formeel althans - monogaam.

Of incidentele homofilie onder de Surinaamse Indianen voorkomt, is ondanks bepaalde verhalen die de ronde doen, niet vast te stellen. Hun geringe aantallen maakt het onwaarschijnlijk, maar onmogelijk is het niet, gezien het feit dat het bestaan van zich in uiterlijk opzicht als vrouw gedragende mannen wel bij verschillende andere Indianenvolken, zoals de Goajira in Columbia en de Crows in de Verenigde Staten, is geconstateerd.

Tot de afwezigheid van inhibities draagt ook bij, dat de kinderen van jongs af aan alles meemaken, en sexus voor hen zodoende een puur functionele betekenis krijgt, niet anders dan honger, dorst en andere lichamelijke processen tot instandhouding van het leven. De voorstelling van het leven als een onafgebroken keten van genen is hiertoe essentieel, ook wanneer het ternauwernood benadrukt wordt of 'erotisch' tot uitdrukking komt. Het is èn biologische, èn 'voorouderlijke' noodzaak.

Wel zien de Indianen er, in verband met magische invloeden die van anderen kunnen uitgaan, op toe dat zij de genitaliën steeds zorgvuldig bedekt houden, zodat deze aan andermans blik onttrokken blijven. Zelfs bij het baden in de rivier of kreek houden zij ze met de hand verborgen, en in dit opzicht is er zelfs in het Achterland meer pruderie bij de mannen, die hun lendedoekje dan ook tussen de benen doorgetrokken en op de rug vastgemaakt dragen, dan bij de vrouwen, die dit doekje slechts aan de voorzijde dragen en dus - behalve soms bij feestkleding - constant 'met blote billen' lopen, evenals met onbedekt bovenlijf.

Bosnegers. Bij de Bosnegers hebben wij op dit gebied met meer complicaties te maken. De verhouding tussen de sexen is er aan veel taboe's en regels onderworpen, - waarlijk niet alleen wat betreft hun arbeidsverdeling en de sociale rol die zij van hun puberteit af hebben te spelen. Tijdens de kinderjaren heerst er nog grote vrijheid; de baby's worden lang gezoogd, soms jarenlang, nadat zij al kunnen lopen en er al nieuwe siblings zijn. In een matrifocale samenleving is dit bewijs van affectie en binding - niet ter wille van enigerlei voeding - wel begrijpelijk. De nog geheel naakt rondlopende jongetjes en meisjes spelen met elkaar, men laat ze alle vrijheid tot fysieke exploratie, en de kinderspelen omvatten ook sexuele spelletjes, pre-coïtale en pseudo-coïtale, als 'bij de schaapjes'. Zonderling is het, dat de moeders of plaatsvervangende moeders (tantes van moederszijde) vaak de penis van de knaapjes manipuleren om ze langer te maken en de mannekens zo in de toekomst van een indrukwekkender attribuut te voorzien.

Maar niet zodra de puberteit zich kenbaar maakt bij beiderlei sexe, of een uiterlijk strenge scheiding en een totaal verschillende behandeling begint. Bij zijn overgangsrten ontvangt de jongen weinig of geen verdere sexuele voorlichting; hij heeft die dan ook al niet meer nodig. Maar het duurt nog lang en hij moet nog veel doen, voor hij zich een vaste vrouw kan verwerven, en is er dus op aangewezen op avontuur uit te gaan. Met veel risico's echter, wanneer hij erop betrapt wordt (of ervan verdacht) zich te vergrijpen aan het meest waardevolle van andermans 'bezit', zijn vrouw of inwonende dochter.

Om het avontuur te vergemakkelijken, begint de jongeman meer en meer aan zijn uiterlijk schoon te werken, door opschik, enkele scarificaties in het gezicht en een manhaftig gedrag. En het meest van al door zich een goede reputatie te verwerven als kostwinner en snijder van ornamenten met veelal - niet door buitenstaanders ontcijferbare - sexuele symboliek. Anderen 'zeggen het met bloemen', de Bosneger echter met zijn zelfvervaardigd houtsnijwerk, versierde begeerlijke gebruiksvoorwerpen, - met iets heel persoonlijks dus.

De dansfeesten, waarbij men elkaar niet aanraakt tijdens het dansen, maar daarna wel elkaar omhelst, geven vaak een goede gelegenheid aan paren om... even samen te verdwijnen. Er wordt weinig gekust, maar veel omhelsd, in het bijzonder door vrouwen onderling. Dit mede als aanmoediging of lof na elke dans. Weliswaar gebeurt het dan nogal vluchtig.

Meisjes op weg vrouw te worden, hebben het moeilijker. Het is met heel hun vrijheid gedaan, niet alleen met hun sexuele, - al weet ook de zwarte Eva wel de nodige ontsnappingskansen te vinden. Speciaal haar menstruatie is, van de menarche af, bezet met taboe's; ze heeft deze perioden in afzondering door te brengen, en geen man die er ook maar over piekert toenadering te zoeken met zo'n 'onreine' vrouw. Dit blijft ook gelden voor gehuwden.* Met magisch-rituele functies worden zij - om deze reden - gewoonlijk pas na de menopauze belast.

Reeds vroeg beginnen de ouderen, maar ook de vriendinnen onderling bij het meisje de kleine, maar talrijke scarificaties patroonsgewijze aan te brengen op en nabij de erogene zones van het lichaam. Ze zijn immers van eminente betekenis voor haar 'liefdesleven', al is de operatie nogal pijnlijk en moet deze soms meerdere malen ter verfrissing en versterking worden herhaald.

Nabij de mondhoeken, de zone tussen de borsten, rondom de navel, midden op de onderrug, maar vooral aan de binnenzijde van de dijen worden reeksen van kleine littekens aangebracht, de insnijdingen opgevuld met zwarte stof (houtschoolpoeder), die bij heling bobbeltjes van donker keloïdweefsel nalaten. Deze ornamentatie wordt *kamba* of *kamemba* genoemd, en is niet alleen een teken van schoonheid en aantrekkelijkheid, maar veroorzaakt ook sterk-erotische prikkelingen, zowel voor de vrouw als voor de man, wanneer deze ze niet alleen ziet, maar er bij zijn liefkozingen overheen strijkt en hun kenmerkende patronen ook met zijn vingertoppen her-

*) Het door haar in die toestand toebereide voedsel wordt *adonsawa* (vrouwendoodeten) genoemd; de toestand zelve *afragi* (de vlag?) en het aparte hutje voor haar afzondering *data wosoe* (doktershuis).

kent en weet te duiden. Het is stellig niet zonder raffinement *sui generis!**)

Overigens gaat het bij deze liefkozingen meer om verleiding dan om een eigenlijke inleiding, want de Bosneger munt uit door zakelijkheid - een kwantificeerbare - en mag hij al lang van stof zijn bij het praten en onderhandelen, hij maakt het liefst kort wanneer het tot daden komt, en zoekt het liever in de frekwentie. Ook voor hem als bewoner van de wildernis, is alles wat zich onbeheerd in het bos bevindt, prijs; niet alleen het dierlijk wild. Een vrouw alleen 'loopt wild' en mag, mits ongezien, worden neergelegd, hetgeen zij in zulke omstandigheden ook zelden weerstreeft.

Maar gehuwden zullen zich er wel voor wachten een kind in het bos te verwekken; stellig zou de toeziende, jaloerse geestenwereld zich meteen al van het beginnende nieuwe leven meester maken, tot groot nadeel voor het kind in de moederschoot en vooral na zijn geboorte. Bepaalde geesten onderhouden trouwens sexueel verkeer met hun adepten, bezorgen ze een pseudo-zwangerschap, zijn gebeten op ontrouw en weten deze onbarmhartig te bestraffen.

In het bos, op een verhoginkje in zijn hut (of veeleer die van zijn vrouw), maar het liefst in een hangmat, die zich immers het best daartoe leent, cohabiteert de Bosneger, vooral bij vaste verhoudingen, met een sterke voorkeur voor de positie waarbij hij onder ligt, en de vrouw zich schrijlings over de hangmat heen, met haar aldus gemakkelijk bereikbare *kamemba* en haar *gonoe mofo* (geweer-mond) het gemakkelijkst weert.**)

Tegenover de gedachte dat deze gewoonte iets met een matrifocale instelling te maken zou kunnen hebben, stelt zich de wetenschap, dat dezelfde vrouwen nogal eens slaag krijgen, niet alleen van hun man of oom die het vaderlijk gezag over hen uitoefent, maar ook van de mannelijke of vrouwelijke *basia* (dorpsopziener) wanneer hun gedrag of ijver teveel te wensen overlaat. En men komt tot de overtuiging dat althans hier geen erotisch kantje aan zit, wanneer men - zelfs van verre - het gekrijs hoort, dat ermee gepaard gaat.

Heeft een Bosneger aan zijn vele verplichtingen tegenover zijn eigen mensen en vooral zijn schoonfamilie en zijn aanstaande voldaan, om eindelijk een eigen vaste vrouw te kunnen bezitten, en komt hij daarna weer in wat betere doen, dan neemt hij, liefst in andere dorpen langs de rivieren die

*) Een bij de Aloekoe-vrouwen veel voorkomende keloïd-tatouage is de stylering van een met uitgespreide benen liggende vrouw! De figuur wordt ook op oude versieringen van Aloekoe-voorwerpen aangetroffen.

***) Soms wordt ook de door Frobenius uitvoerig beschreven West-Afrikaanse 'hurkpositie' - wellicht als atavisme - *buiten de hangmat* toegepast.

hij bevaart, enige bijvrouwen die hij al reizend bezoekt, met medeneming van geschenken zoals rijst, snuisterijen of snijwerk, waartegenover staat dat zij hem dan tijdelijk verzorgen of leeftocht voor de verdere reis meegeven. Want de vrouwen blijven wonen in hun eigen dorpen, waar de man een vreemde blijft.

Soms bevindt een bijvrouw zich in hetzelfde dorp als de eerste vrouw, maar dan meestal in een eigen huis, steeds door de man voor haar gebouwd.^{*)} Bij de zeldzame samenwoning van twee vrouwen van één man, is ruzie gewoonlijk niet van de lucht. Overigens mag men niet huwen met wie en wanneer men wil. Als bij zoveel West-Afrikaanse volken van wie zij afstammen, zijn er allerlei verwantschapstaboe's en verboden tijdstippen, evenals 'verboden' zwangerschappen, waaraan met abortiva onverbiddelijk een eind gemaakt wordt.

Het is begrijpelijk dat bij dit alles de mannen nogal eens behoefte hebben aan afrodisiaca en triakels, al wordt impotentie doorgaans aan de invloed van kwade geesten toegeschreven, en hiertegen dus de hulp van de *obia-man* of *wisi-man* (meer geestbezweerder dan medicijnman) ingeroepen. Tegenwoordig wordt evenwel ook vaak de hulp van een pillen, tabletten of injecties toedienende arts gezocht, vooral bij bezoeken aan de stad. En wat de vrouwen betreft, een onvoldoende potente man zakt in de Bosnegersamenleving veelal ook af tot een slecht verzorgde man. Hij gaat dan liever reizen en trekken, of een werkkring zoeken buiten de oude landbouwgemeenschap, in de mijnen of bij de houtkap. Met een krachtige liefdesdrank, ditmaal niet van een arts afkomstig, vindt hij dan wel weer een vrouwelijke gegadigde.^{**)}

Wie noemt de Bosneger een 'mooie', dat is in zijn geval: sexueel-aantrekkelijke vrouw? Ze ziet er 'goed' uit, zoals men het zegt, wanneer ze in het bezit van fraaie sacrificaties en nogal struis en dik geworden, voorzien is van grote, langwerpige borsten 'als de brulaap' (*kwata bobi*) en brede, maar naar beneden smal toelopende dijen 'als van een kever' (*asege bowtoe*). De West-Afrikaanse *steatopygie* geniet ook hier in Suriname de nodige waardering, en het is prijzenswaardig wanneer een vrouw een achterste 'als Indiaanse knuppels' (*ingi kodja*) met zich meedraagt. En natuurlijk moet

*) Zulke vrouwen noemen elkaar bij de Saramaka's *kambo* of *kambosa*, een term die neerkomt op 'de vrouw die mij herrie bezorgt'. Het begrip 'hoofdvrouw' is onder hen totaal onbekend.

***) Hoewel de Saramakaanse vrouwen door de seizoen-arbeid van de mannen in het Voorland ongeveer 40% van hun huwelijksleven alleen zijn, komt homofilie bij hen niet voor.

ze breedheupig en vruchtbaar zijn, in staat om vele kinderen, maar liefst geen tweelingen, levend en zonder complicaties ter wereld te brengen en ze goed te voeden.

Wordt een kind verwekt voordat de moeder een menstruatie gehad heeft, dan wordt de baby geacht van goddelijke oorsprong te zijn, en gaat het dus een buitengewoon leven tegemoet. Overigens is het een vrouw meer dan een jaar lang na de geboorte van een kind verboden gemeenschap te hebben. Omgekeerd is voor een Saramakaanse weduwe bijslaap noodzakelijk om haar rouw te kunnen beëindigen. De aangewezen persoon voor deze taak is de oudste broer van haar overleden man, en bij ontstentenis van een zwager, de eerste de beste vrijwilliger. Enigerlei vorm van leviraat wordt ook onder andere Bosnegers passend geacht. Een zwangere vrouw, tenslotte, mag geen nacht zonder man slapen, - naar het heet 'ter wille van het ongeboren kind'.*) De Bosnegers zijn meesters in het vinden van rationalisaties, op sexueel gebied niet minder dan in hun religie, die geheel hun levenspraktijk beheerst. Overtredingen van de sexuele taboe's worden, indien ze bekend raken, sociaal bestraft. Blijven zij verborgen, dan zijn de straffen (*koenoe*) van bovennatuurlijke en voorouderlijke zijde nog veel verschrikkelijker, hoewel eveneens 'afkoopbaar' via de *obia-man*.

Stadscreolen. Wonderlijk genoeg wordt in Suriname niet het voorbeeld van Cham, de legendarische stamvader der 'Hamieten', maar dat van de beide andere zonen van Noach gevolgd, die de schaamte huns vaders bedekt hielden. Het is een *prima facie* on-erotisch land, waar de sexualiteit angstvalliger aan het oog van ongewensten of oningewijden onttrokken blijft dan in menig 'decadent' Europees land of elders het geval is.

Dit geldt met name voor het Creoolse volksdeel, zelfs in de als elke stad meer dan het platteland 'verdorven' hoofdstad. Het uiterlijke schaamtegevoel, de notie van wat naar buiten toe 'indecent' is, blijkt bij alle bevolkingsgroepen, behalve de Indianen, sterk ontwikkeld; wellicht ten koste van het meer verinnerlijkte, waarbij men niet zoveel om de schijn, maar meer om het wezen geeft.

De Stadscreolen laten zich in dit opzicht misschien het moeilijkst peilen, daar zij op sexueel gebied nogal ongedifferentieerd zijn; maar ze geven zich toch voldoende bloot (zij het slechts in oneigenlijke zin) om ons toch tot een paar duidelijke waarnemingen in staat te stellen. Al is dan ook elk

*) De Saramaka's nemen aan, dat de foetus op deze wijze door zijn verwekker 'gevoed' wordt. Dit dient hij op zijn minst tot aan de geboorte van het kind te doen. Onthouding is daarna geboden.

exhibitionisme - ook bij de vrouwen - hun vreemd, en leggen zij integendeel een opvallende schaamachtigheid aan de dag, wat hun uiterlijk voorkomen en openlijk gedrag betreft.

De prostitutie is er relatief gering en... interracial; ze is echter grotendeels overbodig vanwege de opvallende beschikbaarheid van verkieslijker mogelijkheden, en meer op vreemdelingen afgestemd. Tenslotte is Paramaribo een internationale havenstad en het nationale uitgaanscentrum, hoe bescheiden ook, voor bezoekers uit het Achter- en Middenland. De Creoolse prostituée geniet dan ook niet de minste consideratie, en de negatieve gevoelswaarde van aanduidingen als *wenke* (uit het Engelse 'wench') of erger nog *motjó* laat niemand die ze verstaat in twijfel.

Des te meer contrasteert hiermee de bijna totale afwezigheid van sociale blaam, waarop ongehuwde moeders, vaak nog zeer jong, vaak recidief, moeders waarvan elk kind een andere vader heeft, roekeloze verleiders van zeer jonge meisjes, openlijk geïstitutionaliseerde houders van bijvrouwen (vaak hebben zij er meer dan een), aanzienlijke schuinsmarcheerders en zelfs 'sexcellenties' zich mogen verheugen. De tolerantie is opeens schier onbegrensd. Zeker zolang alles achter gesloten deuren gebeurt, zonder naaktloperij, en alleen maar de konsekwenties zichtbaar worden.

De Surinaamse samenleving ergert zich niet gemakkelijk op dit gebied, en weinigen worden met de vinger nagewezen, - wel vreemdelingen (vooral blanken) het land uitgezet wanneer ze het maar iets te bont maken, of liever: te bruin bakken. De 'liefde die vriendschap heet' voert slechts een armetierig bestaan onder de Stadscreolen. Van enig taboe der virginiteit - bij de Bosnegers nog aanwezig - is bij de Stadscreolen niets meer over.

Is dit alles een gevolg van acculturatie of van retardatie? Veel kan geweten worden aan het kolonialisme en de daardoor geschapen sfeer; veel ook aan atavisme en restanten van meegebrachte sexuele cultuurpatronen uit Afrika (en Azië), gelijk wij al bij de Bosnegers zagen. Alleen zijn de patronen bij de Stadscreolen al in zekere mate afgezwakt en zijn de mensen terzelfdertijd daardoor 'bandelozer' geworden. Niet méér overigens dan de stadsbewoners van menig ander land; wel anders op allerlei punten. Oude taboe's zijn nagenoeg geheel verdwenen, alles kan en mag feitelijk, op het wettelijk strafbare na. En zelfs dat... soms. Komt het uit, het wordt gemakkelijk vergeven en vergeten. Vooral in het eerste is deze samenleving groot; in het laatste, vooral wanneer het bepaalde personen geldt, ook.

Bij nagenoeg totale afwezigheid van godsdienstige inhibities, is het de veroveringszucht, bij beide sexen, die op de voorgrond treedt. Met als gevolg bij het sexueel contact: haast en vooral kwantitatieve, weinig kwalitatieve appreciatie voor de prestaties. De 'ambiance' kan worden samen-

gevat als een van geringe erotiek (afwezigheid van verfijnde, vertraagde prikkeling) bij frekwente ‘primitieve’ geslachtsgemeenschap. Snelle coïtus ‘achter de boom’ desnoods, en klaar. Bij veel jongeren zonder verdere bindingen, zuiver functioneel, zonder nadrukkelijke keuze of zelfs volgens een keuzepatroon, alle mogelijkheden aangrijpend. Voedsel voor opsnijderij en vaak... laster.

Dat vrouwelijk initiatief hierbij gelijk-op gaat, is mogelijk een gevolg van de matrifocale structuur, die ook nu nog in de Stadscreoolse gemeenschap verscholen en hier en daar zelfs aan de oppervlakte herkenbaar is. De kinderloze vrouw is volstrekt niet in tel, om speciale redenen die elders in dit boek afdoende verklaard zijn. Zodra een meisje de huwbare leeftijd bereikt heeft, en menigmaal juist daardoor, is het ‘haar een zorg’ een kind te bekomen. Er heerst bepaald een cultus van de kinderrijkdom en een enorme bereidheid van de maternale grootmoeder om het mogelijke te doen voor de verzorging van alle vaderloze progenituur.*)

Het huwelijk wordt veeleer beschouwd als consolidatie van de onderworpenheid der vrouw, dan als sociale verzekering tot instandhouding van het gezin. Vandaar het nog altijd veelvuldig voorkomen van ‘shifting fathers’, met nòg minder binding en verantwoordelijkheidsgevoel dan bij de Bosnegers het geval is. De rondreizende, soms dagelijks elk van hun bijvrouwen bezoekende vaders gaan er prat op dat zij dit doen, en zo toch ook een plicht vervullen. Het summum van plichtsbetrachting is ook hier: voor elke bijvrouw bij wijze van consolidatie-geschenk een eigen huis te kopen, dat op de lange duur eigendom van de concubine en haar kinderen blijft. Dit geldt mede, zoal niet vooral, voor de beter-gesitueerde middenklasse, bij wie het bezit van veel bijvrouwen tevens als status-symbool geldt.**)

Huwelijken worden bovenal gesloten omwille van de wettelijke gevolgen voor nalatenschappen. Zij zijn zeker niet stabiel dan de ongewettigde verbintenissen die nog veel onder de minder-gegoeden voorkomen en, al of niet kerkelijk gesanctioneerd, het karakter dragen van het door de Evan-

*) Jonggeborenen worden met graagte rondgebracht en vol trots aan vrienden en belangstellenden getoond (*sori grani*), al wordt er dan wel, door toepassing van allerlei middeltjes, op gelet dat ‘het boze oog’ ze niet deert.

***) Zowel voor als na de Emancipatie kwam het geregeld voor, dat een jonge Creoolse tenminste één nakomeling ter wereld gebracht had, alvorens in aanmerking te komen voor enigerlei vaste verbintenis. Aan het meebrengen (soms ook wel afstand doen) van haar ‘voorkind(eren)’, wanneer de vrouw zich al dan niet wettelijk aan een man bindt, is ook nu nog geen enkel stigma verboden. Aan het vaderschap wordt liefst stilzwijgend voorbijgegaan, terwijl het ‘wettigen’ van kinderen als een onopmerkelijke gebeurtenis beschouwd wordt.

gelische Broeder Gemeente al in de latere slaventijd geïntroduceerde *ferbontoe* (verbond). Waar zulk een verbintenis duurzaam is, wordt ze vaak op latere leeftijd ‘ter wille van de kinderen’ omgezet in een legaal huwelijk.

Dit gebeurt dan met dezelfde feestelijkheid, soms zelfs met dezelfde attributen, als het huwelijk van jonge paren. Volwassen kinderen en zelfs kleinkinderen lopen dan opgewekt mee in de bruiloftsstoet. De noodzakelijke festiviteiten bij zo'n huwelijk zijn kostbaar, hetgeen dikwijls een motief is om de gebeurtenis zo lang mogelijk uit te stellen.

Bij de partnerkeus onder jongeren die trouwen, gelden een aantal betrachtenswaardige criteria. Tot op zekere hoogte worden onbewust ethnische filmnormen gevolgd, en sinds de leuze ‘Black is beautiful’ ook in Suriname, vooral onder de donkergekleurden, grote weerklank gevonden en het zelfvertrouwen gesterkt heeft, is de tendentie om bij voorkeur een lichter gekleurde partner te zoeken, aanmerkelijk verminderd, maar zeker niet geheel verdwenen. Nog altijd bestaat de neiging de lichaamskleur en het haar (kroeshaar) te ‘verbeteren’ voor de progenituur, door een partner te kiezen die dit biologisch waarschijnlijk maakt en kans geeft op nakomelingen met ‘gladder’ en ‘goed’, dat is sluiker haar, en blanker voorkomen. Wat niet wegneemt dat bij een zo sterk gemengde bevolking zich menigmaal een bijna puur specimen van een der voorouder-volken te voorschijn ‘mendelt’.

Overigens geniet onder de Creolen het Javaanse type de voorkeur boven het Hindostaanse, het Chinese de voorkeur boven het Javaanse, en staan allerlei ‘mengsels’ in hoger aanzien dan de ‘zuivere’ Aziatische typen. Bij de ‘gemengden’ is uiteraard de interracialiteit toegankelijkheid ook groter, en komen huwelijken of vaste verbindingen dus gemakkelijker tot stand dan tussen representanten van totaal verschillende ethnische groepen.

Homofilie onder mannen komt voor, maar zeker niet veelvuldig; meisjes en vrouwen zijn te gemakkelijk bereikbaar.^{*)} Bij de vrouwen echter is het omgekeerde het geval. Onder hen, ook de niet-manloze, komen lesbische contacten en zelfs duurzame verbindingen veelvuldiger voor dan zelfs in deze tijd normaal geacht mag worden. Over de oorzaken van dit verschijnsel (*mati*) wordt elders in dit boek nader ingegaan vanwege zijn culturele

*) Volgens een recent dagbladbericht in Suriname diende de ‘Vereniging van Surinaamse homofielen’ via de Staten een verzoekschrift in, met de vraag of de regering bij de onafhankelijkheid van het land ook rekening met hen wilde houden. Toen bij de behandeling van de Ongevallenregeling de minister van Sociale Zaken door de Statenvoorzitter aangespoord werd om dit verzoek in het oog te willen houden, antwoordde de bewindsman letterlijk: ‘Natuurlijk, meneer de Voorzitter, zodra er kinderen komen.’

betekenis. De seksuele activiteit van zulke lesbiennes wordt ietwat denigrerend *griti* (raspen) genoemd.*)

In de conversatie, zowel onder mannen als vrouwen, en in gemengde gezelschappen, worden seksuele zaken met voorliefde, totaal onbevangen en meestal niet zonder enige humor besproken. In de orale volksliteratuur vindt men dan ook menig spreekwoord (*odo*), raadsel of dierfabel (*anansitori*) met uitgesproken 'sexy' inhoud. Ze worden niet voor de kinderen verborgen gehouden, gelden integendeel als wijze lessen. Het komt ook bij de Stadscreolen uit: Jong geleerd is oud gedaan, 'zoals de ouden zingen, piepen de jongen'. De huidige piepen alleen veel harder.

Hindostanen. De door hen uit India meegebrachte cultuur, waarin van oudsher aan het seksuele leven veel aandacht geschonken werd, drukt nog altijd een stempel van erotiek op het niet-openbare leven van de Hindostanen. Maar er dringt weinig hiervan naar buiten door, en de Hindoeïstische verering van de *lingam*, het gestyleerde phallus-symbool, wordt nauwelijks bewust als onderdeel van een vruchtbaarheidscultus ervaren. Met hun minachting voor interraciale verbintenissen, die uiteraard met (niet altijd konsekwent toegepaste) reciproke minachting van de andere volksgroepen beantwoord wordt, blijven zij hun traditionele normen veelal trouw, al is er, vooral in de stad, stellig sprake van een doorbraak onder de jongeren, en komen meer en meer huwelijken tussen Hindostanen en Creolen voor.

Tegen verbintenissen tussen Hindostanen en Creolen heeft onder eerstgenoemden, als het geen brahmanen zijn, nooit ernstig bezwaar bestaan, noch tegen die met bijna blanke Creolen, al worden (of werden?) zulke huwelijken omgekeerd, van Creoolse zijde, minder gewaardeerd. De grootste aversie gaat bij de Hindostanen uit naar de door hen *kafri* genoemde neger of negerin, en het is hier geen kwestie van huidskleur, daar de betreffende partijen in dit opzicht soms nauwelijks enig verschil tonen, maar van andere fysieke en vooral ook psychische factoren.

De interraciale opvoeding - dank zij het heersende schoolsysteem, en

*) Een merkwaardig bewijs, zowel van de grote verbreiding als van het 'geïnstitutionaliseerde' karakter van dit al zowat een eeuw geleden gesignaleerde verschijnsel van de *mati* - onder alle Creoolse rangen en standen voorkomend, en deze vaak doorbrekend - levert de oude *Lobi-singi*. Het was een dansspel, uitsluitend door en voor vrouwen beoefend, ter verheerlijking of verguizing van een bepaalde geliefde (de *mati*). Hoofdzakelijk door overheidsingrijpen verloor de *Lobi-singi* tenslotte haar eenzijdig karakter en werd zij omgevormd tot een dansspel (soms met verlies van de dramatische spelkenmerken) ten behoeve van wat meer geprononceerd hetero-seksuele gevoelsuitingen of sensaties.

vooral opvoeding buiten het land - draagt er echter veel toe bij, de raciale barrières ook op dit, het meest 'essentiële' gebied, te doorbreken. Gelukkig maar. Immers alleen zó kan Suriname zich op de duur tot een hechte en homogene natie ontwikkelen.

Een andere strijd tussen de generaties speelt zich geheel binnen de Hindostaanse bevolkingsgroep zelf af. Het voortbestaan van het instituut der groot-familie, waarin de huwende zoon het ouderlijk huis niet verlaat, maar zijn jonge vrouw bij haar schoonouders intrekt en daar gedurende vele jaren, ook na het baren van kinderen, moet blijven, is iets wat de jonge Hindostaan, en vooral het al wat meer ontwikkelde meisje, niet langer neemt. Zij laten zich deze bevoogding en 'conditionering' niet langer welgevalen, en streven al vroeg naar een vollediger persoonlijke zelfstandigheid dan binnen de groot-familie mogelijk is.

Naar Hindoe-opvatting is het huwelijk, met veel ceremonieel door de *pandit* voltrokken en door hem ook wettelijk bekrachtigd, absoluut en onontbindbaar; het blijft zelfs nog voor een aantal toekomstige incarnaties gelden. Wettelijke scheiding is mogelijk, en er wordt tegenwoordig druk genoeg gebruik van gemaakt, maar het is een onreligieuze handeling, dwars tegen de traditie in. Vandaar dat ouderen zoveel prijs stellen op vroegtijdige conditionering van het jonge paar - uiteraard de jonge vrouw het meest - binnen de vaderlijke groot-familie.

Veel schoondochters hebben het dan hard te verantwoorden onder dit *bap-mai*-regiem, waar de oude *bap* (vader) en vooral de *mai* (moeder) alle gezag uitoefenen. Tyrannie door laatstgenoemde tegenover het 'vreemde' en verder onbeschermd meisje - omdat haar bruidegom zowel sociaal als economisch machteloos is om haar onder zijn hoede te nemen - komt maar al te dikwijls voor. Met tot gevolg onder meer, dat suicide nog zulke jonggehuwde vrouwen verre van ongewoon is, vooral wanneer zich niet spoedig genoeg een nakomeling komt aandienen.

En zelfs dan hebben deze jonge vrouwen weinig te vertellen over hun eigen kroost, zo lang zij nog onder het dak van de groot-familie vertoeven, mager blijven en vreugdeloos. Dit wordt haar aangerekend, want dik geldt voor mooi, welvarend en moederlijk. Het wordt haar plicht geacht, zoveel mogelijk kinderen ter wereld te brengen. De schoonmoeder bevordert dit niet in de laatste plaats door van de jonge vrouw onderworpenheid en dienstbaarheid te eisen en haar deze deugden hardhandig bij te brengen.

In de laatste tijd zoeken jongere meisjes en vrouwen, die van dit alles niet gediend zijn, meer en meer hun toevlucht tot... prostitutie. De aangeboren handelsgeest komt ze daarbij goed van pas.

Dit is een nieuwe ontwikkeling, want van jongsaf werd het Hindostaanse

meisje met grote behoedzaamheid tegenover de buitenwereld en de mannen in het algemeen grootgebracht, en zo snel mogelijk uitgehuwelijkt. Immers het taboe der maagdelijkheid wordt traditioneel ook nu nog streng gehandhaafd, en een meisjes dat niet vroeg trouwt, wordt als waardeloos beschouwd en gewantrouwd, in nog meerdere mate dan de kinderloze gehuwde.

Wel komen er praktisch geen kinderhuwelijken meer voor (ze zijn wettelijk verboden), maar de door velen als de meest heilzame beschouwde ‘gearrangeerde’ huwelijken zijn in zo flagrante strijd met allerlei hedendaagse filmromantische opvattingen inzake partnerkeus, dat de onder de Hindostanen aanwezige ‘generation gap’ zich stellig op dit gebied het felst, en soms op dramatische of zelfs tragische wijze openbaart. Nog altijd wordt een groot aantal Hindostaanse huwelijken door koppelaars(ers) en bij ouderlijke afspraak gearrangeerd, en leren bruid en bruidegom elkaar vóór de meestal pompeuze huwelijksvoltrekking ternauwernood kennen.

In de ‘tweede levensfase’ waarin deze ‘rite de passage’ de Hindoe voert, is ‘wellust’ en het verwekken van kroost zijn hoogste plicht, en hij voldoet hieraan op weinig-geraffineerde, doch meestal wel ijverige wijze. Alle ‘Kama-soetra’s’ en dergelijke werken ten spijt, is deze oorspronkelijk rurale bevolking weinig tot ‘voorspel’ en variatie geneigd, of uit op erotische verfijning.

Wel is een uit India stammende (ook in West-Afrika en onder de Bosnegers bekende) wijze van cohabiteren bij sommigen in zwang - heden ten dage vermoedelijk minder dan vroeger - die *pangoel* genoemd wordt. De coïtus geschiedt dan in gehurkte positie, met naar elkaar toegewende gezichten en gespreide knieën. Veelvuldige cohabitatie wordt als een moreel plicht beschouwd, en naar het oordeel van insiders komt hierdoor (de ongeoorloofde) polygynie onder de Hindoe's veelvuldiger voor dan (de religieus geoorloofde) onder de Islamieten. Een statistisch bewijs hiervan ontbreekt natuurlijk.

Onder de Mohammedanen is dit ook niet veel anders, al kennen deze wel theoretisch polygynie, maar komt zulks in de praktijk nauwelijks voor in Suriname, waar het trouwens officieel ook niet is toegestaan. Het bezwaar voor de Moslims wordt echter gemakkelijk opgeheven door de eenvoudige wijze waarop verstoting - met alle legale gevolgen van dien - bij hen plaatsvindt ten overstaan van de *mullah*, die soms al bij de huwelijksluiting met goedvinden, zo niet op wens van partijen, metéén een ‘voorwaardelijke verstoting’ incalculeert, - ‘voor alle zekerheid’.

Onder jongeren, in aanraking gekomen met andere, vooral meer westers-libertijnse sex-mores (grotendeels door de film, door tijdschriften of in het

buitenland) geldt de Hindostaanse erotiek nu als primitief, en het traditionele Indiase somatische normbeeld niet langer als onaanvechtbaar. Paradoxaal is het objectief vaak esthetisch zeer geslaagde product van de meest verfoeide vermenging, Hindostaan en *kafri* (negroïde), namelijk de *dogla* meestal juist een type dat de beste uiterlijke kenmerken van beide contribuerende bevolkingsgroepen combineert, in veel sterkere mate dan de voor Hindostanen meest aanvaardbare (want ‘Arische’) vermenging met een blanke.

Intussen blijft de opmerking van de inheemse romanschrijfster nog steeds actueel, die de Hindostaanse appreciatie voor vrouwen van het eigen ras uitdrukte met de formules: ‘Gezond als je veel vlees op je botten had zitten. Veel vlees beloofde een onuitputtelijke sex, een geschikte baarmoeder’. Maar eveneens als correctief hierop: ‘Mooi was je, als je precies op een Arische filmster leek: een lichte huid, zwart golvend haar’.*)

Javanen. Ofschoon de Surinaamse Javanen, zeker in niet mindere mate dan de Hindostanen, van huis uit een landelijke, boerenbevolking zijn, vertonen zij op sexueel gebied een grotere verfijning en flexibiliteit, en misschien ook een intensievere belangstelling dan laatstgenoemden. De onbezorgde, bijna inhibitieloze austronesische zinnelijkheid die zij naar Suriname meebrachten, steekt in haar veelzijdigheid - want geen der vijf zintuigen blijft uitgeschakeld - opvallend af tegenover de genitale monomanie van de meeste andere bevolkingsgroepen.

De ranke, slanke Javaanse, die ook na meerdere bevallingen, en tot zelfs in de ouderdom gewoonlijk haar welgeschapen figuur weet te behouden, dank zij het gebruik van speciale ‘wikkels’ na elke partus en een uiterst doelmatige kleding, geniet dan ook zelfs bij de Creolen meer waardering dan haar Hindostaanse sexe-genoten. Maar ofschoon de Javanen meest wel ‘oppervlakkige’ Moslims zijn, wordt hun type toch zelfs onder de Mohammedaanse Hindostanen weinig aantrekkelijk geacht, - en vice versa. Zelf geven de Javanen ook verre de voorkeur aan Europeanen of Chinezen boven Hindostanen of Creolen, althans met woorden, want de feiten logenstraffen deze habituele uitspraak.

Het uit Java bekende, achter de glanspenis door het frenulum heen aangebrachte paardehaartje (middel tot extra-prikkeling) werd, en wordt wellicht nog, in Suriname sporadisch toegepast.

Bij het Javaanse liefdesspel wordt niet gekust, maar de partners besnuffelen elkaar op velerlei wijzen. Hun geringe lichaamsbeharig - in tegen-

*) Bea Vianen: ‘Het Paradijs van Oranje’. (Amsterdam 1974. pag. 31).

stelling met de Hindostanen - bevordert de gewoonte om erogene zones te epilieren en veel gebruik te maken van kruidnagelachtige parfums. De vrouwen zijn erotisch actief, en daar, ook op het platteland, de Javaan veelal geen bezwaar heeft tegen enige 'bijverdienste' door de eigen vrouw, als dit maar zonder gezichtsverlies voor de heer-en-meester gebeurt, is er - vooral in het jongste verleden - nogal wat onprofessionele prostitutie onder hen voorgekomen. En ook heel wat professionele.

Deze toestand heeft zich echter de laatste tijd sterk gewijzigd, - ongetwijfeld onder invloed van de gunstiger geworden economische omstandigheden waaronder de Javanen zijn komen te verkeren. Met de betere positie die zij over het algemeen in de Surinaamse samenleving beginnen in te nemen, zijn de Javaanse prostituées afnemend in aantal; de weinige zijn thans 'geziene' personages en behoren tot de duurste klasse. In de havenstad die Paramaribo nu eenmaal is, staan de Creoolse en de Hindostaanse professionals op een aanmerkelijk lagere trap; ongeveer in deze volgorde. Onder de Javanen zelf geldt de prostituée als iemand die 'gevaarlijk' is, vanwege de magische middelen waarover zij heet te beschikken; maar daar zij vaak ook 'danseres' en 'zangeres' is, wordt zij uit het sociale leven niet bepaald geweerd.

Voor de Javaanse jongen is de besnijdenis, die plechtig gebeurt tussen zijn tiende en zestiende jaar, de voornaamste dag van zijn leven. Voordien mag hij niet trouwen. Voor het meisje is de belangrijkste dag: die van haar huwelijksplechtigheid, en geheel haar opvoeding is daarop gericht. Aan de virginiteit op zichzelf wordt in de praktijk niet zoveel waarde toegekend, en wat haar bovenlichaam betreft, kent de Javaanse ook weinig pruderie, - geheel in tegenstelling met de Hindostaanse die er enkel toe overgaat met ontbloot middel (middenrif) rond te lopen.

Waar de oude *adat* nog geldt, wordt het meisje al jong uitgehuwelijkt, liefst vóór haar vijftiende jaar. De vader arrangeert deze aangelegenheid voor zijn zoon, nadat hij de keuze met zijn vrouw besproken heeft. Bij overeenstemming betaalt de vader van de aanzoeker de vader van de aangezochte een klein bedrag, *paningset* genoemd, dat als bezegeling van de afspraak geldt (*paning* betekent 'band'). Vroeger kregen eerst dan de betrokken jongelieden iets te horen, maar dit is thans wel anders, vooral omdat het als een schande geldt, wanneer zij geen gevolg geven aan de *paningset*. Zij weten er trouwens beter raad op, want vaak laat de jongen zich 's ochtends 'snappen' na de nacht bij het meisje van *zijn* keus te hebben doorgebracht; en dan wil de *adat* dat zij zonder meer trouwen, als konsekwentie van de terecht of ten onrechte veronderstelde ontmaagding. En de *paningset* is in dat geval overbodig.

Frekwent bioscoopbezoek door ‘verloofden’ is tegenwoordig usance. Een gunstige datum voor het huwelijksfeest wordt door de huwelijksvoltrekker, de *ka’um*, aangewezen, en als de grote dag is aangebroken, wordt de bruid gekleed door een vrouwelijke *dukun*, die gespecialiseerd is in dit ingewikkelde proces dat wel vier à vijf uren duurt, met allerlei ontharing, poederen, kappen en versieren. Grote, soms dagenlang durende feestelijkheden volgen, ofschoon zulke ‘eerste’ huwelijken doorgaans niet erg stabiel zijn, en de volgende dan ook met minder drukte en vertoon gepaard gaan.

Polygynie vindt men zelden bij deze ‘lauwe’ Islamieten. Veel vaker hertrouwen zij, in overeenstemming met het vrij grote percentage scheidingen, hoofdzakelijk wegens ontrouw en sexuele jaloezie. Buitenechtelijke verhoudingen komen intussen veelvuldig voor, evenals gemakkelijke verandering van partner terwille van economische lotsverbetering.

Chinezen. Met al zijn zin voor een hecht familieleven vindt de Chinees in Suriname zichzelf op erotisch gebied ‘klein, maar dapper’, terwijl de vrouwen zich in dit opzicht fijngevoelig en toegewijd betonen. Ondanks hun sterk-afwijkend Aziatisch type genieten zij een grote voorkeur onder de Creolen, en zijn ze zowel om hun karaktereigenschappen als om hun lichamelijke kwaliteiten zeer gewild als huwelijkspartner. En hoewel er nog veelvuldig binnen de eigen groep gehuwd wordt, zijn er onder de Chinezen zelf geen bepaalde weerstanden waar te nemen tegen verbintenissen met vertegenwoordigers van welke der overige bevolkingsgroepen dan ook.

Deze houding contrasteert sterk met de op zichzelf zeer grote beslotenheid van de zuiver-Chinese groep, zowel van Kuo-ming-tang- als van Mao-Chinezen. De nogal talrijke leden van de menggroep, de zogenaamde ‘halve Chinezen’ vormen een brug tussen deze exclusieve burcht en de rest van de Surinaamse samenleving, zodat in dit geheel een aantal half-Chinese families, vaak meer Creools dan Chinees, maar met Chinese familienamen, een grote en invloedrijke rol spelen, - niet ongelijk aan die welke een of twee generaties geleden nog aan een dik dozijn Joodse intellectuele of semi-intellectuele families was toebedeeld, die thans grotendeels van het toneel verdwenen zijn.

De Surinaamse Chinees heeft bij al zijn grote aanpassing aan de heersende normbeelden toch weinig waardering voor corpulentie, en weinig affiniteit met zijn mede-Aziaten, de Hindostanen. In eroticis staat hij dicht bij de Indonesiërs, de niet-kussende ‘snuffelaars’ en dunbehaarden. Oudere mannen (door een vrij algemeen raciaal minderwaardigheidscomplex?) zijn tuk op afrodisaca, zien nog altijd een zegen in kinderrijkdom, en worden door weinig inhibities gekweld. Het gezag van de gezinsmoeder komt heel

duidelijk tot uitdrukking in het gedragspatroon, al is het in feite waarschijnlijk niet groter dan dat van de Hindostaanse *mai*.

Bij de opvoeding genieten de meisjes geen grotere bescherming dan de jongens, en aan de virginiteit wordt, naar het voorkomt, geen bijzondere waarde gehecht. Het hedendaagse Chinese meisje is vrij, sportief, alert en meestal intellectueel goed bij; zij laat zich niet licht een huwelijkspartner aanpraten, door wie het ook moge zijn. Mede een reden waarom zij in de Surinaamse samenleving in hoge mate 'gewild' is.

Libanezen. De Syrische en Libanese families, haast altijd Christen en zeer zelden Moslim in Suriname, kenmerken zich door grote endogamie, striktheid en exclusiviteit in hun familielevens. Huwelijken buiten de eigen bevolkingsgroep komen hoogst zelden voor en worden niet gunstig beoordeeld. De meisjes worden in grote mate beschermd, want maagdelijkheid is van de allergrootste betekenis onder de Libanezen, die over het algemeen de mores van het Nabije Oosten getrouw blijven wat betreft hun gedrag binnen de sociale en familiale kring.

Hier geldt nog altijd dat welgevoeld 'mooi' is, en dat de verholen wulpsheid, gepaard gaande met 'ingehouden' gedrag van de mannen, van hogere orde en distinctie is dan deelneming aan het algemene gedragspatroon. Dit kan men op feesten en dergelijke gelegenheden duidelijk bemerken: Libanezen weten vaak een opvallende 'afstand' om zich heen te scheppen; het jonge Libanese meisje en de jonge vrouw in het bijzonder.

Zij wordt enigszins afgezonderd gehouden, ofschoon steeds in mindere mate. Oud en jong beoefenen zij een segregationisme dat met grote vriendelijkheid en hulpvaardigheid gepaard gaat, en daarom weinig door anderen becritiseerd wordt. Symptomen van een reactieve 'generation gap' vallen, zeker bij oppervlakkige waarneming, nog niet aan te wijzen bij deze kleine, vrij internationaal-Libanese georiënteerde groep.

Blanken. Wordt het huwelijk met een Europese (of zeldzamer nog met een Amerikaanse) vrouw bij de andere bevolkingsgroepen als een winstpunt beschouwd, zowel om somatische als om sociaal-economische redenen (menigmaal in strijd met de werkelijkheid), het huwen of zelfs een vaste verbinding hebben met een blanke man, zien allen zo ongeveer als het trekken van de hoofdprijs uit een loterij. Dergelijke gezinnen zijn echter zelden blijvers. 'De opvoeding van de kinderen' is gewoonlijk een afdoend excuus voor uiteindelijke vestiging buiten het land waar de aanpassingsmogelijkheden voor de uitheemse vrouw uiteraard veel groter zijn dan voor de man.

Van de oude koloniale gebruiken, waarbij ook op sexueel gebied van

blanke zijde een soort van dienstbaarheid van de andere ethnische groep verwacht werd - al of niet beloond met een zekere sociale beveiliging - is niet veel meer over. Het semi-openbare instituut van de *snaar* (inheemse vaste concubine van een blanke vreemdeling als in de Oost), is in Suriname onbekend; men houdt het bij tijdelijke en incidentele liaisons.

Mag de blanke partner nog in veel opzichten de meest potente partij geacht worden, in fysiek en erotisch opzicht wordt hij (of zij) zeker niet geacht dit te zijn. Wel zijn ook in deze samenleving de blanke vrouwen soms wat losgeslagen, uit verveling vaak, maar het komt meer voor dat zij hun erotisch vertier binnen de eigen ethnische groep zoeken, dan daarbuiten. Zoals ook het aantal kleurlingen met blanke vrouw - al of niet gehuwd - beduidend groter is dan het aantal blanke mannen met een (vaste) partner uit een der andere groepen. Op dit alles reageert 'de society' tegenwoordig met grote tolerantie; zij is - zeer on-koloniaal - niet gemakkelijk meer te schandaliseren.

Afgezien van enig incidenteel interracial seksueel verkeer, en ook afgezien van het aandeel der prostitutie en de 'verkenningserotiek' van samen-opgroeïende adolescenten der verschillende ethnische groepen, kan voor de Surinaamse samenleving, met name in de hoofdstad die meer dan een derde van de totale bevolking herbergt, en waar de meest intensieve en frekwente interraciale contacten plaatsvinden, worden gesteld dat er nog betrekkelijk weinig opzettelijke, laat staan doelbewuste genetische vermenging dezer groeperingen valt waar te nemen; en het meest nog binnen de Creoolse groep. Ondanks de vaak rationele (en oprecht gemeente) ontkenning dat dit het geval is, bestaat bij de Creolen onbewust - juist om genetische redenen - een hang naar het lichtere en sluiker behaarde type, gepaard gaande met een atavistische gebondenheid aan het donkerder, meer negroïde type, dat toch aan diepere, meest onbewuste erotische behoeften schijnt te beantwoorden dan het meer kaukasoïde type.

Dit ietwat schizoïde aspect van het creoliseringsproces, dat ook in Suriname zulk een grote rol gespeeld heeft en nog te spelen krijgt, is weinig onderzocht, hoewel het alle aandacht verdient, al ware het alleen al omdat hier wellicht een der hoofdoorzaken zou kunnen schuilen van de psychische instabiliteit en de sexuele onrust (neurotische avontuurlijkheid) die het leven van zoveel Creoolse mannen en vrouwen kenmerkt, vertroebelt, en menigmaal ondanks hun intellectuele begaafdheid doet mislukken.

Hoofdstuk V

Relatie tot de natuur

Het behoeft geen betoog dat het milieu-bewustzijn een grote culturele betekenis heeft voor welke ethnische groep dan ook; of liever: dat de betrekking waarin de mens staat tot de hem omringende ruimte zoals deze door de natuur gegeven is, in vele opzichten zijn culturele situatie weerspiegelt, en laat merken op welke wijze hij zijn 'geworpenheid in het bestaan' ondergaat. In dit grotere milieu dat hij 'bewoont', waarin hij werkt of rondtrekt, en dat hem dientengevolge 'toebehoort', vindt de constante wisselwerking plaats tussen enerzijds de groep en het individu, en anderzijds het landschap met al wat het bevat aan land en water, bomen, planten en dieren. Het macro-milieu vormt de mens en bepaalt mede zijn micromilieu (dat van dorp of stad of nederzetting) terwijl omgekeerd de mensen met al de noden en attitudes van hun voortbestaan, op hun beurt het milieu ofwel respecteren en ongemoeid laten, ofwel - meestentijds om economische of sociaal-culturele redenen - aantasten, wijzigen en helaas soms dermate schenden, dat het tenslotte onleefbaar wordt.

Het natuurlijke milieu. Voor de Indianen van het Achterland is er in de eerste plaats en in hoofdzaak het heuvelachtig tot bergachtig terrein, voor het overgrote deel met tropische regenwouden bedekt, waar niemand, ook de Indiaan niet, voor zijn plezier doorheen trekt. Die bossen zijn moeilijk doordringbaar, al weet de Indiaan er zijn weg wel te vinden en kent hij daar heel best al de planten, noten, zaden, insecten en dieren die hem van nut kunnen zijn. Hij móet dit wel, als 'verzamelaar' en jager. Maar het oerbos, donker en vochtig, en in feite uit drie boven elkaar groeiende lagen bestaand, is vol gevaren en in feite onbewoonbaar. Alleen in uiterste noodzaak zullen Indianen er overnachten. Om te wonen geven zij toch de voorkeur aan grotere open plekken, drogere savanne-grond, of aan de bosrand gelegen plekken waar drinkbaar water niet al te moeilijk te bereiken is. Met beken, zoal niet rivieren, waar zij kunnen vissen en waar verplaatsing in hun kleine bootjes minder moeizaam is dan bij de lange dagmarsen die zij, met een draagkorf op de rug, vaak afleggen, dwars door alle wildernissen heen, op hun richtingsgevoel af.

Op zulke slechts laag begroeide vlakten, vaak met een weids uitzicht op het beboste heuvelland, voelen Indianen zich het meest 'thuis'. En geen wonder; het is hier dat men Suriname als 'landschap' misschien wel op zijn mooist kan aanschouwen. Zijn er ergens bij een rivierarm zandplaten ge-

vormd, wat het meest in het Midden- en Voorland het geval is, dan zullen de Indianen, ondanks alle gevaren van stekelroggen en agressieve roofvissen, niet nalaten er gebruik van te maken om zich te verpozen en te baden. Kale rotsen en rotstoppen betonen zij een zekere eerbied; immers menige rotswand is versierd met oudere - wellicht zeer oude - of jongere ingegroefde figuren (*timeri*) die getuigenis afleggen van 'de mensen die hier vroeger waren', en die wanneer zulke inscripties zich op een onbereikbare hoogte bevinden, verklaard worden met 'zo hoog stond vroeger het water, en vanuit hun *kuriara* (bootje) hebben de voorouders dit willen vastleggen'. De stenen spreken.

Voor de Indianen, die aan een afgebroken takje of een voetspoor kunnen zien wie daar langs kwamen, hoevelen en hoelang geleden, heeft het landschap dan ook steeds een min of meer 'historische' betekenis: een grote permanentie waarin zich slechts heel kleine veranderingen voltrekken. Maar op de meer bewoonbare plekken waar zij zich voor wat langere tijd vestigen, planten zij ook het een en ander, langzamerhand meer en meer, niet alleen aan voedingsgewassen en snel-groeiende vruchtboompjes, maak ook wel bloemen die de omgeving van hun hutten sobertjes, en slechts hier en daar versieren. Men spréékt er niet over, maar uit alles blijkt dat de Indiaan houdt van zijn milieu en - wellicht omdat hij geen ander kent of zich daarin thuisvoelt - geen wens koestert om het, tenzij noodgedwongen, te verwisselen, bijvoorbeeld om ziekten of al te machtige indringers te ontvluchten. Dan zijn er altijd nog de diepe bossen, - tot hij weer een leefbare plaats gevonden heeft.

De kosmos ondergaat hij in volle omvang; hij kent veel sterrebeelden die hij, zoals het zevengesternte of de 'morgenster', met aparte namen aanduidt, en naast de zon is de maan zijn 'tjdmeter', al heeft 'tijd' in de meeste opzichten maar weinig betekenis voor hem.*) Inderdaad zijn de ruimtelijke dimensies voor de Indiaan van grotere betekenis dan die van de tijd; hier loopt de diepste kloof die hem scheidt van de westerse mens.

*) De Wayana's onderscheiden tal van sterrenbeelden: Vis, Leguaan, Brulaap, Tweevingerige luiaard, Drievingerige Luiaard, Aapje, Geit en Slang. Zij noemen de Melkweg 'Voetspad' of ook wel 'Verbrande kankantie (boom)'. Scorpio heet bij hen 'Egrette'. Klaarblijkelijk bezitten zij veel kennis van de sterren, maar niemand heeft dit onderwerp nog nader bestudeerd.

De Caraïben bezigen sterrenamen die een tijdstip aangeven, zoals de 'Awara-ster' (als de *awara*-vrucht rijp wordt) en de 'Powisi-ster' (wanneer de aldus genoemde vogel begint te roepen). Andere sterren hebben legendarische namen: 'de Dijbeenloze', 'Voetspoor van haar die klei haalde' (de Melkweg), 'het Gezicht' en 'Houten rooster'. Een ster nabij de maan noemen zij 'Echtgenote van de maan' en het Zevengebergte 'Negengesternte', wat wel pleit voor hun scherpe ogen. Men hoort ook wel een 'Tijger-ster' en 'Boa-ster' noemen, evenals een 'Platvis-ster' of 'Hoogkijk-ster' (vanwege de twee uitpuilende ogen van bedoelde vis). Ook zijn er enkele Caraïbische sterre-mythen bekend.

En hieruit blijkt ook, dat aantasting van zijn milieu of verstoring van het ecologisch evenwicht van de omgeving waaraan hij gewend is, zijn dood betekent. Zoal niet direct van het individu, dan toch van de culturele groep, van het 'weerloos' geworden volk.

Geheel anders is de Bosneger, met zijn meer sedentair karakter. Zijn gehechtheid aan het dorp (*kondre*) en de streek van zijn matrilineale afstamming is spreekwoordelijk. Voor hem, wiens voorvaderen gedoemd waren zich generaties lang in de bossen te verschansen tegen de jagers op weggelopen slaven, is het oerwoud een schepping der natuur die hij slechts noodgedwongen te vriend moet houden, maar die hij niet lust en die hem ook niet ligt. Zijn dorpen vestigde hij tenslotte aan hoge oevers bij water, dat niet alleen snelle ontsnapping mogelijk maakte en de kans gaf 'aankomers' bijtijds te ontdekken, maar dat hem ook beschutting bood achter de gevaarlijke stroomversnellingen (*soela's*) die men eerst te passeren heeft alvorens het dorp te bereiken. Behalve hijzelf verstaan alleen de Indianen deze kunst; hij weet zich dus beveiligd en de rivier is zijn bondgenoot, zoal niet zijn vriend. De Bosneger houdt ook van heuvelland - vaak geschikt om rijst te planten - en kijkt met respect naar de hogere toppen, die hij niet zonder uiterste noodzaak en nooit zonder enige vrees zal beklimmen; die hij soms zelfs namen geeft - Moengo is een West-Afrikaans woord voor 'berg' - en die hij door speciale geesten bevolkt weet. Net als het water en heel veel *soela's*. Men moet ze vriendschappelijk en eerbiedig benaderen en er niet te veel rondzeuren.

Tegenover het bos staat hij anders. Hij kent een geringer aantal planten die hij nodig heeft, en vooral die bomen die niet mogen worden aangeraakt, maar aan wier heiligheid zelfs nu en dan een offerande moet worden gebracht. Voor de rest echter beoordeelt hij het bos naar zijn nuttigheid: kap wat voor eigen gebruik of voor de houthandel kan dienen, en laat verder het oerwoud maar betijen. Dáár groeit alles toch vanzelf en kan men desnoods ook - als er duidelijke sporen zijn - op jacht gaan (liefst niet alleen, evenmin als bij de houtkap). Voetpaden verbinden door het bos de plaatsen die men vaker moet bezoeken, want buiten die paden dreigt altijd gevaar. Vandaar ook het gebruik van honden bij de jacht. Het is beter vogels te schieten nabij het open water, en dit gebeurt nogal eens. Vogels worden dan ook hoe langer hoe zeldzamer zichtbaar voor wie over de

rivieren - de enige diep indringende toegangswegen - in het binnenland reist. Alleen hun verschillende kreten hoort men nog dikwijls weerschallen op het watervlak, - van verre.

Is de landbouw in ere bij de Bosnegers en zijn grotere vruchtbomen niet zeldzaam in of nabij hun dorpen - vooral olie- en vetpalmen zien zij graag - naar bloemen zal een bezoeker naarstig moeten speuren. Voor de pragmatische Bosnegers zijn ze zonder enig nut en derhalve zonder bekooring. Zij hebben er weinig oog voor, maar des te meer voor wat het water te zien geeft. De kleinste rimpeltjes of kolkjes vertellen hun precies de ligging van verborgen klippen; nauw merkbare kartels of belletjes, waar de vis zit waar ze tuk op zijn, en die ze dan schieten met pijl en boog.

De milieu-roof die speciaal de Saramaka's hebben ondergaan door de aanleg van een kunstmatig stuwmeer (bijna zo groot als de provincie Utrecht) zodat een aantal van hun dorpen vernietigd zijn en transmigratie geboden was, heeft een traumatisch effect op hen gehad: tot het uiterste weigerden zij te geloven dat 'hun' rivier gedwongen zou kunnen worden ze dit aan te doen. En wellicht de meesten onder hen verkozen het diepere binnenland, met een beter op het oude gelijkend milieu, ondanks alle ongemakken, boven de faciliteiten hun door de overheid aangeboden. Niet geheel ten onrechte overigens. Want ecologisch heeft de aanleg van het stuwmeer gevolgen gehad waarvan de schadelijkheid nog niet geheel kan worden overzien, maar die toch tot grote voorzichtigheid manen bij de aanleg van nieuwe stuwdammen. Dit vermaan kan - zo denken óók de Bosnegers - niet luid genoeg geschreeuwd worden in de dovemansoren der economische 'ontwikkelaars'.

Op nog twee andere wijzen wordt de natuur in het Midden- en ook in het Voorland ter wille van de 'vooruitgang' aangetast. Het oerwoud door roekeloze houtkap zonder adequate herbebossing, terwijl om andere redenen de kale savanne-gronden in oppervlakte toenemen; het vlakkere land door de 'open mining' van de bauxiet-ontginners, die een soms dikke laag van de bovengrond verwijderen en opeenstapelen, om daarna de kostbare mineralen in grote hoeveelheden weg te graven. Zo ontstaan er dan blauwachtige meren temidden van een kaal maanlandschap, - aan enige verplichting tot herstel van het oude landschap of tot de aanleg van behoorlijk begroeide wandelparken of plantsoenen, die Suriname toch heus wel gebruiken kan, wordt niet gedacht.

Komt dit omdat de Creolen en hun machthebbers zo weinig milieugevoelig zijn? Het is waar dat het overgrote deel van deze bevolkingsgroep totaal onbekend is met het prachtige binnenland. Het is ook waar, dat de Creool een grote angst heeft voor 'het bos' en liever bomen ziet ver-

dwijnen - zelfs de prachtige reeksen die nog enkele straten van de hoofdstad sieren - dan ziet ontstaan. Maar hij is niet ongevoelig voor bloeiende heesters of planten, en talrijk zijn degenen die, terwijl zelfs vele oude vruchtbomen worden omgehakt, prijs stellen op een klein bloementuintje of het kweken van allerlei kleurige sierplanten om of bij hun woning. De Creoolse natuurgevoeligheid gaat wèl uit naar de vredige stilte van visgaten, niet te ver van de bewoonde wereld en niet al te dicht door bos omgeven. Daar ontvlucht hij dan voor enkele uren - vooral in zijn vakantietijd - de overbevolking van Paramaribo, die hij voor het overige prefereert en die in dit land met zoveel ruimte de meeste dicht-opeengepakte volkswoningbouwprojecten tot een aanfluiting maakt. De Creolen houden ook van het zachte zwarte boswater in een 'Coca Cola-kreek', als die maar door het savanne-gebied stroomt. De grote rivieren zijn hun doorgaans te hachelijk, en zelfs bij uitstapjes blijft men het liefst 'beneden de vallen'. Graag kijken zij uit op de brede samenvloeiing van hun rivieren, niet ver van waar deze uitmonden in zee.

Stranden zijn er nagenoeg niet; Amazone- en Orinoco-water die elkander bij de drie centrale Guyana's ontmoeten, hebben het hele land een modder- en mangrovekust bezorgd, waar enkele vissers zich ophouden, op sommige plaatsen in alleen per bootje bereikbare woningen op palen; huizen die soms met elkaar verbonden zijn door een plankier dat tevens dient om garnalen en vis te drogen. Bijzonder eigenaardig is hun gebruik van een 'modderpaard' - een soort houten slede waarop de vissers zich vooroverliggend met de voeten tegen de zachte modder afzetten - dat dient om over de bij eb uitgestrekte moddervlakte heen te glijden. Het is daar dan ook een triest en onaantrekkelijk landschap, in schrille tegenstelling met de weleens aan Nederland herinnerende groene polders in het Voorland, doorsneden met rechte kanalen en wat bomen tegen de horizon, - typerend vooral voor het district Nickerie, zoals de kokospalmentuinen dat voor het district Coronie zijn.

Polderland en openheid is ook het milieu van de meeste Hindostaanse en Javaanse boeren. In Suriname zijn zij bij uitstek de 'mensen van de vlakte' geworden, rijst- en tuinbouwers, uitzierend over velden die zich tot de horizon uitstrekken, maar dikwijls ook over slechts enkele moeizaam op het bos veroverde hectaren landbouwgrond. Het steeds op de loer staande oerwoud, dat snel herovert wat niet zorgvuldig beschermd wordt, is hun natuurlijke vijand, tot elke prijs te bestrijden met kappen en branden, te vuur en te zwaard.

Voor bloemen heeft de Hindostaan weinig tijd en aandacht, behalve waar deze hem dienstbaar zouden kunnen zijn voor cultische doeleinden -

bij het brengen van bepaalde offerandes - of om er de kransen mee te maken, waar zij graag degenen die zij eer willen betonen, mee omhangen, - een lieflijke gewoonte waaraan nog altijd wordt vastgehouden. In de agglomeraten met een meer gemengde bevolking beginnen de Hindostanen echter al meer en meer in de Creoolse liefde voor bloemen te delen.

Javanen tonen reeds op het platteland een grotere belangstelling voor de 'alleen maar mooie' flora. Ze hebben dikwijls wat bloemetjes bij hun schamele woningen en ook daarbinnen; ze zitten ook dikwijls vóór hun deur te kijken naar het wijde land rondom, zolang het nog stil en vredig is; of ze staan stilletjes te vissen langs een afwateringskanaal, mijmerend over de-hemel-mag-weten-wat, dat zich tussen de zware wolkgroepen door weerspiegelt in het gladde water. Mens en landschap zijn hier één; niet weelderig, niet uitbundig, wel nog harmonisch, - zo lang als het duurt...

Verhouding tot dieren. Waar voedsel kostbaar is, de animale eitwitten schaars zijn, is de dierenwereld altijd de dupe van zo'n toestand. Ook in Suriname. En toch... ook dan nog helt de natuurlijke ambivalentie van de mens tegenover zijn mede-schepselen weleens over naar kameraadschap en zelfs een soort ethische verbondenheid met het dier dat hem nuttig of dienstbaar is.

Zo geloven de Indianen van het Achterland dat het dier dat neergeschoten of uit het water gevestigd wordt, en zeker het dier dat eens als kameraad niet goed behandeld werd, hem in 'de andere wereld' door middel van de beschermgeest van deze diersoort om rekenschap zal vragen en zich eventueel op hem zal wreken. En omdat hij weinig of niets van zijn buit kan bewaren, schiet of vist hij ook niet méér dan hij direct nodig heeft. Hij houdt ook van beesten, getroost zich eindeloze moeite om kleinere wilde fauna op te kweken en te temmen, en is zelfs een meester in het africhten van honden, die hij dan ook goed behandelt. Katten zijn hem onbekend en voor de wilde katachtigen voelt hij minder dan voor het grappige neusbeertje (*kwaskwasi*) of de kleinere apensoorten.

Het meeste voelt de Indiaan echter voor vogels; niet alleen voor de leveranciers van zijn voornaamste feesttooi (die hij deswege moet doden) maar ook voor al de vele soorten die hij kan temmen todat ze vrij tussen zijn hutten kunnen rondlopen, of van wier gefluit en geroep hij kan genieten, en die hij dáárnaar hun namen geeft: *Paipaipiyo*, *Wiawiya*, *Kujakèh* en wat dies meer zij.

De Bosnegers daarentegen hebben voor de dierenwereld alleen magische consideratie; liefde is er niet bij. De geest van een jaguar of slang kan zich al dadelijk op allergevaarlijkste wijze wreken, maar van de eigenlijke jacht-

buit valt geen gevaar te duchten, en wat daarvan bereikbaar is, moet worden bemachtigd, of het nodig is of niet. Van een kudde voorbijtrekkende bosvarkens worden er zoveel mogelijk afgeschoten, vooral wanneer zij - verlangzaamd en vrij weerloos - een water oversteken. Vissen worden in grote getale bedwelmd en gevangen door het afdammen van een stroomdraad en het vergiftigen van de plaats met een of andere bedwelmingmiddel dat alleen voor koudbloedigen schadelijk is, maar niet voor de mens, - een kunst die zij geleerd hebben van de Indianen, die er echter een veel spaarzamer gebruik van maken. En nu de Bosnegers voor de jacht bijna uitsluitend gebruik maken van geweren en ook heel veel vogels neerknallen, is het geen wonder dat in hun uitgestrekt woongebied juist de 'bruikbare' fauna en de avifauna opvallend schaars beginnen te worden. Behalve jachthonden, meestal van Indianen afkomstig, en kippen, houden zij er zelden huisdieren op na; het meest nog het een of andere boshoen - samen met de kippen - of een siervogel zoals de kakatoe.

De Volkscreolen hebben ook in dit opzicht wel iets met hen gemeen, - maar er zijn ook opvallende verschillen, veroorzaakt door het zo sterk verschillende leefmilieu. Honden en in iets mindere mate katten houdt men er vaak op na uit pure liefhebberij; ook waar ze goed verzorgd worden, gebeurt dit echter zonder enige sentimentaliteit. Men komt op dit gebied meer ruwheid en onverschilligheid tegen dan echte wreedheid.

Dit laatste geldt ook voor de Hindostanen, wat betreft hun talrijke grijze ezeltjes, echte werkezels, die niettemin lang zo goed niet aan hun trek komen als de voor Hindoe's ook in Suriname 'heilige' koe. En is voor de Hindoe's het varken alleen maar suspect, voor de Moslim's is het een verachtelijk en verboden dier (evenals in zekere zin de hond) terwijl zij op hun beurt onverschillig staan tegenover het rund. Dit geeft dan weleens aanleiding tot grote herrie tussen Hindoeïstische en Mohammedaanse Hindostanen.

De Javanen houden zich hier enigszins buiten, eten stilletjes van twee wallen, maar zijn wel bijzonder zorgzaam voor hun karbouwen - zij zijn de enigen die ze goed weten te hanteren - omdat deze zulke goedwillige krachtpatsers zijn bij het bewerken van de rijstvelden. Hun aantal schijnt echter af te nemen, en de tijd zal wel niet ver meer zijn, dat ook in Suriname Saidjah's vader geen buffel meer heeft. Geiten staan in deze op neutraal terrein en worden dan ook nogal aan zichzelf overgelaten.

Omdat vooral de Creool over het algemeen nogal verzot is op *boesmeti* (wild van allerlei soort) zijn er vrij veel amateurjagers, maar ook professionelen, die bij voorkeur honden bij de jacht gebruiken, en alles bijeen genomen heel wat afschieten. Stellig teveel. Leguanen en gordeldieren,

bosvarkens en boshazen, maar ook strandhertjes en andere snelvoetigen zijn langzaam maar zeker bezig geheel uit het Voorland te verdwijnen. Papegaaien en wilde eenden vormen een geliefd mikpunt ('Papegaaien-borstjes zijn zo lekker...') maar aan het neerknallen op grote schaal van bepaalde (oneetbare) reigersoorten terwille van hun gevederte (de aigrettes) is gelukkig volledig een eind gekomen, dank zij de snelle verandering van bepaalde damesmodes. En wat is mooier dan een vlucht rode ibissen in de vroege morgenzon, ergens nabij de kust? Daar heeft iedere bevolkingsgroep wel oog voor en laat ook zonder de jachtwetten - waarvan de naleving moeilijk te controleren is - dergelijke vogels dus ongemoeid. Menigeen houdt er ook een al of niet spraakzame papegaai op na, of een enkele maal een aapje.

Creolen zijn trouwens uitgesproken vogelliefhebbers en dus... vogelvangsters. Talrijk zijn dan ook de vogelnamen in het Sranan, niet alleen ontleend aan het uiterlijk van de beestjes, maar vaak ook aan de diensten die ze bewijzen: *kawfoetoeboi* (koeienbediende) of aan de 'roep' die men hoort en soms meent te verstaan: *bas'ifoer'i koerkoeroe?* (baas, is je viskorf al vol?) of iets dergelijks.* Niet alleen houden veel Creolen en ook anderen er zangvogels op na, maar zij organiseren ook hele 'zangwedstrijden' en bezitten zelfs een aantal verenigingen van semi-professionele amateurs. Hun voorkeur gaat uit naar zaadeters zoals de *twatwa*, *picolet* en *roti*. In wat minder aanzien als 'zangers' staan de *gelebek*, *moestas*, *jack* en de gewone kanaries. Deze laatste kunnen (evenals parkieten) gekweekt worden; de betere zangvogels echter niet en moeten in het wild gevangen worden door middel van een kleefstok (*taratiki*), een klepkooi of een mistnet. De gebruikelijke kleefstof is afkomstig van de kastanje-broodboom of van een liaan, wordt door inkervingen verkregen en dan ingedikt.

In hun jeugd zijn - merkwaardigerwijze - bijna al deze zangvogels bruin

*) Het grappige dat de vogel die 'gritjibi' roept, en ook zo genoemd wordt, in oude Nederlandse reisverslagen 'Grietjebuur' heette, op de Franse Antillen als 'Qu'est qu'il dit?' verstaan werd, waarvan dan weer de Engelse naam 'Kiskadee' is afgeleid, die ze in de anglophone Antillen dragen. Zo klinkt het 'kukeleku' van de Hollandse haan bij hun Creoolse broeders als 'kokodiakó', bij hun Franse als 'cocorico' en bij hun Italiaanse als 'chicchirichi', terwijl een fazantachtige op de Engelstalige Antillen met een soortgelijke roep 'Cóckrico' genoemd wordt.

Overigens bestaat er in Suriname ook wel angst voor de roep van bepaalde 'onheilspellende' vogels, met name voor de sombere, geïsoleerde 'toet' van de *jorkafowroe* (spookvogel) die zich vooral bij het vallen van de avond laat horen en menige Creool een koude rilling bezorgt, net wanneer hij zich het best op zijn *boiti* (buitentje) zit te verpozen. Hij kondigt immers 'de dood' aan van wie-weet-wie?

(een natuurlijke bescherming misschien) en worden dan *'jongmans'* genoemd. De wijfjes zingen niet. Heeft het mannetje tenslotte zijn definitieve kleur, dan wordt de zanger *lep'man* (gerijpte) genoemd en sommige van hen, zoals de *twatwa*, kunnen wel 25 tot 30 jaar oud worden. De liefhebbers dragen hun voor een wedstrijd bestemde vogels in een kooi rond, om ze eraan te wennen rustig te blijven. Ook worden ze geoefend om hun 'wilde' roep (*boesislag*) af te leren en zich een gecultiveerde 'slag' eigen te maken. Een 'voorzanger' - goed getrainde vogel - wordt onder meer bij dit onderricht gebruikt, en de 'slagen' hebben soms eigen namen, zoals *piye-piye*, *swai-swai* of *wiet-wiet*. Duidelijk genoeg.

Bij wedstrijden plaatst men de kooien op kleine afstand van elkaar en de vogel die de meeste 'slagen' binnen een kwartier maakt, is de winnaar. Sommige zangers maken wel 50 tot 75 'slagen' in die periode, en goede solisten zijn dan ook heel duur. Bedrog blijft soms niet uit en gebeurt bijvoorbeeld door op zekere afstand een bekende soortgenoot, de 'trekker' te plaatsen, die de aspirant-kampioen weet te animeren. Ach, zo'n gekooide vogel... Wreedheid? Stellig niet, en zeker niet zoals die bestaat bij hanengevechten, die in Suriname zelden voorkomen, of zelfs bij paarden- en andere wedrennen die men daar in het geheel niet kent.

In dit opzicht zijn de diverse bevolkingsgroepen in Suriname heel realistisch; zonder zachtzinnigheid, maar ook zonder nodeloze agressiviteit tegenover het dier. Misschien wel omdat dáár de mensen toch wel van de mensen houden en Dirk Coster's aforisme: 'Overdreven dierenliefde is een vorm van mensenhaat' op hen zeker niet van toepassing is.

Hoofdstuk VI

De cultuur der armoede

Het overgrote deel der Surinaamse bevolking, van welke ethnische groep dan ook, bestaat uit armen, - armen in de meest stringente zin des woords, en dit is mede, en in hoge mate, bepalend voor hun cultuur. Hoe ook gedifferentieerd, het is steeds een 'cultuur der armen', waarmee wij in hoofdzaak in dit land te maken hebben. Wat moeten wij hieronder verstaan? Ook een pauper-cultuur wordt bepaald door de toestand waarin de cultuurvormende individuen van een samenleving verkeren, en door het uit die toestand ontstane aspiratie-niveau: hun wil om verder te leven, en hun dromen van een 'beter' leven.

Er is van armoede sprake, wanneer personen of gezinnen door welke omstandigheden dan ook, gedwongen zijn te bestaan van een inkomen, dat beneden de minimumgrens ligt, waarbij nog een menswaardig voortleven - voeding, kleding, behuizing, hygiëne, recreatie en opvoeding van de kinderen - mogelijk is. Deze minimumgrens ligt op zichzelf in dit tropenland reeds laag volgens experts (die in deze bijdrage bij voorkeur aan het woord gelaten worden) en kan natuurlijk ook voor Suriname met een zeker - uiteraard steeds wisselend - geldsbedrag worden aangegeven. Daar er verschillende methoden zijn om het Gemiddeld Inkomen per Hoofd in een landsbevolking te berekenen, leiden deze ook tot verschillende uitkomsten. Maar op geen gebied is de schijn zo bedriegelijk als hier: want wat het berekende bedrag ook moge zijn, het zegt in feite niets, omdat het meteen dient te worden getoetst aan wat men zou kunnen noemen 'de categorische comparatief', - de mensen zelf, die het betreft; de plaats en het milieu waar, en de omstandigheden - sociale en culturele omstandigheden vooral - waaronder het berekende bedrag wordt besteed; en de wijze waarop dit 'gemiddelde' onderling tussen de mensen wordt verdeeld. Ook armoede is relatief, zoals alle cijfers waarmee zij zou kunnen worden aangegeven, ook maar betrekkelijk zijn. Daartegenover staan echter de harde feiten.

Vast staat, dat in Suriname meer dan de helft - sommigen menen zelfs: veel méér dan 70% - van de totale bevolking 'arm' is, hetgeen (nogmaals) betekent: moet leven van te weinig inkomen om zelfs een minimaal bestaan, laat staan enige bestaanszekerheid, te kunnen genieten. Dit wordt evident, wanneer wij hier een aantal culturele of cultuur-bepalende verschijnselen, behorende bij 'een menswaardig bestaan', even in het kort willen bezien.

Het eigenlijke 'inkomen' is afhankelijk van de 'job' en van de werkgelegenheid. Deze laatste is in Suriname gering, vooral voor de overgrote

massa van ongeschoolden, die van alles willen aanpakken, maar in feite weinig kunnen. De lonen zijn laag, zeer laag, afgezien van een kleine groep industriële arbeiders en een grotere groep bij de Overheid (vaak meer bij wijze van steun) tewerkgesteld. De werkeloosheid is onrustbarend groot, en zoals het met een mooi woord heet 'structureel', - hetgeen betekent: inhaerent aan de samenleving en niet gemakkelijk voor verbetering vatbaar. Buschkens zegt terecht: 'Zelfs zij die wat verdienen, vinden onvoldoende gelegenheid om een stabiel inkomen te verwerven, zowel in de landbouw als op andere wijze.'^{*)} De stad (Paramaribo, waar ruim een derde van de totale landsbevolking dichtopeengepakt woont) is overbevolkt. en de werkwilligen lopen elkaar in de weg. Voor slechts een klein percentage is er 'job security'.

Van de bedeling profiteren bijna uitsluitend politieke volgelingen, het prospectieve stemvee dat ten dele ook (onnodig en onproductief) werk vindt in de Overheidsdienst of bij semi-overheidsinstellingen, of los rondloopt als 'politieke propagandisten', zonder precies te weten wat zij doen. De rest blijft aan zichzelf overgelaten.

Speciaal de vrouwen hebben het moeilijk, van wie een groot aantal - althans onder de Creolen - als gezinshoofd en voornaamste gezinsverzorger moet optreden. Meestal verhuren zij zich als huishoudelijk personeel tegen belachelijk lage lonen; velen van hen venten rond met van alles en nog wat, of bezetten stalletjes vóór haar huis, met een inventaris van ten hoogste een paar dubbeltjes waarde. Iets beter er aan toe - maar niet zo heel veel beter - zijn de talrijke marktkoopvrouwen.

De *stad*, die als het ware het centrum, de concentratie der heersende armoede vormt, wordt in een recente sociologische dissertatie afdoende beschreven in enkele paragrafen: 'In de binnenstad bevinden zich aan de straat de Hoofdgebouwen, vroeger de behuizing van de elite, nu veelal kantoor of winkel. Naast deze huizen leidt een poort, de "negerpoort" naar de erven waar zich, aan het oog onttrokken, de armelijke huisjes van de kleine man bevinden. De meeste huizen van Paramaribo zijn van hout. Het straatbeeld in de binnenstad toont ons brede straten met een aanplant van grote, schaduwrijke bomen waar links en rechts vrij van elkaar, doch dicht op elkaar geplaatste meestal witgeverfde houten huizen staan. Deze zijn meestal twee verdiepingen hoog en van galerijen voorzien. De erven achter de huizen in de binnenstad zijn niet groot, men noemt ze kleine erven, *pikin djari*. Er staan zelden meer dan tien huisjes op. Deze worden voornamelijk door de Volkscreolen bewoond.

*) W.F.L. Buschkens: Het familiesysteem der Volkscreolen van Paramaribo, Leiden 1973.

Meer buiten het centrum vindt men langs de straten, naast duurdere ook eenvoudige woningen waarachter eveneens erven liggen, die soms zeer groot zijn. Deze *bigi djari* waar een veel groter aantal huisjes geplaatst is, soms wel meer dan dertig, worden voor het merendeel door Hindostani of Javanen bewoond, hoewel wij de Volkscreool op deze grote erven ook wel aantreffen. De Creool prefereert echter in het algemeen het bewonen van kleinere erven. In Paramaribo telt men meer dan 14.000 erven. Veel van de erfwooningen en straatwoningen verkeren in een zeer slechte toestand en zijn niet veel meer dan krotwoningen te noemen.’*)

In deze uitermate lawaaijige stad, waar op de meeste plaatsen geen verkoeling tegen de hitte te vinden is, ook niet des avonds, hebben op een oppervlakte van maar weinig vierkante meters de families hun woonverblijf. De *behuizing* is er, evenals op het platteland, over het algemeen bedroevend. Lang niet altijd is er plaats voor zelfs maar één bed; kinderen slapen gewoonlijk mannetje-aan-mannetje op een *papaja* (gevlochten mat) op de vloer. In gunstiger gevallen kruipen de ouders naar de zolder. Het dagleven voltrekt zich praktisch geheel buitenshuis.

‘Veel huisvrouwen’, constateert Buschkens, ‘koken buiten het huis onder een afdakje. Wanneer men dit binnenshuis doet, gebeurt het meestal in een uitbouw van een der kamers, in het zogenaamde kookraam, zodat de rook kan ontsnappen, of anders, indien aanwezig, in de keuken. De huizen zijn sober gemeubileerd.’ (Hij heeft het hier over de iets beter gesitueerden). ‘Rechte stoelen en een eenvoudige houten tafel vormen het belangrijkste meubilair. Alleen de rijkere bezitten een zitje van houten fauteuils, de zogenaamde bakstoelen. Aan de muren hangen kalenders, die veelal van Chinese handelaars afkomstig zijn, ingelijste diploma's (zelfs huwelijksakten) en uit tijdschriften geknipte platen. In een hoek ziet men vaak een op manshoogte aangebrachte plank, waarop glaswerk staat te pronken. In rekken langs de wand staat het vaatwerk uitgesteld. De eenvoudige huizen zijn nauwelijks voorzien van kasten, kleren worden in koffers bewaard.’

De niet-Creoolse armen in de stad en op het land doen het met nog veel minder, en met juistheid stelt dezelfde socioloog vast: ‘Het is in Paramaribo bekend, dat huiseigenaren (ook Creolen) hun huizen bij voorkeur aan Javanen verhuren, omdat deze als de rustigste huurders worden beschouwd. Met minder animo verhuurt men zijn huizen aan Hindostanen, doch het minste plezier beleeft men aan de Volkscreolen, daar zij volgens de verhuurders - zelfs Creoolse verhuurders - tot agressief optreden geneigd zijn en tot de slechtste betalers behoren.’ Inderdaad, ook hier zijn de minst-

*) t.a.p.

bezittenden de meest gedweeën, de meest weerlozen. Bij chronisch geldgebrek biedt hun zelfs de ‘Bank van Lening’ (zij ontbreken niet in Suriname) geen enkele uitkomst. Zij worden meestal eufemistisch ‘leenhuizen’ genoemd.

De riolering van de erven is gewoonlijk erbarmelijk; zij zijn broedplaatsen van allerlei ongedierte, het vuil stapelt zich er op en wedijvert met stof in de droge tijd, of modder in het regenseizoen, om het gehele milieu onleefbaar te maken. Ook zij die ‘ruimer’ in de Districten wonen, leven menigmaal omgeven door modder of drassigheid en moeten hun wrakke woninkjes dan langs onbegaanbare paden bereiken. *)

Met de voeding is het merkwaardig gesteld. Op het platteland wordt er geen schreeuwende honger geleden, men verbouwt zelf wel het een of ander voor eigen gebruik en gaat soms uit vissen. In de stad is dit anders. Al te veel verschijnselen van ondervoeding grijnzen de opmerkelijke toeschouwer tegen, ondanks de vele versnaperingen of ‘soft drinks’ die men ziet gebruiken, omdat de arme er ook geen notie van heeft, hoe zijn voor voeding beschikbaar ‘budget’ op de beste wijze te besteden. En voor welhaast alle armen in het land geldt de bittere waarheid, dat zij slecht eten, lijden aan te eenzijdige voeding (hoofdzakelijk zetmeel), groot tekort aan dierlijke eiwitten, en een manco aan het surplus dat weerstand kweekt tegen ziekten en infecties, of tegen grote, vooral langdurige inspanningen. Een zekere vaak voorkomende ‘landerigheid’, vooral bij kinderen, valt hieraan te wijten.

En *hoe* er gegeten wordt, zegt ook wel het een en ander. Van ‘tafelgebruiken’ is er in verreweg de meeste gevallen geen sprake. Men eet ergens, in een hoek, op een dorpel of op een trapje gezeten, met het bord op de schoot, of uit een kommetje, en bij voorkeur met de handen. Ook de meeste vruchten worden liefst met de ongewassen hand gepeld of geschild.

Kenmerkend voor de armoede is eveneens de noodzaak waarin het merendeel van de bevolking verkeert, om de noodzakelijke voedingsmiddelen van dag tot dag in minimale hoeveelheden te kopen. Dit is zelfs met zout en rijst het geval. En het is bepaald een ramp dat in een paar generaties de Creolen naar rijst als hoofdvoedsel zijn overgestapt van de vele aardvruchten en groenten, die zij zelf op een klein stukje grond naast of achter het huis zouden kunnen verbouwen. Rijst is nu voor zeer velen een ‘winkelproduct’ geworden.

De onontbeerlijke inkopen vergen vaak kortlopende credieten van ‘de Chinees op de hoek’. Dit brengt weer mee dat ondanks de ‘dure’ aanschaf (half lege doosjes lucifers, dunne zelfgemaakte sigaretten) door de klanten,

*) Dit opstel vindt een treffende illustratie in allerlei foto's uit: W. Diepraam en G. van Westerloo's ‘Frimangron’ (Amsterdam, 1975).

tal van kleine winkeliers een goed deel van hun winst weer door wanbetaling zien verdwijnen. Ze worden wel gepaaid, maar geliefd zijn ze uiteraard niet. De armzaligste winkeltjes - menigmaal door Hindostanen gedreven - zijn die waarin men voornamelijk brandstof verkoopt, hout, petroleum en *krofaja* (houtschool) en waar dan ook wel enige trossen *bacove* (eetbananen) hangen, om de acute honger van kleine en grote voorbijgangers te stillen. Dat ze menige kruimeldiefstal uitlokken, spreekt vanzelf; het gebeurt daar gemakkelijker dan bij de waakzame Chinees die 'alles' heeft, vooral ook brood, dranken en ijs, en in de Districten ook wel allerlei manufacturen en gebruiksartikelen. Creoolse winkels van dien aard zijn veel schaarser, vermoedelijk omdat ze onder andere om bovengenoemde redenen een nòg meer marginale handel drijven.

Dat er van de *opvoeding* van de kinderen onder deze omstandigheden weinig terecht komt, ligt voor de hand. In de Districten moeten de kinderen soms lange wegen afleggen naar school, als die er is, wat vaak een hele opgaaft is voor scholierij die slecht of onvoldoende gevoed worden. Onder de Hindostanen, gewend aan het verrichten van familiearbeid op het land, bestond de neiging het met het schoolbezoek van hun kinderen niet al te nauw te nemen. Vooral voor het naar school sturen van meisjes werd, evenals onder de Javanen, weinig gevoeld; immers spoedig, als jonge vrouw, had de dochter maar één bestemming: aan een man verbonden te worden, zelf ook kinderen te krijgen, en anders haar heil te zoeken in de een of andere vorm van efemeer concubinaat of prostitutie.

Er is echter grote verbetering in deze houding van de ouders gekomen, hoewel nog onvoldoende. De behoefte aan volksscholen, in de eerste plaats plattelandsscholen, is groot, en het is vaak een onmogelijkheid voor de ouders om aan de reeds lang bestaande schoolplichtwetten gevolg te geven. Te veel kinderen blijven nog verstoken van elementair onderwijs.

De huiselijke opvoeding beperkt zich in het gunstigste geval tot het bijbrengen van vaardigheden die in het gewone dagelijkse bedrijf nodig zijn. Op het platteland is dat voor jongens en meisjes: de land- en tuinbouw beoefenen, op dezelfde primitieve en lang niet altijd juiste wijze waarop de ouders en grootouders dit gedaan hebben. Innovaties moeten de kinderen uit school meebrengen, maar ze krijgen daar weinig of niets van te horen, en zijn natuurlijk onvoldoende toegerust om er iets van door te zetten. Schooltuintjes zijn trouwens zeldzaam in Suriname.

De meisjes leren huishouden zoals moeder het doet - het kàn ook meestal niet anders - en vooral in de stad gebeurt dat veelal erg gebrekkig. Dáár valt, bij gebrek aan huiselijke ruimte en bij de toestand waarin de meeste erven verkeren, voor de jongens thuis weinig goeds te leren. 'Thuis' is slechts

een eet- en slaappleats; geborgen voelen zij zich nog het meest op straat, en leren op hun manier van wat dáár te beleven valt. Hun gevoelens van onlust ontladen zich begrijpelijkerwijze in baldadigheid en vaak criminaliteit.

De *kleding* is gewoonlijk geen zorgwekkende zaak, behalve bij één periodiek terugkerende gelegenheid. Men draagt wat men heeft, zo lang men kan en zolang de lompen nog enige samenhang vertonen. Maar niemand vertoont zich buiten het werk of tijdens het werk onder ‘vrienden’ graag met opgelapte kleren. Het status-gevoel vereist dit. Vooral in de stad geeft de arme veel om ‘nette’ kleding en niet al te slecht schoeisel; men ziet er ook steeds minder volwassenen op blote voeten lopen (wat ook niet zo gezond is). In de landbouwgebieden is dit weer anders; schoeisel is er nog ‘luxe’ en behoort tot de feestkleding, op het bezit waarvan alle bevolkingsgroepen gesteld zijn. Afwisseling is ook voor hen een diepe levensbehoefte.

Periodiek terugkerend is de zorg voor ‘nieuwe schoolkleding’ voor de kinderen, in het bijzonder bij de aanvang van het schooljaar. Men brengt de grootste offers om er voor te zorgen dat schoolgaande kinderen er keurig uitzien tijdens de lesuren. Het is evenwel een bedriegelijke schijn. Heel dikwijls moeten de kleren onmiddellijk na school weer worden omgeruild voor wat voddens; niet alleen om ze te sparen, maar om het unieke stuk schoolkleding weer snel te kunnen wassen en te drogen, opdat het de volgende dag opnieuw gebruikt kan worden.

Het povere bezit aan gebruikskleding leidt ertoe, dat er heel veel gewassen wordt. Ook op de lichaamshygiëne wordt, zoals in een tropenland geboden is, redelijk goed toegezien. Maar *hygiëne* vergt naar moderne begrippen allereerst water, schoon water. Een erf in de stad moet het gewoonlijk stellen met één collectieve standpijp; het is al een vrij kostbare luxe om ‘water in huis’ te hebben uit één eigen kraan. Dus moet er veel water worden aangedragen, niet alleen voor huishoudelijk gebruik, maar ook voor het dagelijkse bad in een alweer collectief en veelal onappetijtelijk badhuisje, dat ergens op het door velen bewoonde erf, met vaak gebrekkige beschutting geplaatst is. Op het land zijn er weliswaar de sloten en trezen, maar de kwaliteit van het water laat daar weer van alles te wensen, en voor het drinkwater moet dan in het gunstigste geval uit de regenton worden getapt. Al wordt het koken van water onder die omstandigheden door de autoriteiten nog zo hard aanbevolen, het kost brandstof, en brandstof kost geld.

Nog erger is het gesteld met de ‘gemakhuisjes’ die zowel op de stadserven als op het land gebruikelijk zijn; houten gevallen, gewoonlijk allesbehalve ‘privaat’, die boven open beerputten gebouwd zijn, en waar meestal het losse deksel boven de zitplaats ontbreekt. Waterspoeling? Nooit ervan

gehoord. Het wemelt er dus van vliegen, ratten en kleiner ongedierte. En dit is dan nog minder erg dan op vele plaatsen op het platteland, waar de oevers nabij zijn en het water weliswaar stroomt, maar ook dóórstroomt naar andere plaatsen, waar het weer voor allerlei huiselijke en ‘hygiënische’ doeleinden gebruikt wordt.

De arme wordt dus vrij veel ziek. Professionele medische behandeling is menigmaal met enige moeite wel kosteloos te verkrijgen, maar... de volksmedicijn wordt gewoonlijk beter vertrouwd. Ze is echter, afgezien van de gewone huismiddeltjes, nogal kostbaar, soms heel erg duur, want de *loekoeman*, de volksdokter, en vooral de *wisiman* of *obiaman*, die de ernstige klachten grondiger aanpakken door het uitdrijven van de ziektegeest zelf, vragen dure ingrediënten voor hun *dresi* en laten zich relatief enorme sommen betalen voor hun magische diensten.

Na een menigmaal hopeloze oude dag, met nòg meer gebrek, verwaarlozing en vereenzaming, legt vroeg of laat ook iedere arme (evenals de rijken) het loodje, en dit is dan mede uit financieel oogpunt de ergste calamiteit die niet hem, maar wel zijn nabestaanden kan overkomen. Begrafenis ‘van de arme’ is een schande, die zij op alle denkbare wijzen trachten te voorkomen. Maar een begrafenis is voor Creolen meestal de reden om grote schulden te maken, die menigmaal een heel jaarinkomen belopen. Er zijn weliswaar allerlei begrafenisfondsen, maar deze vragen terecht om een geregelde contributie, en regelmatige betaling is zelden mogelijk. Dus... Bovendien kost ook het obligatoire ‘sterfhuis’ heel veel, zo goed als de *slametans* van de Javaan meer opslokken dan hij meestal kan opbrengen.

De armen hebben hun eigen crediet-systemen bedacht, maar die zijn bedriegelijk, zelfs wanneer er geen woekeraars aan te pas komen, wat maar al te dikwijls gebeurt. Bepaalde groepjes vormen een *kasmoni*, een pot waarin zij op vaste tijdstippen een bedragje inleggen. Bij toerbeurt, door loting vastgesteld, krijgt één deelnemer de hele pot, een aardig bedrag. Wie het eerst aan bod komt, boft, maar de lateren mogen, door uittreden of wanbetaling van hen die al aan de beurt zijn geweest, meestal fluiten naar hun geld.

De Hindostanen vertrouwen in dit opzicht liever op hun eigen zak en zuinigheid, op hun zelfbeheersing en frugaliteit. Bij de Javanen komt de groepssolidariteit ook onder de armen - zij behoren bijna alle tot de allerarmsten - tot uitdrukking in de kleine bijstand in geld of in natura, die zij elkaar verlenen, met name wanneer er bij tal van gelegenheden grotere offerfeesten, *slametans*, gehouden moeten worden. Helaas laten zij zich gemakkelijk om de tuin leiden en villen, al valt er nog zo weinig te villen, niet in de laatste plaats door hun eigen ‘politieke’ leiders.

Het enige wat aan allen nog een klein solas biedt, is de vage, bijna altijd ijdele hoop op een plotseling gelukje: de hoop die belichaamd wordt door de loterij met zijn blinde trefkans en zijn aanlokkelijke ‘wie-weet...’ Er worden veel kleine loten gekocht, steeds weer. En een enkeling is dan plotseling voor een korte tijd in betere doen of heeft wat zakcenten. Het is de in wezen verschrikkelijkste manier van ‘sparen’, - deze kleine, maar even gestadige als vergeefse manier van investering door de armen.

Wat wel heel sterk verschilt tussen de diverse ethnische groepen uit de grote pauperklasse is het *‘aspiratie-niveau’* dat al hun denken en doen beheerst. Natuurlijk verlangen zij allen naar lotverbetering, maar terwijl de Creolen onder hen dromen van een weelderig, zorgeloos leven, zo niet bereikbaar door henzelve, dan toch door hun kinderen, die zij dan ook de daartoe nodige opvoeding willen doen genieten, ligt het niveau bij de Javanen, genoegzame, snel tevreden en gelaten mensen, aanmerkelijk lager. Dat van de Hindostanen ligt er tussenin. Ook zij houden evenals de Javanen (en in tegenstelling met de Creolen) van het landleven en van niet-ingewikkelde ‘menial jobs’. Zij hebben echter ook ontzag voor educatie, bureaucratie, witteboorden-baantjes, intellectuele beroepen, en streven meer en meer dit alles na, niet alleen vanwege de daaraan verbonden betere inkomsten. Zij hebben al vrij vroeg ontdekt, dat bezitsvorming slechts leidt tot een beperkte machtsvorming, maar dat ‘beter inkomen’ wel gebruikt kan worden om te stijgen tot de hogere klassen en zelfs tot de elite, die de werkelijke macht uitoefent. Om daartoe te geraken, zijn zij tot grote offers bereid, evenals de Creoolse moeder, die in haar aspiraties echter de financiële voordelen veel meer op de achtergrond ziet, en veeleer voor haar kinderen maatschappelijke ‘stijging om de stijging’ nastreeft.

Hierbij blijven, op schaarse individuele uitzonderingen na, de Javaanse armen vooralsnog gefrustreerd, terwijl de Hindostanen allengs meer succes boeken, al is het percentsgewijze nog weinig, terwijl de Creolen - beangstigd ook door de toenemende Hindostaanse competitie op de maatschappelijke ladder - vaak reageren met irritatie, vijandigheid en gemelijkheid, zonder dat dit, alweer percentsgewijze, tot grote resultaten leidt.

Armoede drijft de armen tezamen en drijft ze ook weer uiteen, zodat ook onder hen, bij alle onderling hulpbetoon dat toch ook valt waar te nemen, de waarheid geldt van het wanhopige dichterwoord: ‘De mensen houden niet van de mensen’. Te vaak is de arme genoopt tot roekeloosheid of onverschilligheid (om niet te zeggen wreedheid) tengenover zijn mede-arme. Ook in Suriname. Want solidariteit is niet altijd mogelijk in zijn naakte strijd om het bestaan, en soms kan hij niemand ontzien. En dan blijkt de ethnische solidariteit, of liever gezegd de cohesie, sterker dan de

klasse-solidariteit, zelfs onder die weinige paupers die klassebewust zijn. Te vaak ziet men deze lotgenoten groepsgewijze tegenover elkaar opgesteld.

De oorzaak hiervan is tragisch en vormt, naar mijn overtuiging, de diepste tragiek van Suriname. Oscar Lewis, in zijn overtuigende studies van de cultuur der armoede, heeft deze oorzaak duidelijk aangegeven, en zij is algemeen-geldig: Armoede genereert slechts grotere armoede; zij is niet bij machte zich door welk eigen middel dan ook omhoog te trekken, maar zinkt steeds dieper weg in het moeras van ellende. Armoede is uiteindelijk inhaerent met hopeloosheid. De armoede wordt zijn eigen vijand.

Aan *recreatie* hebben de meesten niet veel meer dan enkele bioscopen, wat feestjes en veel rondhangen. Alleen het laatste is betaalbaar. De ‘cultuur der armoede’ bestaan dan ook in hoofdzaak uit het instandhouden of telkens opnieuw creëren van de blinde vlek, die maakt dat men in het dagelijks leven intermitterend het besef van de eigen ellende verliest, zijn toestand soms zelfs rooskleuriger ziet dan hij in werkelijkheid is. Dat men naar de lichtpunten toe leeft: de openbare festiviteiten en de grotere familiefeesten; naar fortuinlijke gebeurtenissen met een uiterst geringe waarschijnlijkheidskans: een lot uit de loterij, een lucratief of onbestaanbaar baantje, een plotseling opduikende (‘politieke’) redder uit de nood. Dat men niet opziet tegen het vermeende status-symbool en de ‘weelde’ van een talrijk kroost dat in de toekomst hulp zal bieden (de *asisteri* der Creoolse vrouwen, de trots van een zoon te bezitten bij de Hindostanen en Javanen) en toe-leeft naar de uit dit oogpunt bezien ‘heugelijke’ evenementen van geboorte en huwelijk, die dan ook, als het maar even kan, echt worden ‘gevierd’, evenals bepaalde verjaardagen en jubilea. Dat men van de dag plukt wat er te plukken valt, want ‘gisteren’ was niet te best en ‘morgen’ belooft ook niet veel. Dat somberheid en pessimisme contra-productief geacht worden, want de werkelijkheid van het hier-en-nu wordt er geen zier beter, noch verdraaglijker door, - hoogstens minder aanvaardbaar gemaakt. En wie heeft er iets aan?

De elite, klein in Suriname, maar wel machtig, ziet zwijgend toe en leeft eigenlijk ver verwijderd van *deze* realiteit, want ook zij cultiveert op eigen manier *haar* blinde vlek. Rest alleen nog een revolutie, denken de enkele armen die nog kunnen denken. Maar te veel en te lang stokt het denken (of de weerspanning) van hun grote massa, - juist door de armoede, stelt Lewis. En in dit verband verzwijgen wij nog het lot van zulke ‘ver verwijderde’ en dus nauwelijks voor het gehele beeld relevante minderheden als de bewoners van het Midden- en Achterland.*)

- *) De cultuur, of veeleer de sub-cultuur der armoede wordt volgens Lewis en anderen vooral gekenmerkt door vier elementen, die ook in Suriname duidelijk gelden ten aanzien van de slecht-bedeelden en paupers:
1. Geld-economie met loonarbeid en productie voor winst; daarbij een hoog percentage werklozen of mensen met te weinig werk.
  2. Geen sociale, politieke en economische organisatie, noch op vrijwillige basis, noch door de overheid opgelegd aan de bevolking met lage inkomens.
  3. Bilateraal verwantschapsbesef, met als middelpunt het nucleaire, progenitieve gezin, zich onderscheidend van het unilaterale uitgebreide verwantschapssysteem dat berust op afstamming en klasse.
  4. De overheersende klasse propageert een reeks waarden, waaronder vooral spaarzaamheid en de accumulatie van weelde en bezit worden aangeprezen, de mogelijkheid van opwaartse mobiliteit wordt benadrukt en lage economische status wordt verklaard als het gevolg van individuele ontoereikendheid en inferioriteit.

Met deze ongetwijfeld schrille en voor vele ogen onaangename schijnwerper dient het culturele mozaïek van Suriname óók belicht te worden, wil men het *in toto* op zijn juiste waarde schatten. Er is een schuldige onwetendheid en een schuldig verzwijgen, die beide leiden tot het verspreiden van halve waarheden. Dit laatste althans trachtten wij door dit inleidend opstel te voorkomen.

Hoofdstuk VII

Karakterkenmerken en ethiek

Alle gevaren trotserend, waarmee een niet-schaatser die zich op uitermate glad ijs waagt, bedreigd wordt, zal hier in het kort en zonder bewijsvoering gepoogd worden iets te zeggen van de algemene karaktertrekken der diverse bevolkingsgroepen in Suriname, zoals zij enkele langdurige toeschouwers voorkomen te zijn. Voorts van de morbide gedragsdeviaties die zich wel of niet met enige frequentie onder hen voordoen, en binnen de ethnische groep zelf als ‘abnormaal’ beschouwd worden. En tenslotte iets van de ongeformuleerde ethnische ethiek - een voorstelling van nastrevenswaardig goed gedrag en de grondslagen daarvan - die uit het complex van hun persoonlijke of publieke gedragingen kan worden afgeleid. Bij ontstentenis van enige wetenschappelijke, systematische voorstudie op dit gebied kan - vandaar alle cautie - slechts op ‘indrukken’ worden afgegaan. Het hierna volgende wil dan ook slechts een aansporing zijn tot nader onderzoek, zo niet een prikkel tot geargumenteed meningsverschil.

Karaktereigenschappen. Wie in aanraking komt met de Indianen van het Achterland, merkt al gauw dat zij in een zekere ‘tijdloosheid’ leven. Zich bewust genoeg van de natuurlijk-gefixeerde tijdsindelingen, zoals zonsopgang, middag - wanneer een mens geen schaduw meer heeft - zonsondergang, de stand van sommige sterrenbeelden, de fasen van de maand, verschijnselen dus met een duidelijk kwalitatief aspect, ontgaan hun goeddeels de kwantitatieve relaties daartussen. Een week, een maand of een jaar, daartussen maken en beleven zij blijkbaar niet veel meer verschil dan tussen ‘kort, wat langer en tamelijk lang’. Met als gevolg onder meer, het heel onnauwkeurig aangeven van afstanden, die zij alleen maar kunnen uitdrukken zonder tijdsduur of in vage termen zoals ‘niet erg ver’ of ‘een heel eind gaans’.*)

Het welbekende, dat daardoor ofwel ‘vriendelijk’, of manipuleerbaar is, inclusief de gevaren die deze Indianen hebben geleerd te trotseren, vormt de betrouwbare categorie van mensen en milieu, die diametraal staat tegen-

*) Het ‘meten’ van de tijd hangt samen met tellen; bij de Indianen komen hierbij de vingers en tenen te pas. Zo beginnen de Wayana's bij de pink, en ‘vijf’ - de duim - heet ‘einde zetten’. ‘Zes’ wordt aangegeven met ‘andere kant’, zeven met ‘volgende andere kant’, tien met ‘hand’. Vervolgens komen de voeten aan de beurt: twaalf is ‘voet, volgende teen’ en twintig is ‘voeten’. Daarmee houdt het tellen op.

over het andere, het ‘vreemde’ dat per definitie vijandig is, niet manipuleerbaar, onzeker en dus onbetrouwbaar. Dat dus òf ontweken, zoal niet bestreden, òf gepacificeerd en betrouwbaar gemaakt moet worden. De tweestrijd tussen afweerreacties en tegemoetkomendheid wordt bij ontmoetingen dan ook duidelijk merkbaar, valt al naar de omstandigheden naar de ene of de andere kant uit, maar eindigt ook vaak met uitingen van een voortdurende, ietwat afgedwongen ambivalentie. Waardoor het dan lijkt alsof deze Indianen in een zelfbesloten, introverte wereld leven, waar zij echter weleens plotseling doorheen breken met verrassende vrolijkheid en zelfs openhartigheid, vooral bij kleinere en soms grotere dronkenschap. Behoren deze intoxicaties die nu en dan plaatsvinden, niet tot een culturele, psychische noodzaak? Afgezien van de rationalisatie dat zij, - zoals de wespen- en mierenproef, die ‘uithoudingsvermogen’ als deugd moet aantonen, of het gebruik van sterke pepersoorten bij de voeding of het roken van tabak - fysiek ‘gezond’ zijn door toevoer van bepaalde enzymen, vitaminen of suikers aan hun sobere dieet.

Zwijgzaam als deze Indianen doorgaans in niet-geëbrieerde toestand zijn, klagen zij ook niet licht, maken daardoor de indruk van duldzaam te zijn, prijs te stellen op uithoudingsvermogen en geduld dat gemakkelijk tot het extreem van algehele passiviteit kan worden gerekt. Een passiviteit die dan plotseling terug kan springen tot resolute activiteit, vastberadenheid bij levensgevaar, of vlucht wanneer zij een toestand niet meer aan kunnen, zoals bij epidemieën of plotseling in aantal toenemende ziektegevallen. Maar hoe ‘tijdloos’ deze mensen ook leven, de ruimte is voor hen zeer bepaald; waar zij nog nomaden zijn, zijn ze het niet voor niets en niet helemaal (waarschijnlijk helemaal niet) voor hun plezier. Ze huilen in de eenzaamheid, want groot verdriet mag en moet zich kenbaar maken, bij bepaalde gelegenheden ook collectief, evenals grote vreugde. En lachen doen zij ook, niet luidkeels ‘als een dier’, maar monkelend en met tolerantie voor elkaars kleine (en soms grotere) zwakheden. Groot is de gelatenheid waarmee ouden van dagen, maar ook jongere zieken of gewonden hun lot, inclusief de dood, aanvaarden. Ook zij ondergaan dan het taedium vitae...

Diefstal is onder Indianen iets onbekends. Men neemt wat men nodig heeft, geeft terug waar de ander om vraagt, en neemt mee wat ergens onbeheerd ligt en de voorbijganger momenteel bruikbaar voorkomt. Alleen wat iemand bij zich draagt of regelmatig bij zich heeft om te gebruiken (schiet- en vistuig, huisraad) is persoonlijk ‘eigendom’, en wordt dan ook nooit ontvreemd, is als van nature met een taboe belast en daarom ‘heilig’, - in het bijzonder voor leden van de andere sexe. Hier zou inderdaad nog Proudhon's these: ‘la propriété, c'est le vol’ van toepassing zijn, want de

‘handlegging’ berust bijvoorbeeld bij de Wayana's op nodig hebben, en niet op hebzucht of behoefte tot bezitsvorming.

De reeds in vrije grote mate westers-geaccultureerde Indianen in het Voorland hebben veel van genoemde karaktereigenschappen behouden, maar niet alle. De hun door de kerstening bijgebrachte normen hebben veelal een schaamachtigheid doen ontstaan, die in het gegeven milieu nogal ‘artfremd’ aandoet. Kleine bezitsvorming en een meer materialistische instelling gaan bij hen hand in hand. Daarbij is echter het respect voor individuele vrijheid en ongebonden handelen (binnen de beperkingen der tradities) nog geenszins teloor gegaan. Autonomie is ook voor deze Indianen geen nieuwerwets begrip, maar veeleer oude, met zorg te behoeden lore, waarin zij hun kinderen dan ook vanaf de moederschoot opvoeden (of liever: vrijlaten), alle missionarissen, schooltjes en kerken ten spijt.

Gelijk vaak gebeurt, is de ‘nieuwe’ schaamachtigheid, hier om economische redenen, tevens geperverteerd tot de schaamteloosheid van ‘costuumexhibitionisme’. De Indianen van het Voorland staan maar al te graag ‘te kijk’, liefst zo mooi mogelijk opgedoft en op het pronkerige af. Hun gehechtheid aan bepaalde voorwerpen is gering als er voldoende geld voor in de plaats komt. Ze zijn niet al te afkerig meer van dienstbaarheid, en daarbij trouw aan de op zich genomen taak. Hun tijdsbesef is, noodzakelijkerwijs, nauwkeuriger geworden dan dat van de Indianen in het Achterland. Hebben deze laatsten een soms verbijsterende zintuigelijke opmerkingsgave, een ijzeren geheugen voor relevante details en zeker ook een duidelijke neiging tot ‘filosoferen’ en begaafdheid om dit goed en diepzinnig genoeg te doen, bij de Indianen van het Voorland schijnt dit alles in mindere mate aanwezig, regressief naarmate de voortgang van de acculturatie toeneemt. Kenmerkend is bij dit alles de (toch nog ambivalente) willigheid tot aanpassing aan nieuwe eisen en inpassing in een zich veranderende, meer gemêleerde samenleving. Met alle spanningen tussen de wil tot conformistisch gedrag en de hang naar ethnisch-autonoom individualisme.

Hoe geheel anders komt het karakter van Bosnegers (en Volkscreolen) over, met hun schijnbare openheid, luchthartigheid en... luidruchtigheid. Duidelijke karaktertrekken, in het bijzonder van de Saramaka's, zijn volgens sommige waarnemers een zeker cynisme, agressiviteit en sociale ongebondenheid. Waartegenover staat, dat zij spontaan zijn, hartelijk en pretlievend. Ze hebben een sterk wisselende waardering voor de medemensen, die zij in twee soorten verdelen: ‘iemand die mij geeft’ en ‘iemand die mij weigert’. Het ‘do ut des’ staat voorop bij al hun sociale handelingen, en het is niet onbehoorlijk, met aandrang te vragen om iets wat men gaarne

heeft. Bezit verschaft status. De verzoeker verlaagt zich niet wanneer hij vriendelijk om iets vraagt.

De Bosnegers zijn dan ook echte opportunisten en meesterlijke strategen in het uitlokken van ruime compensatie en openlijke lof. Een dankbetuiging ontvangen zij het liefst in natura, maar overmatige dank (*boeka*) wordt als destructief beschouwd! Achter alles wordt motivatie gezocht; de wereld is gevaarlijk, vijandig en concurrerend. Ieder weet zich aan alle kanten blootgesteld aan beschuldigingen en kritiek; de mensen worden door roddel tegen elkaar opgezet en morele helden worden niet erkend. Ten opzichte van kinderen leggen zij een grote tolerantie aan de dag; vrouwen echter worden nog al eens lichamelijk getuchtigd en gelden als hardleers.

Al van kindsbeen af kent de Bosneger het verweer: ‘Laat mij met rust!’ en er ontstaat bij hem een pose van zelfbewustheid en flinkheid. Net als wantrouwen verwacht men van elkaar ook zelfvoldaanheid. Maar daar hun spreekwoorden (*odoe, nongo*) niet minder dan hun volksverhalen (*kontoe*) vol waarschuwingen zijn tegen goedgelovigheid, valt aan te nemen dat zij wel rijkelijk behept zijn met deze ondeugd. Ook verheimelijkte eerzucht en verlangen naar macht zijn zelden afwezig en veroorzaken bij velen die werkelijk wat kunnen, een soort van ‘prima donna allure’. Men laat zich dan graag verbidden. Het tonen van medelijden en deelneming, vooral overdadig rouwbeklag, is zelden oprecht gemeend en vooral bedoeld om verdenking te voorkomen. Openlijke beschuldigingen blijven echter steeds achterwege, uit vrees voor weerwraak. Opvallend is ook de egocentrische oriëntatie bij alle verslagen en relazen die de Bosneger uitbrengt.

De gehele ethos van deze bevolkingsgroep wordt beheerst door het *koenoe*-begrip en de daardoor verwekte angst voor gedisproportioneerde bestraffing. *Koenoe* is immers de eventueel erfelijke vloek van een wraakzuchtige vooroudergeest, en een begrip dat enkele merkwaardige overeenkomsten vertoont met dat van de Indiaanse *kanaimo* (ook ver buiten Suriname bekend), een wrekende ancestrale vampier in tijger- of vogelgedaante.

Gaarne zondert de Bosneger zich af op zijn afzonderlijke *prenasi* (verre kostgrond) om daar bij tijd en wijle een ongehinderd leven te leiden en van een zekere ‘privacy’ te kunnen genieten, die hem in het strikt-geobserveerde dopsleven niet vergund is, terwijl hij er toch prijs op stelt. In dit opzicht verschilt hij niet van de Volkscreolen, die ook niet afkerig zijn van een grote mate van openbaarheid bij hun levensvoering, maar deze eveneens compenseren door een sterke incidentele behoefte aan ‘privacy’, met name bij alle fysieke levensverrichtingen, alsook door een onovertrefbare genitale schaamachtigheid, die een taboe-karakter draagt: dáár en wellicht dáár alleen, is de kwetsbare plaats voor het boze oog of andere magische actio

in distans. De Indiaan vertoont in deze zaken een veel grotere onbevangenheid.

Zowel bij de Bosnegers als bij de Creolen is de verbale mededeelzaamheid opvallend en ongeremd; hun materieel altruïsme blijft echter doorgaans tot voedsel beperkt. Dat onder de Creolen hierbij gemakkelijk overdrijving, fantasie en ook bewuste onwaarheid binnensluipen, ligt voor de hand waar de habitus ontbreekt zijn woorden zorgvuldig af te wegen. Maar de onderlinge vertrouwelijkheid wordt er des te groter door, terwijl het vreemde niet alleen weinig als 'vijandig' wordt tegemoetgetreden, maar zelfs als 'nieuw' of 'weer eens iets anders' wordt verwelkomd. Het is een karakter-eigenschap die de acculturatie der Creolen op menig gebied heeft vergemakkelijkt en doen slagen. Een teveel in dit opzicht heeft echter bij de jongere generatie duidelijke reacties teweeg gebracht: de behoefte om een eigen identiteit - die er nauwelijks is onder de gegeven omstandigheden - duidelijk te manifesteren, liefst zonder veel van het reeds geassimileerde 'vreemde' cultuurgoed prijs te geven. Men blijft, ondanks de sterke 'drang naar boven' op de maatschappelijke ladder, toch gaarne tot de eigen oude in-groep behoren, en leeft dus vaak in twee belendende werelden tegelijk: een nog-niet-zo westerse en een meer westers-geadapteerde.*)

Dit veroorzaakt menigmaal psychische en habituele spanningen en een zekere gespletenheid in het karakter, waarover straks meer. Vrees voor allerlei 'spoken', ook maatschappelijke en politieke spoken, gaat hiermee gepaard, terwijl zich ook bepaalde remmen vanuit de in-groep op de karakterontwikkeling doen gelden: gereede beschuldigingen van aanstellerij en hovaardij, van aanwending van ongeoorloofde middelen (o.a. hekserij) en van blootstelling aan afgunst, het boze oog (menig huis laat men om die reden ongeverfd of onafgewerkt) of 'brutalisering'. Met soms overdreven vriendelijkheid jegens minderen - die daarmee verder gemakkelijk afgescheept worden - tracht men de remmen op zulke vormen van beter-er-aan-toe-zijn terug te koppelen en de mogelijke gevolgen ervan te verkleinen. De Creool critiseert gemakkelijk, staat open voor roddel, maar prijst niet licht en doet het in dat geval liefst in overdreven termen, bij

*) De acculturatie in de richting van Nederland dient niet zozeer gezien te worden als cultuur-vervanging, noch als vermenging, maar veeleer als een vorm van culturele symbiose. Al naar de verschillende situaties volgt de Creool nu eens Nederlandse, dan weer eigen traditionele gedragspatronen. Beide culturen zijn door een waarderingsschaal met elkaar verbonden, zodat wij hier te doen hebben met een twee-polig cultuur-complex. Lichte of donkere huidskleur drijft de individuen vaak in de richting van een der beide polen, en geeft voortdurend aanleiding tot correcties van het gedragspatroon.

wijze van overcompensatie. Iemand is dan al gauw ‘geweldig’, zoals hij omgekeerd even gauw ‘niets waard’ is.

Milddadigheid en onderlinge hulpvaardigheid zijn binnen de in-groep groot, met alle restricties die een ‘cultuur der armen’ met zich meebrengt. Vriendschap wordt wel hoog geschat, maar sluit géén solidariteit in. Levenslange vriendschappen met manifeste ambivalentie komen vaak genoeg voor, evenals levenslange vijandschappen met hetzelfde kenmerk. De tolerantie tegenover het sociale misdrijf is op zichzelf niet groot, maar wel tegenover de bedriever, wanneer deze eenmaal zijn ‘rechtvaardige straf’ heeft uitgeboet. In dit opzicht is reclassering onder Creolen geen probleem. (Een vakbondsfunctionaris die met de kas gefraudeerd heeft, wordt na het uitzitten van zijn straf ‘erelid’ van de bond wegens zijn vele ‘andere’ verdiensten. Een straat wordt officieel vernoemd naar een kortelings uit de gevangenis ontslagen ‘populaire’ oplichter. Een functionaris bekend om zijn ietwat verwaarloosde ‘buitenkinderen’ klimt desondanks op tot een der meest honorifieke toppen). Vergevingsgezindheid is zeker een Creools karakterkenmerk, maar laat zich pas gelden wanneer er een zekere mate van boetedoening - bijvoorbeeld openbaar dienstbetoon - aan voorafgegaan is.

In tegenstelling met de Indianen zijn de Creolen nogal kleinzerig van aard. Zuchten, schreeuwen, kermen van de pijn vinden zij niet beschamend, maar veeleer met zekere wellust gepaard gaan. Omgekeerd zijn zij gemakkelijk tot een lach te brengen, die met een luid en onbeheerst ‘kwa-kwa-kwa’ kan schallen. Zij zijn ook gauw te brengen tot erkenning van het half-ridicule van een situatie waarin zij huns ondanks zijn geraakt. Zelfspot blijft daarbij echter uitgesloten, en de verbale ‘uitgesprokenheid’ staat zowel ironie als sarcasme bij uitingen van drift in de weg. Agressiviteit en spontane weerwraak (chronische wraakzucht is er zelden bij) uiten zich gemakkelijk in lichtere lichamelijke geweldpleging, - wel lichamelijke tuchting of mishandeling, maar niet gauw moord of doodslag. In de verbale sfeer ligt ook het lichtvaardig uiten van dreigementen (draaien met de vuisten) die anderzijds niet te ernstig worden opgenomen, omdat ze meestal toch niet in daden worden omgezet. Staat lichaamskracht bij beide sexen in hoge ere - evenals andere vormen van fysieke potentie, - aan dapperheid wordt niet veel waarde gehecht, en van de bekende trits ‘moed, beleid en trouw’ geniet alleen de middelste term aanzien als karaktereigenschap. Tact is vooral voor zelfhandhaving binnen de in-groep een al vroeg aangekweekte eigenschap, met als correlaat de neiging tot snelle ontwijking van moeilijkheden die om een ferme oplossing vragen.

De eigen mogelijkheden, zowel materiële als andere, worden gaarne met

een vergrootglas gezien; de toekomst in een makkelijk irreëel rooskleurig licht, met terugdringing van toekomstige verwachtbare zwaarigheden naar de blinde vlek. Stellig mag gezegd worden, dat Creolen van nature optimistisch zijn, ook al kennen velen wel hun melancholische momenten, die echter zelden van lange duur zijn. Men klaagt incidenteel, en dan ongeremd; maar zelfs de echte pechvogels jeremiëren niet.

Ofschoon het onbeheerst straffen van kinderen, ook door vrouwen, menigmaal tot excessen voert, zijn de Creolen - zonder bepaald veel zachtzinnigheid aan de dag te leggen - over het algemeen niet wreed en hun kwistige straffen zijn zelden behept met een element van wraak. Deze blijft geheel aan de 'hogere machten', de geesten-wereld en die der magie, voorbehouden, die maar al te gauw een inbreuk op hun ordonnantiën ontdekken en dan toeslaan; de mens behoeft ze heus niet te assisteren bij al dat wreken en is dan ook geneigd zijn eigen wandaden zo goed mogelijk te bedekken of schoon te praten. Creolen mishandelen ook niet gauw hun vrouwen.

In vergelijking met het gedragspatroon van andere bevolkingsgroepen is het hunne, met inbegrip van dat der Bosnegers, nogal zorgeloos en spilziek. Creolen gaan er, zelfs wanneer voldoende middelen ontbreken, gauw toe over anderen te tracteren of kleine feesten aan te richten. Jongeren doen dat ook, noodgedwongen vaak door botje bij botje te leggen voor zogenaamde 'bijlegfuiven', en op de grootte van de bijdragen wordt dan niet zo nauwlettend toegekeken. Het is bovendien geen schande, alleen maar ongemakkelijk, zich voor wat dan ook in de schulden te steken, evenmin als het niet nakomen van beloften een ernstige reden oplevert om iemand dit kwalijk te nemen. Woorden, onvriendelijke zo goed als de vriendelijke, zijn immers even gemakkelijk te geven als terug te nemen. Waar er veelal wel lichtgeraaktheid is, worden onaangename indrukken ook weer vrij moeiteloos uitgewist. Een goede lach is meestentijds voldoende voor herstel van de goede relatie.

De som van dit alles maakt, dat de Creolen, sociabel met slechts een kleine 'gebruiksaanwijzing', gekenschetst kunnen worden als 'gemakkelijke' en gemoedelijke mensen, die weinig aan sturse buien onderhevig zijn, welke zij dan echter wel duidelijk merkbaar doen zijn, hoewel zulke ontstemmingen zelden van lange duur blijken. Een lichte zweem van cyclothymie komt dus algemeen voor en wordt door de omgeving als volkomen normaal beschouwd. Want de Creool houdt van kleine afwisselingen in de vrij grote monotonie van zijn levensvoering. 'Avonturen' vinden hem zelden op en hij zoekt ze ook niet bepaald. Waarom dan ook niet de kleine golfbeweginkjes in zijn doorgaans opgewekt stemmingsleven als iets hoognodigs aanvaard? De buien dragen het karakter van ongerichte kleine be-

straffingen: het onttrekken van liefde aan ‘anderen’, geheel in de geest van de al heel vroeg op het loon-en-straf-beginsel gebaseerde huiselijke opvoeding. En omdat elke zin voor theologie de Creolen totaal ontbreekt, vloeken zij nooit, en zeggen dergelijke expressies, ook wanneer zij ze verstaan, hun volstrekt niets.

De neiging tot megalomanie en tot leven-boven-zijn-stand of financiële draagkracht, speelt hun dikwijls lelijke parten. Het ontbreekt hun in dit opzicht veelal aan de nodige realiteitszin en zij blijven, haast tegen beter weten in, er op rekenen dat zij zich op een of andere manier wel redden uit de hierdoor ontstane netelige posities, of dat wie-weet-wie wel zal komen opdagen om hen uit de puree te halen. Ook in deze is hun optimisme schier onbegrensd en het vertrouwen in ‘de optimale mogelijkheden des levens’ groter dan normaal en onaantastbaar door welke ondervindingen dan ook. Zij trekken uit de ervaringsfeiten alleen die lessen die hun aanstaan, zodat de dwaasheden der ouderen op dit gebied nauwelijks kleiner zijn dan die van de jongeren, bij wie de zucht naar genot doorgaans groter is dan die naar bezit, en verovering (vooral op sexueel gebied) belangrijker dan behoud van het veroverde.

Het verschil met de Hindostanen is in de meeste van deze opzichten bijzonder groot. Als boeren zijn zij bovenal realisten en hun karaktertrekken zijn naar de realiteit - een menigmaal nog ‘harde’ werkelijkheid - geformeerd. Soberheid in alles wordt de Hindostanen al van jongs af bijgebracht, gecompenseerd door periodieke, feestelijke uitschieters en vaak ook wel drankmisbruik, dat onder de Creolen veel minder voorkomt, en dat sommige *pandits* (geestelijke leiders) weleens heeft doen zeggen, dat in Suriname *Ram radj*, het rijk Gods, tot *Rum radj*, het rijk van de sterke drank, is verworden.

Vlijt en werkzaamheid zijn eveneens opvallende Hindostaanse karakterkenmerken, en waar zijn frugaliteit onontwarbaar met zuinigheid samengaat, levert dit onwillekeurig het beeld van een materialistische instelling, met weinig gulheid en generositeit op. Althans oppervlakkig bezien. Want vooral binnen de in-groep valt veel liefdadigheid te bekennen, in sterke mate door de beide godsdiensten, Hindoeïsme en Islam, aangemoedigd.

De gemakkelijk onvlambare Hindostaanse toorn kan zeer violent zijn, en de ‘crime passionel’ komt onder hen waarschijnlijk het meest voor, - mishandeling of moord met een ‘houwer’ (kapmes). De meeste uitbarstingen echter luwen weer snel, maar het onderhouden van langdurige veten is lang geen zeldzaamheid. Want een zekere wraakzucht - de behoefte aan toepassing van het *ius talionis* - is de Hindostanen wel eigen. Op gehoorzaamheid en respectbetoon aan ouderen wordt sterker de nadruk

gelegd dan bij de Creolen; de nog altijd geldende indeling van ‘de vier levensfasen’ - in feite ook ouderdomsklassen - werkt dit in de hand. Maar het gaat nog verder: jongere sibilings hebben zich ook levenslang met ontzag tegenover hun oudere broers en zusters te gedragen, met de nodige weerslag op het karakter van ieder van deze categorieën en op aller hiërarchisch denken en voelen in het algemeen. Autoriteit, door de Creolen niet bijster sterk gevoeld noch rationeel uitgeoefend, is iets krachtig levends onder de Hindostanen, èn in haar passieve, èn in haar actieve aspect: commando's worden ondubbelzinnig gegeven en meestal willig en fluks opgevolgd. Een vrij sterk verantwoordelijkheidsgevoel - sterker dan bij de meeste Creolen - is hiervan het correlaat. Waarmee dan ook hun grotere eerzucht zich laat rijmen.

Een merkwaardige karaktertrek van Hindostanen is hun behoefte aan ‘recht’, die zich tot in de kleinste kleinigheden doet gelden en hen dikwijls als nogal twistziek doet voorkomen. Zij voeren gaarne processen, soms om betrekkelijke futiliteiten, en doorleven de rechtsgang met hart en ziel. Formalistisch ingesteld, eerbiedigen zij de geschreven wet boven de redelijkheid en de ‘common sense’. De intellectueel beter gevormden (en zij leren gemakkelijk en snel) eerbiedigen ‘de boeken’ meer dan het eigen oordeel en bijten zich vast op details, zonder veel aandacht voor de grote lijnen. Intelligentie bij vrouwen wordt het liefst onderdrukt en... suspect geacht. Voor háár blijven de huiselijke deugden weggelegd: zorgzaamheid, gewilligheid en duldzame goedmoedigheid. De zeer stille rebelle hiertegen, die algemeen voorkomt, blijft meestal onder de oppervlakte, althans die van de autonome mannelijke maatschappij, verscholen.*)

Uitermate sterk is de nadruk die gelegd wordt op de saamhorigheid (en daarmee gepaard gaande horigheid) van het gezin en het familieverband. Dit is als het ware het kompas dat de richting aangeeft waarnaar alle verdere karaktertrekken zich richten, en dit verklaart ook een zeker familie-centrisch optreden en het krachtdadig opkomen voor groepsbelangen. Met meer onderlinge solidariteit dan bij de Creolen merkbaar is, ook al omdat deze solidariteit gedisciplineerd wordt door de gemakkelijk aanvaarde auto-

*) De herinnering aan feodale verhoudingen in het Indiase land van herkomst heeft sterke invloed uitgeoefend op het Hindostaanse streven naar meer land. Maar het laag blijven van de inkomens heeft ertoe geleid ‘dat de belangstelling voor niet-agrarische beroepen en levenswijzen aanzienlijk is toegenomen’. Thans is er dan ook minder overwaardering van het grondbezit en zijn vooral - in de Districten bijna exclusief - transport en verkeer in hun handen. In de kleinhandel zijn zij eveneens sterk, en in de groothandel niet onbelangrijk vertegenwoordigd. Zij nemen ook steeds meer plaatsen in op het gebied van nijverheid, ambacht en industrie, met name bij de bewerking van houtprodukten.

riteit van leiders en ouderen. De ‘generation gap’ die ongetwijfeld óók bestaat, komt het meest op religieus gebied en in de opstand tegen bepaalde huwelijksgebruiken tot uitdrukking; het is veeleer een gevolg van acculturatie dan van werkelijke veranderingen in de ethnische karakterstructuur.

De Javaanse karaktertrekken zijn, dank zij de rijkelijk voorhanden literatuur over de Indonesische bevolking, genoegzaam bekend. Te kort zijn de Javanen nog in Suriname woonachtig geweest, dan dat zich in dit opzicht opmerkelijke veranderingen zouden hebben kunnen voltrekken. ‘Gemakkelijk’ is hun levensopvatting stellig, met dienovereenkomstig een zekere gemoedelijkheid en nonchalance inzake hun eigen lot. Wel is er de behoefte om ‘zich netjes voor te doen’, zonder zich daarbij op de voorgrond te willen plaatsen. Integendeel, bescheidenheid geldt hier als een grote deugd, die samenhangt met de grondslag van geheel de Javaanse sociale instelling: de *rukun*, het bewaren van de onderlinge harmonie en het vermijden van wat aanstoot kan geven. Van veel belang wordt geacht ‘wat anderen van je denken’, en dit wordt de jeugd al vroeg ingeprent. Men moet ook niet teveel boven anderen willen uitsteken, maar een stille eerezucht komt toch wel eens, zoals bij *slametans*, onverbloemd aan het licht.

Met zijn genoegzaamheid hangt samen de geringe ‘drang naar boven’ en een minimale ‘push’ om zijn altijd wat vaag schijnende doeleinden te bereiken. Tevredenheid met wat Allah - hij is wijzer! - zo verordineerd heeft, siert de mens, of sterker nog: wordt geacht een deel te zijn van zijn natuur. De *rukun* vraagt om vriendelijkheid, tegemoetkomendheid en waar nodig offers, die zonder veel morren gebracht worden. Wel kan men het lot een handje helpen door de absurditeit, neen, de ondoorgrondelijkheid daarvan een extra-kans te geven in het hazardspel. De Javaan is niet minder speelziek (en soms spilziek) dan de Chinees, en beide bevolkingsgroepen beginnen, meer dan vroeger, hierin navolging te vinden onder de Creolen.

Violent zijn de Javanen zeker niet, en van de excessen die zich voordeden toen zij nog onder benarde omstandigheden leefden, is al sinds lang geen sprake meer. Integendeel, hun ‘zachte zeden’ vallen op, evenals hun betrekkelijk weinig blootstaan aan sexuele inhibities. Op dit gebied treden zij in ieder geval minder huichelachtig op dan de andere grote ethnische groepen. Hun aanpassingsvermogen is groot, wanneer zij het de moeite waard achten zich hiervoor enige inspanning te getroosten. Maar het grote geduld en de zorgvuldigheid die hen kenmerken bij het dagelijkse werk, verdwijnen snel wanneer het om iets buiten de routine gaat. Ze komen niet licht tot een eigen initiatief, en nog minder tot het moeizaam doorzetten daarvan. Zij schijnen zich het gelukkigst te voelen bij ‘kleine’, niet al te belangrijke werkjes.

Evenals de Hindostanen behandelen zij hun kinderen met grote liefde en met soortgelijke toegeeflijkheid-tot-het-uiteerste als de Indianen, en tuchtigen ze ook nooit, wat bij de Hindostanen in bepaalde gevallen wèl gebeurt. Wreedheid is de Javaan te enen male vreemd; dit blijkt zowel uit zijn behandeling van de vrouw of van zijn vee en andere dieren, als uit de onderlinge omgang van mannen, vrouwen of kinderen. En wat voor de groep geldt, wordt ook naar buiten gemanifesteerd, in de omgang met anderen. Niet al te groot onrecht wordt dan met een zekere gelatenheid ondergaan; de Javaan, al erkent hij ook meningsverschillen, is op geen stukken na zo litigeus als de Hindostaan, houdt minder voet bij stuk en staat veel minder op zijn rechten. Javanen dreigen ook niet, en een scheldwoord wordt hoogstens binnensmonds geuit. Ze zijn volgzzaam, en de taak die zij eenmaal op zich genomen hebben, wordt trouw en zorgvuldig volbracht; maar na een gemaakte fout geven zij er de voorkeur aan met de stille trom te verdwijnen, en zien liever niet de gevolgen van hun misslag onder ogen: de reprimande of de noodzaak tot herstel van de fouten. Gezichtsverlies is voor de Javanen erger dan bij welke andere bevolkingsgroep ook, - vandaar zoveel vlucht-acties, zwijgen, dulden en meegaandheid.

Dromen en dagdromen. De moderne droomanalyse leert ontzaglijk veel ontdekken van wat er in het diepste van de menselijke ziel leeft, en er zijn al ethno-psychologen (weinig nog in aantal) die zich beginnen bezig te houden met 'de dromen der volken'. Suriname is hierbij nog niet te pas gekomen, evenmin als bij het onderzoek van de meest-voorkomende 'dagdromen', waarin zoveel bewuste of onbewuste collectieve wensen en verlangens gestalte krijgen of worden verzinnebeeld naast de individuele. Ook de analyse van deze 'hunkeringsverbeeldingen' zou veel uitsluitsel kunnen geven van wat er leeft en wurmt in de ziel der leden van de diverse, toch wel erg van elkaar verschillende bevolkingsgroepen van het land. Maar niemand heeft hun dagdromen genoteerd, laat staan bestudeerd. Hier kunnen dan ook alleen maar enkele losse, hopelijk toch relevante opmerkingen betreffende dit interessante levensgebied gemaakt worden.

Alle ethnische groepen vinden dromen eigenlijk wel belangrijk. Dromen hebben wat te zeggen, vooral als mededelingen uit 'de andere wereld'. Alleen de accenten liggen bij elke groep anders, de interesse-sfeer en daardoor de manier van droomuitleggen verschilt aanmerkelijk. Ze hebben ieder hun eigen archetypen die telkens in de dromen terugkeren en bij de interpretatie enige 'systematiek' mogelijk maken, en zij visualiseren en dramatiseren in de dagdromen ieder volgens hun eigen cultuurpatroon niet alleen de individuele, maar ten dele ook de collectieve 'idealen' van de

groep. Dagdromen zijn immers in hoofdzaak wensdromen, gefantaseerde realiteit die passief wordt ondergaan, een teleologische projectie zonder activiteit, - hunkering.

Wat hiervan ook in de echte droom aanwezig is, presenteert zich doorgaans gecamoufleerd, in symbolen, metaforisch en als on-werkelijkheid. Ze wordt tot werkelijkheid 'vertaald' (uitgelegd). Bij de Indianen door de *puyai* (tovenaar); bij de Bosnegers, waar het namen en voedselverboden betreft, door de familieleden, en waar het ernstiger zaken zoals *koenoe's* (vergrijpen tegenover de vooroudergeesten) betreft, achteraf, vanwege hun storende gevolgen zoals ziekte en ongeluk, door de *obiaman* (priester) of de *loekoeman* (medicijnman). Al deze lieden gelden als helderzienden; zij kijken door de droom heen. Ahlbrinck heeft als eerste iets over de dromen van de Caraïben weten te zeggen, en daarbij opgemerkt, dat hun uitleg pas achteraf komt, nadat men de 'uitkomst' heeft leren kennen en aan de hand daarvan al rationaliserend de droom à posteriori verklaart. De droom met *koesoewe* (bloedrode kleurstof) ingesmeerd te worden, blijkt na een goede jacht een gunstig voorteken te zijn geweest, maar na het oplopen van een verwonding of ongeluk, een slecht; gebeurt het een niet, dan zal het andere nog wel gebeuren. De droom van een vishaak kan een waarschuwing zijn voor een slangebeet; die van een hondebeet, dat ergens een scherpe doorn dreigt. Dit ex post facto interpreteren is een goed bewijs van Indiaanse nuchterheid. Dromen, vooral auditieve, kunnen ook voor de naamgeving van een kind zorgen, en dromen van een watergeest voorspellen groot ongeluk. De hoogste godheid, *Tamusí* zelf, zwijgt in alle talen, ook wanneer men slaapt.

De *puyai* is zelf een groot dromer. Hij droomt zijn roeping, moet tijdens zijn opleiding onder toezicht van zijn leermeester (die ook het nodige droomt) een hele dromen-cyclus doorlopen, die ten dele met hallucinogene middelen wordt opgewekt, en waarin hij wordt opgenomen in 'de andere wereld' waar hij allerlei geesten ontmoet, met hen leert omgaan en hun taal verstaan, en onder wie hij degenen uitkiest, die hem straks bij de uitoefening van zijn beroep moeten bijstaan. Bij een ernstige zieke geroepen, dient de *puyai* ook vaak te dromen, om in zijn 'andere wereld' de ziekteoorzaak en het corresponderende geneesmiddel te kunnen vinden, met behulp van de hem vriendschappelijk gezinde geesten, - een soort van archetypen dus.

Noch van de dagdromen der Indianen - eeuwige jachtvelden? - noch van die der Bosnegers - veel vrouwen of weelderige verzorgers? - vermag ik iets te zeggen. De gewone dromen van de Bosnegers zullen wel niet veel verschillen van die van de West-Afrikanen, waarvan een aantal (Ashanti-

dromen) al door Rattray en Seligman besproken zijn.* Evenals deze kunnen de Bosneger-dromen in twee soorten verdeeld worden: die waarin een geest of godheid - soms in de gedaante van een dier - de dromende bezoekt en hem van alles meedeelt of mee laat maken, en die waarin de 'bijziel' van de dromer, zijn zwerfziel, tijdelijk (zo wordt tenminste gehoopt) het lichaam verlaat en op stap gaat, bekenden of onbekenden ontmoet, met andermans bijzielen allerlei contacten en belevenissen heeft die 'reëel' zijn, ofschoon ze plaatsvinden in een buiten de droom onzichtbare wereld. Het is dus in de eerste plaats 'gevaarlijk' een dromende te wekken en zo de bezoeker bij zijn verkeer in de andere wereld te storen; repercussies blijven dan niet uit. Abrupt wekken kan ook maken dat de afwezige zwerfziel, die toch al gevaar loopt door een of andere toverkunst (*obia*) te worden vastgehouden, zijn terugweg tot de slaper niet meer kan halen, en door niet weer te keren deze ten dele 'zielloos' maakt, een gemakkelijke prooi voor inbezitname door andere, minder gewenste geesten.

Vandaar ook dat de naar het schijnt veelvuldig voorkomende erotische dromen angstvallig verzwegen worden wanneer zij een echtbreuk-karakter dragen of een ander taboe-element bevatten; immers de dromer is schuldig, daar zijn zwerfziel iets ongeoorloofds heeft begaan met een andere zwerfziel, en beide zijn autonome wezens, althans tijdens de slaap. Erotische dromen met betrekking tot een dode voorspellen dan ook rampen op sexueel gebied: impotentie van de man of steriliteit van de vrouw. De verschijning van een voorouder kondigt een sterfgeval in de familie aan, tenzij hij de een of andere wens te kennen geeft, wat op verwaarlozing duidt, die meteen moet ophouden omdat er anders straf volgt, of wat de verklaring oplevert, waarom ziekte of ongeluk de dromer of zijn familie getroffen heeft. Verlies van een tand of kies wordt - als bijna overal - verstaan als aankondiging van het verlies van een dierbare.

Wanneer de Bosneger niet zelf met zijn droomuitleg slaagt, dan wordt het orakel geraadpleegd. Is hij een omineuze droom vergeten, dan kan deze door de *obia*-man voor hem 'herdroomd' en meteen geïnterpreteerd worden. Het effect van zulke slechte dromen kan door het nemen van bepaalde kruidenbaden worden afgewassen. Gunstige dromen zijn bijvoorbeeld die over vis - universeel vruchtbaarheidssymbool - die als voorboden van een aanstaande zwangerschap worden uitgelegd; over zweren of vodden, die een lang leven voorspellen; en over drek, die het verkrijgen van geld aankondigen. Niet dromen (meestal is dit geloven dat men niet droomt) wordt als ongezond en zelfs enigermate onrustbarend beschouwd. Hoe dan ook,

*) R.S. Rattray: Religion and Art in Ashanti. (London 1927).

conflictsituaties schijnen in de Bosneger-dromen evenzeer een rol te spelen als onderdrukte wensen, - niet anders dan bij ons, zij het met een andere culturele inkleding of camouflage.

Bij de Volkscreolen en de Stadscreolen is het geloof in een zwerfziel geheel verloren gegaan, maar ook voor hen hebben de dromen een latente inhoud, die kan, en in zekere gevallen *moet*, worden uitgevorst. Men gaat dan op dezelfde wijze te werk en bij dezelfde soort lieden te rade als de Bosneger. Bij menige Creool is het nog altijd een familielid dat de *treef* (voedseltaboe) droomt, waaraan hij zich levenslang te houden heeft op straffe van allerlei ziekte en narigheid. Van geringere ouderdom is de categorie dromen die op de een of andere manier ‘gunstige loterijnummers’ aangeven. Zulke loten worden dan ook prompt gekocht, en blijken het nieten, welnu, dan is de droomuitleg verkeerd geweest. Naar een professional kan hiervoor niet worden gegaan, want deze zou de verstrekte informatie ten eigen bate kunnen gebruiken.

Creoolse dagdromen zijn zó geliefd, dat hiervoor in het Sranan een speciaal werkwoord bestaat, *bónkoeroe*, dat nooit als substantief gebruikt wordt. Ze houden nauw verband met het eerder gesignaleerde rekenen of hopen op een deus ex machina, die een einde maakt aan alle moeilijkheden. Voorstellingen van weelde zonder voorafgaande inspanning, een buitentje met wat landbouw-mogelijkheden (hoewel men er niet over piekert om in werkelijkheid enige landbouw te beoefenen) en een idyllisch, geenszins extravagant leven, behoren veelal tot deze dagdromen. De fantasie is tenslotte weinig specifiek en omvat veeleer Baudelaire's beroemde vijftal: ‘ordre et beauté, luxe, calme et volupté’. Het laatste niet te vergeten! En bij die dagdromen schijnt dit vijftal dan hoe langer hoe meer - net als bij Baudelaire - samengevat te worden in het begrip ‘Holland’, een aards paradijs voor de Creool die er nog nooit geweest is.

Over de dromen en dagdromen van Hindostanen en Javanen ben ik niet in staat iets te vermelden. Mij is geen uitsluitsel daarover bekend; zelfs een allereerste onderzoek ontbreekt. Wie echter weleens de Javaanse boer heeft gadegeslagen, die soms al vroeg in de namiddag in de schaduw van zijn huisje gehurkt, tijdenlang dromerig voor zich uit zit te staren, hoopvol mijmerend hoe Allah hem hier geplaatst heeft en samen met alle goede geesten het gewas zal laten gedijen, weet alvast, dat ook hij droomt van een althans iets beter leven dan het huidige. Maar wie zal zeggen hoe concreet hij zich dit ‘betere’ voorstelt...? Zijn vrouw zal allicht dromen hebben van gouden en zilveren sieraden of van een alleen maar gelukkig gokkende man.

Storende afwijkingen. Een gezonde geest in een gezond lichaam, - dit ideaal dat zelfs de meest-ontwikkelde industrielanden slechts als een fata morgana voor ogen zweeft, evenals het slechts een illusie is zijn verwerkelijking te zoeken in meer 'primitieve' samenlevingen - is ook in Suriname aan menigeen onvergund gebleven. Ernstige gevallen van geestesstoornis of sociaal-onduldbare 'onevenwichtigheid' vindt men er onder alle bevolkingsgroepen, zij het met - oppervlakkig gezien - ongelijke frequentie. Onder de grotere ethnische groepen zijn ze uiteraard talrijker dan onder die met een geringer aantal leden.

In het algemeen geldt, dat wanneer iemands gedragingen ernstig en storend afwijken van het gedragspatroon dat in een gemeenschap als normaal beschouwd wordt (en dit kan heel verschillend zijn) men gewoonlijk met een 'geestesgestoorde' te doen heeft. Zulke mensen kunnen dan òf aan een psychose, òf aan een neurose lijden; in allerlei vormen of overgangs- en tussenvormen van deze twee (westerse!) categorieën. De ethno-psychiatrie is een van de prilste loten aan de boom der kennis, en heeft met haar enkele beoefenaars die de culturele implicaties bij vooral niet-Europese volkeren op psychiatrisch gebied onderzoeken, nog maar weinig, nauwelijks gerijpte vruchten afgeworpen. Hier ligt alweer een groot gebied braak voor onderzoek, - juist in Suriname, waar de culturele schokken, reacties en interacties zo veelvuldig en verscheiden zijn. Het volgende is dan ook slechts als uitnodiging bedoeld, gericht tot wie behoefte mocht hebben aan 'vreemd voer voor psychologen', die zat zijn van de westerse rijstebrij.

Met vrij grote stelligheid wordt door de onderzoekers aangenomen dat een goed deel van de neurotische symptomen en conflicten cultuur-gebonden zijn, evenals de daarbij behorende therapeutische manoeuvres. Onder de kwalen waaraan Indianen 'in de wildernis' soms onderhevig zijn, zullen er ongetwijfeld ook ziekten voorkomen - hoe infrequent ook - van psychosomatische of psychoneurotische aard. Zij worden echter in 'pre-literate' gemeenschappen en ontwikkelingslanden blijkbaar veel minder aangetroffen dan in de gecompliceerde samenleving der geïndustrialiseerde landen; maar geheel ontbreken doen ze vrijwel nergens. Ook weet men maar al te goed, dat zij in nogal opvallende mate toenemen door 'vervreemding' en onttrekking aan het stamverband, migratie, acculturatie, urbanisatie en industrialisatie.

Alle bevolkingsgroepen in Suriname staan aan een of meer van deze ongunstige factoren bloot. Dit gaat vooral op voor de storingsen van neurotische aard en de manisch-depressieve psychosen. De minst geaccultueerde groepen hebben begrijpelijkerwijze de grootste tolerantie voor groepsleden met

ongewoon gedrag, zeker zo lang zulk gedrag ‘ongevaarlijk’ is voor het gemeenschapsleven.*)

Echte depressies komen in de nog niet geheel geaccultureerde bevolkingsgroepen heel weinig voor en herstellen zich snel; misschien wel omdat er weinig ambivalentie ten opzichte van het geliefde object en weinig binnenwaarts gerichte agressie bij verlies bestaat. Men leeft zich uit met veel spontaniteit, hetgeen een duidelijke cathartische uitwerking heeft. Zelfs ‘lachende’ depressies komen dan voor. In Suriname met een overwegend jeugdige bevolking, die wegens haar leeftijd minder aan psychosen en neurosen onderhevig is, kan men het aantal ernstig gestoorden gerust heel laag noemen. Maar dit zegt niet alles.

Om tot de Indianen terug te keren, de medicijnman bewerkstelligt natuurlijk geen psychiatrische genezing, maar wel een ‘correctieve emotionele ervaring’ bij zijn patiënt, waardoor een herstructurering van diens ‘afweer’ plaatsvindt, zodat deze wordt omgezet in cultureel-conventionele conflicten en geritualiseerde symptomen. De *puyai* slaagt hierin mede door de verminderde weerstand en de emotionele uitputting van zijn zieke cliënt. De

*) Van de trits ‘stemming, denkbeelden en gedrag’ is alleen het laatste hier sociaal relevant. De klinische manifestatie van afwijkingssymptomen wordt door socio-culturele factoren gekleurd. Het zijn geen noodzakelijke, maar wel voldoende factoren om een gemeenschap te doen besluiten dat iemand zich ‘abnormaal’ gedraagt; en inderdaad beperken de culturele factoren in grotere mate het menselijk gedrag, dan zijn biologische behoeften. Conflicten zijn in deze constellatie minimaal, ‘omdat er hier institutioneel gesanctioneerde middelen bestaan om agressie tot uitdrukking te brengen, angst te reduceren en afhankelijkheid te schragen’. Bedoelde culturen ondersteunen of versterken zodoende ook psychopathologische gedragspatronen, ‘terwijl onrust en ontevredenheid vaak worden toegeschreven aan onderdrukking, armoede, ondervoeding, urbanisatie en industrialisatie, maar slechts zelden aan de sociale veranderingen zelf’. (A. Kiev). Opmerkelijk is voorts het veel voorkomen van hysterische storingen en het weinig voorkomen van depressieve, in zich ontwikkelende gemeenschappen. Met name bij vrouwen, ethnische minderheden en de minstbedeelde klassen menen sommigen een grotere frequentie van hysterische stoornissen waar te nemen, evenals daar waar nog geen sterke socialisatie heeft plaatsgevonden en onderdrukking van de afhankelijkheidsbehoefte en de sexuele aandrift nog vrij gering is. Plotselinge blootstelling aan een andere, zich krachtig aandienende godsdienst kan ook tot psychologische conflicten leiden, die snel tot een massale (epidemische) omvang kunnen uitgroeien. Affecten en opvattingen buiten de bewuste hebben dan menigmaal ook invloed op het zenuwstelsel en beïnvloeden het gedrag zodanig, dat er zelfs een toestand van paniek en gemis aan rationele controle kan ontstaan. Voorts diene men in aanmerking te nemen, dat de leden van een bepaalde cultuur allicht dezelfde dingen onderdrukken, en dan ook bepaalde onbewuste conflicten met elkaar gemeen hebben.

persoonlijke invloed en het gezag van de medicijnman helpen bovendien het schuldgevoel, de angst en twijfel op te heffen, die een geesteszieke nadelig kunnen beïnvloeden, terwijl het meeleven van de omstaanders bovendien het effect versterkt van al hetgeen de *puyai* doet om met uitroken en bezweringen de ‘ziektegeest’ uit te drijven.*)

Collectief wordt door de Indianen alcohol en tabak, zeldzamer andere stimulantia (plantaardige) gebruikt om depressies en spanningen te verminderen en inhibities los te schakelen. Geïstitutionaliseerde ‘orgieën’ zorgen op hun tijd voor de nodige catharsis. En wat te zeggen van de ‘stille suicide’ door ouden van dagen en gebrekkigen, die bewust achterblijven om te sterven, wanneer de sterkere groep verder trekt? Mij komt het voor, juist een bewijs van buitengewone geesteskracht en psychische gezondheid te zijn, - niet gauw te overtreffen door een lichamelijk debiele. De oudjes keren harmonisch terug naar *kapu*, de woonplaats van de schepper van alles.

De Bosnegergemeenschappen erkennen al naar hun ‘oorzaken’ vier soorten van geestestoornis: een vreemde, schadelijke substantie kan het lichaam binnengedrongen zijn, eventueel een geest of godheid door wie de lijder dan ‘bezeten’ is; iemand kan zijn zwerfziel verloren hebben, en treedt dan wezenloos op, als een golem; door het verbreken van een taboe kan men tot voor zichzelf of anderen schadelijke handelingen genoopt worden, dus dwangneurotisch optreden; men kan behekt zijn en als een harlekijn in handen van een *obiaman* of onder invloed van een *wisi* (zwarte magie). Vormen van hysterie, die niet zeldzaam zijn onder de Bosnegervrouwen, worden niet als zodanig door hen onderkend, en vallen onder een van de vier genoemde categorieën.**)

Er is, evenals bij de Creolen, ook een rituele bezetenheid - tijdelijke psychische deviatie - tijdens bepaalde ceremonies, geïnduceerd door de *obia*-priester en gekenmerkt door zweten, trance, gewijzigde spraak, vermindering van inhibities en musculaire coördinatie, versterkte reflexen zo-

*) De ‘conversatie’ die de *puyai* in zijn eentje tijdens de genezings-seances voert, en waarbij hij van alles met zijn geesten bespreekt, heeft inderdaad de waarde van een psychotherapeutische behandeling. Ook is het soms een zelf-analyse, soms een vorm van groepstherapie met intensieve deelname door de behandelde patiënt niet alleen, maar ook door de overige, vaak talrijke aanwezigen.

**) In feite zijn al deze ‘oorzaken’ onder één noemer te brengen: beïnvloeding door machten uit ‘de andere wereld’, hetzij vertoornde voorouders, hetzij andere geesten of godheden, meestal boosaardige, al of niet opzettelijk (door heksery) opgeroepen om bezit te nemen van het slachtoffer en hem op allerlei wijzen te deren. Vergrijpen tegen het leven, ook dat van dieren, worden gestraft door verslinding in het hiernamaals of het niet toegelaten worden tot een ‘hemel’.

als beven, convulsieve bewegingen, spiertrekkingen, tandenknarsen en zuigbewegingen. Agressiviteit wordt soms daarbij uitgeleefd. Sterke ritmische geluids-impresies, licht en menigmaal bepaalde drugs, werken het geraken in deze toestand in de hand. Dergelijke 'vrijwillige' bezetenheid is ook alweer niet zonder therapeutische waarde, daar zij de betrokkenen de gelegenheid geeft tot catharsis en 'acting out'. De kreten die daarbij geuit worden - voorouder-stemmen, infantiel gekrijs - hebben iets weg van een 'primal scream', terwijl tijdens de ceremonie van deze rituele ritmische dansen, de rol van de bezetene door de overigen wordt toegejuicht en aldus groep-acceptatie getoond wordt. In deze samenhang verschaft de bezetenheid de betrokkenen een nuttige en cultureel gesanctioneerde wijze om 'een rol te spelen', en mits de actie binnen correcte proporties blijft, is dit een aanvaarde vorm van tijdelijk 'waanzinnig' worden. **)

De therapie van de *obia*-man bij disproportie of chronisch voortbestaan van een dezer vormen van obsessie, is uit op onderdrukking van gewelddadigheid, het terugdringen van vrees en de re-integratie van het te zeer 'afgeweken' individu. Door zijn manipulaties wordt 'zielsverlies' hersteld en worden schadelijke substanties uit het lichaam verwijderd of bezitname door een geest ongedaan gemaakt. De tegenmaatregelen bij schending van taboes, waardoor *koenoe* is ontstaan, en tegen hekserij, bestaan uit gebed, offers, vasten, hitte, het ten top voeren van de angst en het bewustmaken van de schuldgevoelens; waarop catharsis volgt. Voorts bij wijlen ook het vergieten van bloed en het aanwijzen van een zondebok, meestal een ongenoemde heks (*wisiman*). Het gehele proces bestaat dus in feite uit belijdenis (eventueel door de priester zelf), boete en zuivering. De bezetenheid wordt meestal gevolgd door totale of gedeeltelijke amnesie.

Komen depressies al weinig voor, in zulke gevallen treft men dan weleens zelfbeschuldigingen van hekserij aan, maar suicide volgt zelden. Zelfmoord is echter bij de Bosnegers wel bekend als manifestatie van schaamte of, vaker nog, om zijn onschuld te bewijzen, de beschuldigers te beschamen en wraak (*koenoe*) over hun sibbe te bewerkstelligen. De exuberante dodenriten hebben ook een cathartische werking, zowel voor de nabestaanden en erfgenamen die gemakkelijk aan de beschuldiging van hekserij blootstaan, als voor de gemeenschap.

Of de opzettelijke verandering van naam bij sommige gelegenheden ook gepaard gaat met een verandering van persoonlijkheid bij de Bosnegers,

**) De bezetenen, meestal vrouwen, spreken veelal een niet geheel intelligibele taal, die *papatongo* genoemd wordt, en als taal geldt van de *Papa gadoe*, de opperste ancestrale godheid en meest gereede oplegger van *koenoe*.

is een interessante vraag, die vooralsnog niet te beantwoorden valt. Onwaarschijnlijk is het niet. Met meer zekerheid kan worden geconstateerd dat bij diegenen die als migranten gedurende langere tijd buiten hun eigen *kondre*-milieu werkzaam zijn en zo in een cultureel gedesoriënteerde toestand komen te verkeren, zich wél depressies en angst ontwikkelen. De al veel meer geaccultureerde Creolen kennen in hun eigen milieu, op het platteland en in de stad, deze depressies en angsten niet, dus ook geen suicide dientengevolge; echter wel frequente toestanden van verwardheid, die zich vooral openbaart in prikkelbaarheid, slechte slaap, overmatig spreken, visuele hallucinaties, ongemotiveerd zingen en dansen, doelloos zwerven en tegen zichzelf praten. De meesten vertonen een sterke moederbinding, die niet altijd op positieve wijze tot uiting komt en vaak ook een (mede-)oorzaak is van neurotisch gedrag.*)

Bij veel patiënten kan men afwezigheid van initiatief, weigering, koppigheid en zwakte opmerken; bij anderen emotionele storingen, onsamenhangendheid, beperkt affect en apathie. Maar apathie en slaphed zijn ook menigmaal slechts het gevolg van een slechte voedingstoestand en parasitisme. Terwijl er weinig seniliteit voorkomt, is er wél veel al te kinderlijk gedrag reeds vóór het senium te bespeuren. Een algemene labiliteit van de psychische tonus is ook kenmerkend voor de Creool; er schijnen weinig uitzonderingen op deze regel te bestaan.

Zijn bij al deze gekerstenden de schuldgevoelens ten gevolge van christelijk zondebesef nog heel gering, die tegenover de ‘voorouders’ is bij velen nog ingeworteld, evenals de vrees voor ‘het boze oog’, en voor hekserij en *wisi*-dood. Tegen dit alles wordt niet alleen de hulp van de ‘zieners’ (*loekoeman*) en de bovengenoemde therapeuse van de *obiaman* ingeroepen, maar ook gaarne de bijstand van waarzeggers of andere ‘kenners’, - soms Hindostaanse. Men kan ook psychische besmetting voorkomen, door bijvoorbeeld niet te gaan zitten op een nog warme zitplaats. Een geïnstitutionaliseerde groeps-therapie beoefenen (onbedoeld?) tegenwoordig ook de groeiende Pinkstergemeenten, bij wie zowel het collectieve als het individuele ‘zich uitleven en acteren’ tot het gewone ritueel behoren. De kerkgang werkt bevrijdend en cathartisch, hoewel in de gegeven omstandig-

*) Schizofrenie manifesteert zich hier veelal eerst in grimassen en manierismen, later meer in grootheidswaan, spraakzaamheid en hyperactiviteit, en tenslotte ook wel in vervolgingswaan, passiviteit en auditieve hallucinaties, - stemmen uit ‘de andere wereld’. De moederbinding is onder de Bosnegers niet bijzonder sterk, omdat zij door hun familie-structuur meestal vele ‘moeders’ bezitten, terwijl de vaderrol aan grote beperkingen onderhevig is. Creoolse gezinnen zijn voor een groot gedeelte zonder mannelijk hoofd.

heden individuele hysterie gemakkelijk tot massa-hysterie kan voeren, en dit misschien ook weleens doet, zij het in een vrij milde vorm.

Het is onder de Hindostanen dat de culturele disoriëntatie het meest leidt tot ziekelijk wantrouwen en lichte paranoia, angst en depressie, en allerlei somatische klachten. Neemt de opium-addictie bij hen wel af, het alcoholisme neemt toe en depressies zijn niet zeldzaam, evenmin als manisch-depressieve individuen. Er komt ook suicide onder hen voor, in het bijzonder onder jonge vrouwen, jonggehuwde die het (kinderloos) in het schoonouderlijk gezin niet langer kunnen bolwerken. De vrij frequente hysterie bij de Hindostaanse vrouwen, door Indiase psychiaters (o.a. N.S. Vahia) toegeschreven aan ‘misschien zwakheid van het centrale zenuwstelsel of van de persoonlijkheid’, is veeleer een gevolg van het groot-familie-systeem en gebrek aan emancipatie. De vrouw vlucht in de ziekte om sympathie, aandacht en verlichting van haar taak te verkrijgen. Naarmate de jongere Hindostaansen zich aan het oude gareel weten te onttrekken, zullen zij zich - zo mag verwacht worden - ook psychisch gezonder kunnen ontwikkelen.

Of de Javanen, die nog erg zichzelf gebleven zijn, veel psychische schade ondervonden hebben door culturele disoriëntatie, valt te betwijfelen. Een op Java (en elders) voorkomende specifieke ‘afwijking’ als *latah* - dwangmatig herhalen der waargenomen handelingen van anderen - treft men onder de Javanen in Suriname niet aan. Evenmin de nerveuze overprikkeling die tot *amok* leidt, waarbij de lijder tot woedende agressie overgaat, gevolgd door suicide of totale amnesie. Iets dat zelfs lijkt op *amok*-lopen is er in Suriname niet bij, terwijl het alcohol-gebruik vrij beperkt en zelfs het onschuldige, zij het onesthetische *betel*-pruimen afnemende is, en de Javanen - ook vrouwen - zich hoofdzakelijk met tabak als stimulans vergenoegen.

Eigenlijk sturen ze, althans bij de huidige stand van kennis, de theorie der culturele disoriëntatie enigszins in de war, want ook onder hen doet zich de acculturatie in de richting der westersing wel degelijk gevoelen. Misschien komt hun uitzonderingspositie voort uit het feit, dat er (nog) nagenoeg geen groep-acceptatie en ontwikkeling van nieuwe ideologieën of geloofssystemen nodig geweest is (met de daarbij behorende culturele amnesie) zoals de Creolen die wel in hoge mate en de Hindostanen ook reeds, in wat minder stringente vorm, hebben moeten ondergaan.

Van ietwat anecdotische betekenis is een niet infrequente neurose onder de Chinezen: de vrees voor impotentie en penis-dysfunctie, een genitale inferioriteitsobsessie. Nu is het merkwaardig, dat de Surinaamse Chinezen bijna alle Zuid-Chinezen zijn, onder wie vaak genoeg een specifieke depressie, *koro* genaamd, optreedt, door hen toegeschreven aan verstoord even-

wicht tussen de *yin*- en *yang*-vochten, en zich uitend in schuldgevoelens, in paniek en depersonalisatie van de genitaliën, waarvan dan menigmaal aangenomen wordt dat ze in de buik ‘verdwijnen’. Hebben wij bij deze oude immigranten in Suriname nog met een morbide cultuurrest te doen? Geen cultuur handhaaft zich taaier dan die van de Chinezen, wat er ook gebeure en waar zij zich ook bevinden mogen.

Normatieve ethiek. In iedere ethnische gemeenschap maakt men zich van een ideaal gedrag voorstellingen, die natuurlijk ten eerste cultuurgebonden zijn en ook min of meer in overeenstemming met de algemene karaktertrekken van zo'n bevolking. Het wordt prijzenswaardig geacht het individuele gedrag zoveel mogelijk aan deze collectieve voorstellingen te conformeren, en laakbaar hiervan ernstig af te wijken. Uit zulke ‘idealen’ worden al of niet nadrukkelijk ook richtlijnen voor de leden van de samenleving gedistilleerd, die niet bepaald in systematisch verband met elkaar behoeven te staan (onderlinge tegenstrijdigheid komt zelfs weleens voor) maar die tezamen toch wel een zekere algemeen aanvaarde ‘ethiek’ vormen. Er zijn richtlijnen voor goed gedrag, op de wijze zoals een volksgemeenschap dat het liefst wenst en het beste acht.

Zo is opgemerkt dat er onder de Caraïben, die filosofisch een scherp onderscheid maken tussen ‘Ik’ en ‘Niet-ik’, een sterke morele afwijzing van zowel zwarten als blanken bestaat, hoewel ze deze laatsten wel ‘mooi’ vinden (althans in Indianenkledij!). Gehoorzaamheid aan ouders en onderwerping aan diverse codes van gastvrijheid en wellevendheid staan voorop, evenals beheerstheid in het gewone dagelijkse leven; er zijn immers ook tijden waarop men zich kan laten gaan. Het gegeven woord is heilig, maar de inlossing van een belofte mag gerust iets tijdeloos hebben, want wat is ‘tijd’ voor een Indiaan? Het verkeer met anderen is gebaseerd op een *quid pro quo*, zowel wat dienstverlening als wat goederen betreft. Ruilen is dus goed, en ‘lenen’ nog beter. Het laatste sluit dan ook ‘uitlenen’ in. *Tamusi* de schepper bemoeit zich na zijn creatie niet meer met de mensen; deze moeten nu zelf maar onderling hun zaakjes regelen.

Voor de reeds meer geaccultureerde Caraïben stelde Kloos vast, dat zij de volgende ethische normen bezitten: Ieder heeft gelijke rechten op natuurlijke hulpbronnen en niemand mag er een van monopoliseren. Integendeel, het product van een natuurlijke hulpbron (vis, wild, vruchten, enz.) moet worden verdeeld tussen diegenen die op de betreffende plaats en tijd de geïnteresseerden zijn. Neemt het aantal geïnteresseerden toe, dan moeten zij die het eerst gekomen zijn, delen met de later gekomenen. Deelt men samen in een natuurlijke hulpbron, dan mag geen enkele gebruiker een ander hin-

deren bij zijn pogen tot gebruikmaking. Wèl ontstaan exclusieve rechten op een natuurlijke hulpbron bij het werken eraan (door verbetering, zoals bij aanleg van een kostgrond of door bouwen) of gebruik van het bewerkte (als bij oogsten of wieden, het herstellen van een huis of het schoonhouden van de omgeving van een geplante boom). De intermenselijke verhoudingen zijn dus prachtig geregeld. Onderlinge hulp wordt vanzelfsprekend geboden wanneer een gemeenschappelijk belang dit eist.

Bij de Bosnegers liggen de ethische normen diep verankerd in de vooroudercultus. Zoals de voorouders (van moederszijde vooral) het hebben gewild en gedaan, zo moet alles ook nu gebeuren, in vrede binnen de eigen *bere*. Immers zowel een levende als een overledene kan een ander in zijn 'bestaan' op directe wijze sterker of zwakker maken. De levende mens is weliswaar gelukkiger dan de dode, omdat hij lééft, maar de doden zijn machtiger en kunnen dit maar al te duidelijk laten merken. Ze moeten dus te vriend gehouden worden; bevelen uit het 'Jenseits' zijn onherroepelijk en stringent. De doden zijn de feitelijke behoeders der goede zeden, en men handelt slecht door de 'levenskracht' (het geluk?) van een ander te verzwakken, ongeacht of deze levend is of reeds gestorven. Daarom moet aangerichte schade 'rijkelijk' worden vergoed, een wandaad door straf of boete worden uitgedelgd, maar heeft de Bosneger daarna ook *recht* op vergiffenis. Hoe goed het ook is de tradities nauwgezet in acht te nemen, het is verstandig bereidwilligheid te tonen tot assimilatie van ideeën en met personen die daarvoor in aanmerking komen. Tenslotte is onderhandeling altijd mogelijk, ook met de godheden en vooroudergeesten.

Het is ten strengste verboden *wisi* (hekserij) aan te wenden met het doel anderen te schaden of te doden; hoe men zijn ruzies ook wenst uit te vechten, er mag nooit beheksing aan te pas komen. Maar 'het boze oog' blijft niet altijd gesloten; het is dus raadzaam overmatig bezit te verbergen, en anders te kleineren, evenals zijn gezondheid. Ook is het verstandig anderen op de proef te stellen (*pooba*) teneinde hun steeds twijfelachtige oprechtheid, eerlijkheid en bedoelingen te doorgronden. Schijn is immers bedriegelijk, vooral wat mensen betreft. Eigen interesse in macht of reputatie behoort men echter te loochenen en men moet zelfs tegen een begeerde benoeming protesteren, zoals ook goede dansers en zangers of houtsnijders zich moeten laten smeken om hun kunst te tonen. Overmatig of onconventioneel prijzen is echter een bovennatuurlijke vorm van agressie, en dus hoogst onbehoorlijk. Verder is iedere aanslag op persoonlijke vrijheid, hetzij door materiële, hetzij door morele dwang, uit den boze, en niemand mag gedwongen worden tegen zijn zin ergens verblijf te houden.

Het is verkeerd de doden privé aan te roepen; dit dient slechts bij open-

bare traditionele plechtigheden te gebeuren (zeker bij de Aloekoe's). Men vertone zich dan ook niet in zijn eentje op een kerkhof. De voorouders mogen nooit tegen een vijand worden gemobiliseerd, want dit komt neer op de ten strengste verboden zwarte magie; voor de nodige wraak zorgt *Odoen*, de godheid, wel. Witte magie is evenwel geoorloofd; spring er alleen voorzichtig mee om, want ze kan licht verkeren in zwarte.

Deze zedewetten geven een opvallende rust en waardigheid aan het dorpsleven van de Bosnegers, maar laten meteen de diepe kloof zien, die hen van de Creolen scheidt, van wie er zovelen zijn, die door allerlei tovermiddelen en talismans, betrokken van een *loekoeman* of *basi*, macht over anderen willen uitoefenen, een man of vrouw aan zich willen binden of iets dergelijks. Zo iets vindt de Bosneger een aanslag op de persoonlijke vrijheid van het 'slachtoffer', en hij veracht degenen die zich er mee bezighouden, te meer daar dezen zich als 'christenen' superieur opstellen tegenover de boslandbewoners die zij, zelfs na langdurige omgang, maar half kunnen begrijpen. Behoud van het gevoel van eigenwaarde is een belangrijk element in de Bosneger-ethiek. Vrijheid ten opzichte van anderen dan zijn levende en dode *bere*-genoten, is zijn kostbaarste goed.

Houdt de Creool er een eigen ethiek op na? Hij handelt ethisch volgens de gangbare christelijke beginselen die hem zijn bijgedracht, zonder dat deze nog alle restanten van de oude slavenmoraal hebben verdrongen. 'Krabben-moraal' zeggen de Creolen soms zelf, met een voorstelling van de mensen als krabben in een emmer: zodra de een bezig is er uit te krabbelen, hebben de anderen, die hetzelfde pogen te doen, hem alweer naar beneden getrokken. Een nogal pessimistische visie op het eigen sociale gedragspatroon. Toch wordt de eis tot onderling hulpbetoon ook sterk benadrukt, evenzeer als het tonen van medelijden en medeleven.

Op restanten van de oude grondslagen van West-Afrikaanse ethos gaat het feit terug, dat bij de Creolen schaamte de plaats inneemt van schuldgevoel; dat 'zonde' alleen kan bestaan uit onrecht tegenover *anderen* of inbreuk op aanvaarde codes en tradities; dat de droomziel (*kra*) in staat is tot onafhankelijk handelen buiten het individu dat voor zulke handelingen dan ook niet aansprakelijk gesteld behoort te worden (al doet de wet dit dan tòch). Ten aanzien van enig bestaan 'buiten het gewone aardse leven' wordt filosofisch door de Creolen nog altijd de identiteit van leven en bestaan geloochend. De aardelingen leven en bestaan beide, maar de in 'de andere wereld' vertoevend, bestaan alleen maar, op paradoxale wijze of met een driewaardige logica. Ze zijn er en zijn er tegelijkertijd niet, zoals trouwens vele afwezigen, die althans ruimtelijk 'dood' zijn gedurende hun afwezigheid, en dan ook licht vergeten worden.

De Hindostaanse ethiek ligt in de oude religie vervat; hun gedragsregels zijn afgeleid uit de voorschriften en opvattingen die hun krachtens dit transcendente element van hun meegebrachte cultuur worden ingeprent. Ze zijn genoegzaam bekend. In hoeverre de Javanen vroeger in hun land van herkomst nog geleid worden door de *adat*, een complex van zuiver inheemse gedragsregels en gewoonten, of door de *hoekoem*, de aan de Islam ontleende ethiek, valt te bezien. Van hetgeen zij daarvan naar Suriname hebben meegebracht in hun welbewuste of onbewuste morele attitudes en idealen, is naar het voorkomt niet veel verloren gegaan bij de ouderen. Jongeren tonen de neiging zich veel meer aan de Creoolse ethische normen, die minder strikt en minder talrijk zijn, te conformeren. Duidelijk blijft echter nu nog hun ietwat ingetogen gedrag afsteken tegenover dat van hun bij uitstek extraverte Creoolse generatie-genoten.

Tot slot moge wederom worden gewezen op het impressionistische karakter dat deze bijdrage noodzakelijkerwijze, bij gebrek aan statistieken en systematisch bijeengebrachte gegevens, moest aankleven. Voor de keus gesteld tussen onvolledigheid door omissie, of onontkoombare subjectiviteit bij de presentatie van althans enkele hoofdlijnen, werd aan dit laatste de voorkeur gegeven. Met de nodige risico's, inclusief die van het opwekken van tegenspraak.

Hoofdstuk VIII

Beleefdheid en onwellevendheid

Bij het inter-menselijk contact komt veel, zo niet alles tenslotte aan op de wellevendheid waarmee men elkander tegemoet treedt en de wijze waarop een natuurlijk afweermechanisme beteugeld en (meestal onbewuste) vijandigheid onderdrukt wordt. In cultureel opzicht is het interessant te zien, hoe binnen elke bevolkingsgroep normen van wellevendheid ontstaan, soms gecodificeerd in 'etikette', maar altijd aanwezig in bepaalde gebruiken, waarvan de aanspreekvormen gewoonlijk de diepst-ingewortelde zijn, zodat een inbreuk op deze code dan ook het eerst kwalijk genomen wordt.

Deze 'bloem van de cultuur' groeit echter op de mesthoop van haar negatie: de uitingen van negatief tegemoetreden, de al of niet rechtstreeks tegen de betrokkene geuite usuele scheldwoorden. Dit in het algemeen wat de intra-rationale omgangsvormen betreft. Ingewikkelder wordt de zaak, wanneer men - vooral in Suriname - de positieve en (wat men zou kunnen noemen) negatieve wellevendheidsvormen bij contacten en relaties tussen de verschillende bevolkingsgroepen in beschouwing neemt. Het eerste is van het tweede weliswaar niet te scheiden - iedereen is beleefd of onheus op *zijn* manier, volgens de gebruiken van zijn eigen culturele groep - maar het afweermechanisme treedt heel anders op; het 'nog vreemde' is in wezen 'nog vijandig'. Zelfs de wellevendheid van de groep die dit afweermechanisme het sterkst in zich meedraagt, vertoont dan een duidelijk ambivalent karakter, terwijl de vijandigheid tegenover 'buitenstaanders' althans 'onder elkaar' vaak tot stereotiepe benamingen, om niet te zeggen scheldwoorden, tot uitdrukking komt.

Een goed voorbeeld van het eerste zijn de ceremoniële begroetingsdialogen van de Trio's in het Achterland.*) En wat het tweede betreft, de Caraïbische naam voor (Bos)negers *mekolo* (*meko* is 'aap' en *lo* 'mens') spreekt boekdelen. En zij nemen aan, dat alle slechte geesten zwart zijn. Als volk noemen zij zichzelf echter *kalina*, mens.**) De Trio's op hun beurt noemen de Bosnegers *itoto*, de vijand. Zijn 'hemel' laat geen negers of blanken toe.

*) Deze zijn nader besproken in 'Cultureel Mozaïek van Suriname'. De gewone Indiaanse begroeting is bij aankomst: 'Ik ben er!' en het antwoord: 'Je bent (weer) gekomen!' Bij afscheid is het: 'Ik ga weg', beantwoord met: *A-a* ('Jawel').

**) Ze zijn gelukkig onbekend met het feit, dat Columbus met zijn Spaanse oren hun naam als 'Cariba' verstond en (nu heten zij Car(a)iben) voortaan sprak van 'Caribales' en van 'Canibales' in de mening dat hij, al nabij het Aziatische continent beland, het volk van de Grote Khan had aangetroffen. Uit deze al of niet anthropofagische 'Canibales' is toen al gauw het woord 'kannibaal' (en Shakespeare's Caliban) ontstaan.

Caraïbische wellevendheid vereist een groet na het opstaan, voor het slapengaan en bij toevallige ontmoetingen, ontvangst en afscheid. *Odi-ma* is de vaste formule. De meest gebruikelijke aanspreekvormen zijn - in rangorde van eerbetoon - bij de Indianen in het Achterland: *tamusi* (grootvader), *tīwo* of *pamui* (zwager) en *pālī* (kleinkind, zonder onderscheid naar sexe). De vrouw wordt aangesproken met *pipi* (grootmoeder) of *wori* (vrouw). Alle oude mensen, ook bij de Indianen van het Midden- en Voorland, zijn *tamusi* of *pipi*, de namen waarmee ook de eigen grootouders, evenals de broers en zusters van deze worden aangesproken. De Indianen gebruiken alleen in de familiekring *suwi* (zuster) en *inami* (kind), terwijl echtgenoten elkaar met eenzelfde woord, *metai*, aanspreken. Volwassenen noemen elkaar zelden bij hun persoonlijke naam, maar gebruiken ook voor niet-familieleden liefst verwantschapstermen, veelal die voor ‘oudere broer’ (*yaya*) of ‘jongere broer’ (*koki*) en ‘oudere’ dan wel ‘jongere zuster’ (*wawa* en *sjonè*). *Koki* en *sjonè* wordt ook door ouders tegenover hun kinderen gebruikt, en ook veel grootouders doen dit.*)

De vader wordt door zijn kinderen *pápa*, de moeder *tata* genoemd, maar ook de vader's broer en de moeder's zuster worden met deze termen aangesproken, en in overeenstemming hiermee de kinderen met *yaya* respectievelijk *wawa* als ze oudere, of *koki* en *sjonè* als ze jongere zijn. Voor de moeder's broer en de vader's zuster gelden echter geheel andere termen: *kahtobo*, respectievelijk *opi*. Hun kinderen worden dan ook niet als ‘broers’ of ‘zusters’ beschouwd, maar met *takano* aangesproken door hun leeftijdgenoten van de tegenovergestelde sexe. Maar in het dagelijks leven wordt in dit opzicht niet zoveel onderscheid gemaakt en spreken ze elkander ook wel aan met de broer- of zuster-termen. Interessant is het dat *takano* van de andere sexe diegenen zijn ‘met wie bij voorkeur een huwelijk gesloten dient te worden’, potentiële echtgenoten dus. In wezen een erg vleiende aanspreekvorm. Vreemden horen zich soms vriendelijk met *panarī*, vriend, aanspreken. Iedere Indiaan heeft overigens één of meer persoonlijke namen, hem liefst door zijn grootvader toebedeeld. Soms zijn het namen van dieren, zelfs insecten, planten of voorwerpen, soms - wéér een acculturatie-verschijnsel - namen die aan een van de Creolentalen ontleend zijn, - dus toch ‘zwarte’ namen!

Een derde, soortgelijk verschijnsel kan men waarnemen bij de Indianen van het Midden- en Voorland, wanneer zij van hun negatieve waardering blijk geven of schelden, door de term *paka* (koe) te gebruiken als deni-

*) Voor een meervoudige Indo-Europese parallel zie E. Benveniste: ‘Indoeuropean Language and Society (London 1973. Or. 1969) p. 190.

grerend vergelijkingsobject, en spreken van ‘een gezicht of ogen als een koe, eten als een koe, een buik hebben als een koe’. Waaruit blijkt, dat zij deze nuttige import niet bepaald esthetisch hoogschatten.

Van hun kant laten de Bosnegers zich ook niet onbetuigd. Met alle respect voor de *koni* (magische kennis en kracht) van de Indianen, worden deze vaak spottend met *redi gogo* (rode billen) aangeduid, wat vooral op de vrouwen slaat, die niet zoals de Bosnegerinnen een ook van achteren afhangend schortje dragen. Ook de Para-negers gebruiken deze aanduiding, en met minder inhibities zelfs.

Toch zijn de Bosnegers bijzonder beleefd en bij elke passende gelegenheid zelfs formeel onder elkaar. De morgengroet *Fa oe wiki-e?* (Hoe ben je wakker geworden?) is *de rigueur*, zowel bij elke eerste ontmoeting in het dorp, als wanneer men elkaar passeert in de korjaal, al is het vanuit de verte. Bezoekers dienen vóór het betreden van een dorp te worden aangekondigd en worden dan bij de landingsplaats opgewacht, al naar hun waardigheid door een lagere of hogere dorpsautoriteit, en vervolgens naar het huis van de eerstaanwezige dignitaris gebracht, alwaar een formele begroetingsdialoog plaatsvindt, eindigend met toestemming om de plaats te bezoeken en er eventueel - dáár en dáár - te overnachten. De uitwisseling van nieuws vormt een intrinsiek onderdeel van deze eens obligatoire, nu niet overal meer rigoureuze gehouden conversatie.

Bij de dorpsvergadering, en in strengere mate nog bij de stamvergadering (*kroetoe*) die door de *granman* zelf wordt voorgezeten, geldt een uitgebreide etikette. De hoge functionaris wordt niet rechtstreeks aangesproken, maar door middel van een tussenman, die het gesprokene herhaalt of samenvat. En vice-versa: de hoogste spreekt niet rechtstreeks tot lagere. Wel buiten de *kroetoe* natuurlijk, wanneer alles gemoedelijker toegaat. Over het algemeen worden ouderen later gegroet dan jongeren, en schrijft de wellevendheid voor, dat men een geschenk via een tussenpersoon overhandigt, en bij het teruggeven van iets, dit aanreikt terwijl het op de uitgestrekte handpalm ligt, met de elleboog steunend op de andere handpalm. Zó hoort het.

Ook de aanspreekvormen hebben aan een strikte etikette te beantwoorden. Een man roept zijn vrouw bij een van haar persoonlijke namen, de vrouw haar man echter met een elliptische vorm, zoals *di omi dee*, die man daar! Man tot vrouwspersoon van de eigen generatie zegt ‘oudere zuster’ (*gainsa*), en anders nog respectvoller ‘tante’ (*tia*). Omgekeerd zegt de vrouw tot manspersoon ‘oom’ (*tio*) en tot andere vrouw ‘tante’, tenzij deze twee of meer generaties van de spreekster verwijderd is, en dan schertsenderwijze als ‘co-vrouw’ (*kambo*) kan worden aangesproken. Daarentegen noemt de ene man de andere ‘deelgenoot van de vrouw’ (*mati*) als hij het tegen

iemand van zijn eigen generatie heeft. Voor een Saramaka of Boni is zijn gedrag tegenover zijn schoonfamilie nog aan heel bijzondere beleefdheidsregels gebonden.

Bij de Aloekoe's zijn de generatie-genoten - ongeacht hun leeftijd, maar gerekend naar het aantal generaties dat hen van de gemeenschappelijke stammoeder scheidt - alle 'broer' (*baala*) of 'zuster' (*sis*). De leden van 'vorige' generaties zijn 'oom' of 'tante'. Dit brengt dan met zich mee, dat iemand zijn 'ooms' nooit tegenspreekt en het vanzelfsprekend vindt dat men diens mening meer respecteert dan de zijne.

Een Bosneger bezit verschillende persoonlijke namen, waarvan sommige nogal eens wisselen, en hij kent allerlei regels voor hun gebruik. Zo heeft hij een slechts aan intimi bekende 'ware naam' (*gaan nee*), een 'informele naam' (*pikin nee*), een 'speelnaam' of 'romantische' naam (*seketi nee*) en zelfs een 'beledigende naam' (*ogi nee*), die al naar gelang de omstandigheden worden gebruikt, worden aangenomen of weer opgegeven.*) Oudere lieden van dezelfde afstamming adresseert hij vaak met hun spottende naam en zelfs met de *ogi nee*. Aangetrouwden echter alleen met een neutrale term als *mati* respectievelijk *mujee* of (ondervrouw) *kambó*.**)

Spot en bespotting zijn de Bosneger allerminst vreemd, integendeel. En deze zijn lang niet altijd humoristisch getint, maar vaak ook bitter, al worden zij met lachende ironie geuit. De Bosnegers doen het, ook onder elkander, zelden in iemands gezicht. Maar niet zodra heeft bijvoorbeeld een vreemdeling de rug omgedraaid, of men kan hun luidkeels geuite en meestal lang niet vleierende critische commentaren horen, zonder dat zij er rekening mee houden of men hun taal verstaat of niet. Ook in het negatieve zijn zij spontaan.

Binnen de eigen groep, maar buiten de intimiteit, gedraagt vooral de

*) Een sprekend staaltje van naamswisseling onder de Bosnegers werd mij meegedeeld door de vroegere Districtscommissaris drs. Jan Michels. Toen bij een van zijn bezoeken aan een Bosnegerdorp juist een kind geboren werd, vroeg men hem, naar goed gebruik bij deze bevolkingsgroep, of men dit toeval mocht herdenken door het kind zijn naam te geven. Zo werd dan besloten dat het Jan zou heten. Bij een volgend bezoek, toen de Districtscommissaris vroeg hoe het met de kleine Jantje ging, werd hem meegedeeld dat het knaapje uitstekend gedijde en al zo groot was dat het nu *Michilsi* heette. Nòg een tijd later werd op een vraag naar het welzijn van de kleine *Michilsi* geantwoord: 'Hij loopt rond en doet al wat hij wil. Voortaan heet hij dus *Komsarsi*.'

**) Een van mijn Djoeka-roeiërs deelde mij desgevraagd mee, dat hij *Tsjetemi* heette en informeerde of ik dat geen mooie naam vond. Daar de etymologie ervan mij duister bleef, informeerde ik naar de herkomst, en toen de man mij vertelde, dat hij zijn naam van de meisjes in Frans Guyana gekregen had, riep ik uit: 'Je t'aime', en kreeg tot antwoord: 'Ja, precies!' Een andere roeier heette *Kapoemakoe*, en verklaarde zijn naam met 'iemand die spot'. Ik zei: 'Grappenmaker', ook dat bleek juist.

oudere Creool, zowel de Bosneger als de Stadscreool, zich weliswaar met vrijmoedigheid, maar deze wordt niettemin getemperd door veel formele beleefdheid, en hij - en bovenal zij - stelt zich bij plechtiger gelegenheden zelfs ietwat formalistisch op, met inachtneming van bepaalde codes. Deze betreffen zowel de kleding als de gebezigde formules en de aanspreekvormen. Jongeren, die zich aan deze etikette hoe langer hoe minder gelegen laten liggen, neemt men deze 'verwarring' kwalijk, en dikwijls kan men, uit de mond van vrouwen (de betere behoedsters der traditie) meer nog dan van mannen het verwijt horen, dat de Creoolse jeugd 'tegenwoordig geen manieren meer kent' en 'vrijpostig' is geworden. Zelfs in overheidskringen kent men een strijd over het al of niet volgen van een 'protocol'.

De Creoolse beleefdheidscode omvat velerlei, onder meer het volgende: Men behoort bij het toespreken geen naam te noemen, ook niet die van zichzelf, en ook terzake van geachte derden liever een omschrijving te gebruiken. Op de vraag: 'Wie is daar?' volgt het antwoord: 'Ik ben het' in het *Sranan*, en daarna een eventueel nadere aanduiding. Met persoonlijke namen en zelfs met hun voornaamwoordelijke aanduiding moet men voorzichtig omspringen. Gebruik van het woord *joe* (zowel 'u' als 'jij') dient te worden vermeden; het is een 'grof' woord. Dit taboe leidt dan onvermijdelijk tot allerlei perifrassen, die bijvoorbeeld neerkomen op: 'Ik verzoek meneer of meneer kan komen om de grote mevrouw op te zoeken, daar mevrouw zich niet goed voelt.' Er zijn trouwens allerlei andere taboe-woorden, zoals de namen voor lepra (*bwasi* of *kokobe*) die men als de 'lelijke ziekte' hoort betitelen. *Filaria* mag geen *boeboe* genoemd worden; men zegt in zo'n geval 'de ezelschopte hem of haar'.*) De beleefdheidsvraag 'hoe gaat het met je' kent gradaties van vertrouwelijkheid, die bij '*Fa f'joe?*' groter is (door vol gebruik van *joe!*) dan bij '*Fa j'de?*' of '*Fa j'tan?*'. Men kan uiteraard op deze vraag positief of negatief antwoorden, maar het doet vriendelijker aan te zeggen 'halfjes' (*af'afoe*) of 'zo-zo' (*broko-broko*). Heeft men elkaar lang niet gezien, dan wordt een hoffelijk verwijt vertolkt met het (dikwijls ook onvertaalde) equivalent van 'Je (*i*, niet *joe*) bent duur geworden, hoor.' Verbazing wordt, ietwat verrassend, uitgedrukt met: 'Here neger!' (*Masra nengre!*) en 'wil alstublieft' met 'Ik verzoek.'

Weldra geheel tot het verleden behoren de 'kniks' van de oudere vrouwen (*kosi*, uit engels 'curtsy', met licht doorbuigen van beide knieën) en vroeger

*) Zo gebruiken de Bosnegers ook liever niet het woord *tigri* (tijger) voor de gevreesde jaguar, maar duiden hem meestal aan met *gwamba* (bosdier). Maar ook de Nederlander spreekt liefst van t.b. of c.a. en v.d. en zegt beleefd 'onjuist inlichten' wanneer hij pertinent 'liegen' bedoelt.

veel gebruikte formules als ‘met permissie’ of ‘met godswil’ in het *Sranan*. Ook het aanspreken van een meerdere met *mi meneri* of *mi bakra* (mijn blanke) verdwijnt, maar door het gehandhaafd blijven van *masra* (meneer) en *misi* (het moderne ‘ms’) hebben *granmasra* en *granmisi*, of *pkin masra*, respectievelijk *pkin misi* (voor ‘grote heer of dame’ respectievelijk ‘jonge heer of dame’) een blijkbaar wat taaier leven. Voor gelijken zijn er veel aanspreekvormen, waaronder *mi p’pa*, het equivalent van ‘vadertje’, veel gebruikt wordt.

Zegt men *joe* vóór een aanduiding, dan is dit schelden, en ook iemand met de vinger aanwijzen, is onbeleefd. Maar hartelijk-netjes is het weer mannen met ‘grootvader’ of *p’patji*, en oudere vrouwen met *moesje* of ‘tante’ aan te spreken; of vertrouwelijker met *nene* (voedster). Neutraal is het nu ‘baas’ te zetten vóór of zonder een man's naam.^{*)}

Lang gold het voor onbehoorlijk, zich te rechtstreeks of apodictisch te uiten. Vandaar het veelvuldig gebruik van verkapte *odo's* (spreekwoorden) en vergelijkingen. Maar jongeren hebben geen *odo's* te gebruiken tegenover ouderen; dat is ‘brutaal’ (*prefoeroe* = play fooi).^{**)}

Op een speciale wijze onbeleefd is het, iemand fysiek te benaderen, vooral door te dicht achter de ander aan te lopen. *No njan mi bakafoetoe*, eet mijn achterbeen (of hielen) niet op, luidt dan de waarschuwing. Hiermee houdt ook verband dat men niet op iemands schaduw mag trappen, daar de schaduw van een mens tevens als zijn *jeje* (zwerfziel) wordt beschouwd. De *jeje* is een talmer, en men biedt een gast dus ook geen ‘warme plaats’ aan, dat is: een plaats waar een ander pas kortgeleden gezeten heeft, en men vermijdt zelf op zulk een ‘warme’ (pas-bezette) plaats te gaan zitten. Met nadruk wordt de bezoeker ‘een koude plaats’ toegewezen. De rationalisatie hiervan is als zo dikwijls: hygiëne, onze moderne ‘cover-all’.

*) Doorgaans wordt *mi boi* door oudere mannen en vrouwen als uitdrukking van een zekere ‘endearment’ gebezigd; *joe boi* daarentegen als uiting van ongenoegen tegenover jongere mannen. Vrouwen spreken elkaar aan met ‘mijn zuster’ of ‘mijn schat’ (*mi goedoe*) en worden ook zo door mannen beleefd-vertrouwelijk aangesproken. *Mi lobi* (mijn liefje) is al wat intiemer, maar zegt verder niet zoveel. Lang, en ook nu nog wel, werd tegen de Chinese winkeliers ‘oom’ gezegd; vroeger vaak met onmiddellijke toevoeging van een scheldwoord, - een merkwaardige ambivalentie! Een heel akelig acculturatie-symptoom is het vaker voorkomend uitschelden van de ene Creool door de andere met: ‘Jou neger!’ of erger nog ‘Moorneger’, - wat dit laatste ook zijn moge...

***) Als voorbeeld diene de circumlocutie die gebruikt wordt door mensen die willen zeggen dat zij een of ander zich iets best kunnen veroorloven: ‘De olifant weet wel hoe breed zijn achterste is.’ Waarbij dan de vaste, onuitgesproken bijgedachte, dat dit dier zich daarom kan permitteren zelfs kokosnoten in te slikken.

Het is ook onheus een geschenk te ontpakken in tegenwoordigheid van de gever, want deze zou kunnen denken dat niet de daad van de gever, maar alleen de waarde van zijn gift op prijs gesteld wordt. Men mag hem niet ‘beschamen’. Maar ook bij een gift die later verrassend of heel groot blijkt, blijft verdere dank achterwege; men komt er niet op terug. (Op dit punt voelen westerlingen zich vaak teleurgesteld bij het beschenken van Creolen).

Tegenover dit alles dient echter het negatieve beeld gesteld te worden van de onwelwillendheid die blijkt uit de wijze waarop onder Creolen de leden van de andere ethnische groepen worden aangeduid en vroeger - thans slechts als moedwillige belediging - werden aangesproken. De Hindostaan was altijd ‘koelie’ of iets zachter: *Koeliman*. De Javaan is *Jampanesi*, het woord voor Japanner, met bespotting van zijn uitspraak die vaak van de *v* een *p* maakt. *Snéisi* voor Chinees betekent ook ‘vlo’, wat aanleiding geeft tot talloze calembours. Indiaan en Bosneger bleven een dergelijke bejegening bespaard. Het is vooral de Hindostaan die het heeft moeten ontgelden, en die men - nog geen halve eeuw geleden - regelmatig kon horen toespreken met ‘koeliebeest’ of ‘zoogdier’, - zonder kennelijk onvriendelijke bedoelingen nota bene. En juist in deze situatie muntte de Hindostaan uit door hoffelijkheid van zijn kant, met een veelvuldig gebruik van *sahib* (meneer) en *dôs* (vriend).

Nog altijd ontmoet men menig oudere Hindostaan, die begroet met voor de borst de tegen elkaar gedrukte handpalmen te houden, en te buigen. Nog altijd kan men de vertedering horen, die er in het achtervoegsel *-ji* schuilt, waarmee hij zijn geestelijke leider *pandit-ji* noemt. Maar verder schrijdt ook hier onder de jongeren de vergroving, of als men wil, de nivellering naar westers model snel voort.

Er is stellig ook een element van hoffelijkheid aanwezig in de keuze uit twee mogelijkheden, *Sranan* of Nederlands (hoe gebrekkig ook uitgesproken), die de Hindostaan maakt bij zijn conversatie met een niet-Hindostaan. ‘Naar beneden toe’ zal hij eerder het *Sranan*, ‘naar boven toe’, als hij maar enigszins kan, het Nederlands gebruiken. Net zoals de meeste Creolen bij niet-intieme tweegesprekken.

Behoudener zijn op dit gebied alweer de laatst-gearriveerden, de Javanen, ofschoon ook onder hen de ‘aanpassing’ (en het verwaarlozen van de *adat*) snelle vorderingen maakt. Bij de intra-rationale omgang komt het hurken en ‘lager’ zich houden dan ouderen of meerderen al nauwelijks meer voor; het juist gebruik van ‘hoog’ of ‘laag’ Javaans (*kromo* en *ngoko*) wordt niet langer in acht genomen, noch de goede vermenging van beide (*madyo*) gebruikt. Maar het beleefde *ami* (excuseer) en het gewone *tabeh*

toewan (dag meneer) kan men nog vaak horen, zelfs het vriendelijke *toewanī* tegenover een sympathiek geachte niet-Javaan. De jongeren, die nog wel de *slametans* (heilsmaaltijden) bijwonen, onttrekken zich veelal aan het eigenlijke ritueel en houden zich bij *tajoeps* (prestige-feesten en *wajang*-voorstellingen liever wat op de achtergrond, omdat zij de etikette niet meer kennen of willen volgen. Ondanks de vriendelijke bejegening onder elkaar in de districten, is er ook al een zekere verwijdering tussen de inwoners merkbaar, die in en om de hoofdstad nog duidelijker blijkt. Aan de onwillevendheidszijde valt weinig specifiek op; het ligt niet in de Javaanse aard om grof of beledigend te zijn. Onder elkaar vinden zij de Hindostanen ‘zuinig’ - geen deugd in hun ogen - en de Creool ‘lollig en gul’, iets waar zij wel waardering voor hebben. Maar zelfs van zulke milde oordelen laten zij naar buiten niets blijken. Ook de jongeren niet, die nu bij voorkeur buiten de engere eigen groep het Nederlands met hoffelijkheid gebruiken, naast het *Sranan*.

Hoofdstuk IX

Differentiatie van humor

‘Men begrijpt een volk pas goed, wanneer men in staat is zijn humor te begrijpen’, is een waarheid die ook omgekeerd kan worden, door te stellen: Niemand is in staat helemaal door te dringen tot de humor van een vreemdeling, de zonderlinge ‘dusdanigheid’ van verschijnselen, toevalligheden of gezegden die hem een glimlach ontlokken of doen uitschateren. Zelfs als de ‘buitenstaander’ bedoelde relatering ziet of verstaat, ontgaat hem dat ‘iets’ wat, hoe ingewikkeld en veelomvattend ook, eenvoudigweg ‘humor’ genoemd wordt. Wie elkaars humor wèl verstaan, behoren tot een intieme, gevoelsmatig en verstandelijk diep verbonden gemeenschap. Bij het onderling verkeer van diverse bevolkingsgroepen zou men zich dan ook, wil men zich aan een schatting van hun interrelatie wagen, moeten afvragen: wat kennen zij van elkaars humor en hoe reageren zij op elkaars humoristische uitingen en bedoelingen? Het is misschien de moeilijkst te beantwoorden vraag die een culturele antropoloog zich kan stellen, en met een juiste beantwoording daarvan zouden heel wat vragen overbodig, heel wat twijfels opgelost zijn. Hier is het alleen de bedoeling om aandacht te vragen voor het bestáán, het bestaansrecht en de belangrijkheid van deze vraag. Wie zal het materiaal bijeenbrengen en wie het verzamelde bestuderen voor het eerste, al ware het maar oriënterend essay op dit gebied?

Er is overal in Suriname een ontzagwekkende dosis humor te vinden. De landskinderen van allerlei slag lachen en glimlachen er graag, sommigen schateren het uit: ‘Kwa-kwa-kwa’, en dit heeft niet eens veel te maken met het bezit van ‘een vrolijke aard’; in vele gevallen eerder het tegendeel, naardien er in humor ook altijd wel droefgeestige componenten aanwezig kunnen zijn en meestal zelfs de diepste ondergrond daarvan vormen. Het is waar, de Creool is goedlachs en van nature - zolang hij gezond is - opgewekt; de mannen en vrouwen schaterlachen onbeheerst bij iets grappigs, vaak iets heel onnozels, of om een onnaspeurlijke dubbelzinnigheid, plotseling ontdekt.

De Bosneger is daarbij beheerster, maar in mindere mate dan de Hindostaan of de Javaan, die beide wèl tot een gulle lach overgaan, en zeker de ‘poker-faced’ Chinees, die er een heimelijke olijkheid op na houdt, niet ongelijk aan die van de bedachtzame Indiaan, die toch misschien van alle genoemden de meeste zin voor humor bezit en duidelijk laat merken dat hij er behoefte aan heeft. Het ervaren van humor is trouwens in eerste instantie een heel eenzelvige sensatie; dat maakt het ‘delen’ daarvan met

anderen en vooral met anders-geaarden juist zo uiterst moeilijk. Gedeelde humor betekent verregaande verbroedering en vertrouwelijkheid.

De in hun habitus zo ingehouden en doorgaans moeilijk-toegankelijke Indianen van het Achterland geven niettemin blijk van een snel begrip voor het absurde, een nonchalant-droevige kijk op veel dingen, gepaard gaande met een uitgesproken waardering voor geestige of grappige verhalen en opmerkingen. Dit blijkt voldoende uit de glimlach die dan op het anders zo placiede gelaat van vrouwen verschijnt, en uit de weinig luide, maar echt zich verkneukelende lach van de mannen bij een goedgeplaatste opmerking, een onserieuze dialoog of een dwaze gebeurtenis, liefst ten koste van Bosnegers gedebiteerd. Want men debiteert zelfs dáár in ‘de wildernis’ monkelend vertelde anecdotes om andere ethnische groepen te bespotten. Hun zin voor humor is duidelijk kenbaar, ook al kan een buitenstaander de aanleiding niet steeds doorgronden.*) Deze Indianen hebben ook een humoristische kijk op het gedrag van sommige dieren, dat ze antropomorf genoeg interpreteren en dikwijls grappig imiteren. Dat ze niet afkerig zijn van kleine, onschuldige ‘practical jokes’, niet alleen onder elkaar, maar ook tegenover ‘bevriende’ of goed-bekende vreemdelingen, is menigeen die enige tijd met hen doorbracht wel gebleken.

De Indianen van het Midden- en Voorland zijn bij al hun vele aanrakingspunten met de cultuur van andere bevolkingsgroepen niettemin in het bezit gebleven van een gelijksoortige zin voor humor. Ze gaan ook in op menige Volkscreoolse grap, en althans een deel van hun komische toespelingen of humoristische intenties wordt eveneens door de Creolen begrepen. Met de Bosnegers is dit enigszins anders gesteld. Deze, van hun kant behept met een ietwat magisch ontzag voor alles wat ‘Indiaans’ is, richten hun goedmoedige, maar soms ook boosaardige spot meer op elkander en stellig ook op de ‘aangepastere’ Volkscreolen, die zij als ietwat

*) Een van de bedoelde anecdotes - mij door een reeds aardig met de Creools-westerse cultuur in aanraking gekomen Trio met kennelijk speelse ironie verteld - komt op het volgende neer: Een Bosneger maakte de dagenlange boottocht naar Paramaribo om er inkopen te doen. Teruggekeerd in zijn dorp, moest hij natuurlijk met zijn verworven schatten pronken. Het mooiste daaronder was een lange broek, een noviteit in het dorp en van belang, want ‘iets van de blanken’. Men vroeg de man: ‘Trek hem aan en laat eens zien hoe hij je tot een *bakra* maakt.’ Maar de broek zat dichtgeknoopt, en de Bosneger wist niet hoe hij er in moest komen. Boos pakte hij de broek weer in en aanvaardde opnieuw de lange reis naar de stad. Daar aangekomen, stapte hij meteen naar de winkelier en smeed woedend de broek op de toonbank, met de woorden: ‘Meneer, je hebt mij een broek-op-slot verkocht, maar je hebt me de sleutel niet meegegeven.’ (Toppunt van tijdens het relaas toenemende hilariteit. Bij mij ook.)

verworden negers of na-apers van de blanken beschouwen, evenals op de weinig indrukwekkende en in de wildernis altijd wat hulpeloze en toch zwaar-op-de-hand-doende ‘grote blanken’.

Ze zijn daar allerminst geheimzinnig mee; of ze verstaan worden of niet, daar bekeuren zij zich over het algemeen weinig om, en de bezoeker kan vaak hun lach door het dorp horen schallen en zijn doopceel horen lichten wanneer hij hun taal machtig is. Spot, hekeling en ironie zijn onder de Bosnegers stellig meer gangbaar dan de toch altijd wat milde en melancholieke kijk op mensen en dingen die aan de wezenlijke humor (naar ónze opvatting) ten grondslag ligt en bij de Indianen overheerst, ondanks de ‘zijdelingse’ wijze waarop dezen wel degelijk aan hun kritische opmerkingsgave of hun ambivalente gevoelens lucht weten te geven.

De grote dosis humor (en galgenhumor) waarmee de Creool niet alleen lachend, maar ook met een strak of soms zelfs verbeterd gezicht leven en wereld tegemoet treedt, blijkt uit heel het idioom van zijn taal, het *Sranan*. Men moet de taal goed kennen om de letterlijk duizenden expressies te savoureren, waarin deze humor zich kenbaar maakt, soms met een verbijsterende snedigheid.*) Het is de humor, in zoveel kostelijke en originele simile's vervat, die al hun schelden voor elkander aanvaardbaar maakt, en dat veelal begint met: ‘Je gezicht lijkt op een...’ plus wat er dan volgt. De mond heet in het luchtige gesprek menigmaal ‘grote ketel’ (*kapa*), het hoofd ‘harde pit’ (*koko*) en de hersens ‘bananenbrei’ (*tonton*). Ons ‘met sint juttemis’ wordt uitgedrukt door ‘als de haan tanden krijgt’, en ‘autonomie’ door *otomoni*, dat is: geld om auto's te kopen. Een nieuwe griep-epidemie wordt meteen *agraboe* (alles grijper) genoemd, en de planten dragen al van ouds koddige namen, zoals het niet-uit-te-roeien onkruid *gadodede* (God's dood, of: God zal nog eerder sterven dan dat jij er aan gaat) en ons ‘kruidje-roer-me-niet’ dat in Suriname heet: *Sien-sien, tap'joe koto*, dat is: ‘Sina, hou je rokje dicht’. De broodvrucht, waarop men altijd rekenen kan dat hij voorhanden is, heet ‘man van woord’ en de kleine, dikke, honingzoete eet-banaan wordt nooit anders aangeduid dan met het equivalent van ‘jongedamesvinger’.

Met zaken gaat het evenzo, vooral ook bij de introductie van nieuwigheden, om het gebruik van neologismen te vermijden. Dan krijgt de telefoon de naam van ‘roddeldraad’ (*konkroetití*) en de b.h. die van ‘borstenhang-

*) Zoals die van het oude volkswrouwtje dat bij het oversteken, van voren door een gelukkig langzaam naderende auto aangereden wordt en de verschrikte chauffeur dan in haar ouderwets-nieuwerwets idioom alleen maar toevoegt: ‘Maar meneer, ik ben toch geen garage?’

mat' (*bobi-amaka*). Een enorme dragline wordt *akanswari* (mythische 'Hij-kan-alles-zwelgen') en circusmuziek even plastisch *boengoeboengoe*-muziek gedoopt, en al gauw algemeen-gangbaar idioom. De gulzigaard heet al vanouds 'waterkant' (*watraséi*) waar alle afval gestort wordt, zoals de antieke S-vormige stoel voor twee personen 'jaloersheidsstoel' (*djaroesoestoeroe*) genoemd wordt. Dergelijke humoristische naamgeving is nog volop gaande in het *Sranan*.

De geestigheid waarnaar de Creool zelfs bij zijn gewone conversatie in eigen taal streeft, evenals de humor die zijn daardoor vaak springerig lijkende betogen menigmaal kruidt, bezit een aanmerkelijke nuttigheidswaarde. Zij maakt een uitgesproken waarheid onweerstaanbaar, de geuite kritiek aanvaardbaar, en zalft de mogelijke kwetsing. Het is toch ook wel de uitdrukking van een naar het positieve overhellende, maar niettemin grotendeels ambivalente levensopvatting. Zoals uit geen gezegde duidelijker spreekt dan uit het algemeen-gangbare: 'Als het de aap te erg wordt, omhelst (en beklimt) hij zelfs een boom vol dorens.' Naar aanleiding waarvan er dan alweer een populair humoristisch (en nogal scrabeus) liedje over Anansi, de Spin ontstaan is, op soortgelijke wijze als in Mexico het bekende 'la cucaracha' over de kakkerlak.

Humor schuilt er ook in veel Creoolse plaatsnamen, niet alleen in die door de Bosnegers aan bepaalde stroomversnellingen gegeven,^{*)} maar ook in de wijze waarop sommige oude plantagenamen door de bevolking 'verstaan' of veranderd werden, zoals 'Bucklebury' in *Bokroeberi* (Begravenis van de bultenaar); 'Brouwerslust' in *Browroe* (zwarte hoge hoed), 'De drie gebroeders' in *Dringibroedoe* (Bloeddrinker), de plantage van een zekere Godefroi in *Goedoefrow* (Rijke dame) of die van de vroeg-achttiende-eeuwse gouverneur Jan de Goyer in *Jankoiri* (Jan de wandelaar). 'Weltevreden' heet in de volksmond *Freiri* (Vrijer), 'Lust en Rust' wordt *Loslosi* (Aangerosterd), terwijl de plek bij Paramaribo, waar de vertrekkende Bos-

*) Tal van zulke 'officieel' geworden *soela*-namen vertellen grinnikend van de hachelijke avonturen die daar werden beleefd: *Loekoefoeboto* (Let op je boot), *Nakfajoewani* (Zoek het maar uit), *Pedrosoengoe* (Pedro is hier gezonken), *Poeroegoedoe* en *Porigoedoe* (Laad je vracht maar uit; Je lading bederft hier), *Tronbaka* (Keer maar terug), *Wantronkoela* (Begin maar meteen af te duwen), *Asoekoebonipasi* (Men zoekt naar de doorgang die de *Boni's* gebruiken), *Alamandidon* (Iedereen liggen! Op de bodem van de korjaal natuurlijk) en nog vele andere meer.

Ook dorpsnamen als *Asafiri* (Hij zal ervan lusten), *Pinatjarimi* (Door nood ben ik hier gekomen) of *Prodokaba* (Uit met gepronk) en menige andere, liegen er niet om, naast optimistische zoals *Misalibi* (Ik zal in leven blijven). Terwijl de namen van smalle beken (*kriki*) als *Nengrepina* (Negerellende) of *Tjamitingi* (Jakkas wat stink ik) ook met een glimlach het hunne vertellen.

negerinnen weer hun ‘geklede’ doeken afdoen voor een minder textielrijke dracht, *Poeroepagni* (Doe je lendendoek af) genoemd wordt, en een stedeling(e) die zich al te overmoedig of provocerend gedraagt, als een *priet'pagni* (lendendoekscheurder) wordt gekwalificeerd.

Legio zijn de *Sranan*-voorbeelden waaruit de Creoolse volkshumor spreekt, en veel daarvan is moeilijk vertaalbaar, laat staan te volgen. Misschien is iets daarvan merkbaar in de samenstelling van het woord *doengr'oso* (duister huis) voor ‘gevangenis’ en *at'oso* (pijnhuis) voor ‘hospitaal’; misschien zelfs iets van de humor in de term *séibisten* (zevenstem) voor een overslaande stem, vooral bij pubers, of *bakafinga* (achter de vinger) voor ‘toegift’ of extraatje. Maar lastiger wordt het, wanneer de grote witte stukken kasave-brood, die overal wel, maar in het bijzonder door de Paranegers gegeten worden, met de generieke naam van *parakoranti* (dagblad van de Para) worden aangeduid, zoals een ‘querulant’ met die van *soekoemofa* (grote bek-zoeker) en een ‘slijmerik’ met die van *somboloi*, een uitermate plastisch woord.

Op humoristische wijze blijken de namen van apensoorten, Indianen en spoken aan die van talloze planten en vruchten verbonden te zijn: *baboennefi* (vlijmscherp gras dat ‘apenmes’ heet), *ingipipa* (‘indianenpijpje’, een houtsoort uit het Achterland), *jorkapesi* (‘spookerwt’, een Cassia-peul die weleens tot surrogaat-koffie bereid wordt, - buiten Suriname). De metaforische spreekwijzen, de *odo's* (spreuken, volkswijsheid) en *anansitor's* (dierfabels, vooral met de Spin als held) zijn met humor volgestouwd, en deze begint zelfs een duidelijke ‘literaire’ uitdrukking te vinden in zulk een ‘Kerstsonnet’ als dat van Trefossa (de meest geraffineerde dichter in het *Sranan* tot dusver) dat terecht de titel draagt van ‘Humor in excelsis’ en zo door-en-door Creools is.

Centreert zich de humor van de Hindostanen rondom de epische figuur van de apenkoning Hanoeman, die met zijn volk van even gewiekste als dappere en ondernemende apen, zoveel verering geniet? Zijn ze niet al capriolen-makend door hun exemplen en de overal voorhanden vergelijkingsmogelijkheden daarmee, een voortdurende bron ook voor humor en humoristische opmerkingen? Wat ook hun functie moge zijn, ze dringen zelden tot buiten hun eigen ietwat sacrale sfeer of buiten de eigen Hindostaanse kring door, als in strijd met het ietwat formele gedrag dat deze bevolkingsgroep al gauw aanneemt bij zijn omgang met anderen. Zeker is het, dat een lachende Hindostaan zeldzamer wordt ontmoet dan een lachende Creool, met wie hij niettemin wel bereid is mee te lachen, wanneer de ‘eigenaardige’ humor van deze laatsten inderdaad tot hem doordringt.

Het is vooral bij het *Phagwa*-feest dat de Hindostaan zich ‘practical

jokes' permitteert, zelfs tegenover Creoolse vrienden, van wie hij dan bij voorkeur - en ondanks hun schrik - de kleren niet met rood-paarse verfstof, zoals het gebruik wil, maar met een of ander reukwater besprenkelt. Vrolijk en blij als de jaarlijkse *Phagwa*-viering van aard is, leent ze zich uitstekend voor allerlei humoristische uitingen, evenals sommige toneelvoorstellingen, waarbij de vrouwelijke rollen bij voorkeur (en vroeger altijd) door jonge mannen gespeeld worden, met al de dwaasheden en komische overdrijvingen, die een travesti-rol gewoonlijk uitlokt. En terwijl de Surinaamse Creool niets kent wat ook maar in de verte lijkt op de uitgelatenheid, losheid en humor welke elders (ook door negroïde bevolkingsgroepen) aan het begrip 'carnaval' verbonden worden, en ook niet veel voor verkleedpartijen voelt, is er alle reden voor de *Phagwa* te betitelen als 'Hindostaanse carnaval', zoals bijvoorbeeld op Trinidad ook inderdaad gebeurt. Tevens wordt de besprenkeling (zelfs van koeien!) steeds bedoeld, zoal niet opgevat, als een vriendschappelijke daad. Dat een aantal van de hierbij gezongen liederen een ietwat obscene-humoristisch karakter draagt, spreekt haast vanzelf... voor de ingewijden althans, in casu - de Hindostanen zelf.

Ook bij andere gelegenheden zingen ze spotliederen; vaak ironisch, soms op het sarcastische af. Wat het Mohammedaanse *muharram*-feest betreft, met zijn bijbehorende *ta'ziya*-optocht (het rijkversierde praalgraf van Hasan en Hosein, dat tenslotte wordt verbrand of in de rivier gegooid) - het is, hoewel van oorsprong een rouwfeest, toch ook een gelegenheid voor het ongestraft meedoen van alle schertsfiguren met komisch-karikaturale gedragingen. Wat mogelijk is, omdat de meeste meelopers vermoedelijk alleen bekend zijn met het bijbehorende 'feestvieren' en niet met een droevig-sombere betekenis ervan, als herdenking van een dubbele moord op nazaten van de Profeet. Het wegbrengen van de *ta'ziya* gebeurt dan ook meer bij wijze van vrolijke optocht dan als 'begrafenis'. Maar zelfs onze westerse 'beschaving' kent zulke afweermechanismen van onze vrees-voor-de-dood maar al te goed.

De gelatenheid van de Javaan als - zeker voor een goed deel - kinderlijkheid van levensinstelling verklarend, en stellig ook als realisatie van zijn behoefte tot handhaving van de *rukun* (harmonie met zijn omgeving), wordt het begrijpelijk dat bij hen de goedmoedige, kinderlijk-naïeve humor alle andere vormen daarvan overheerst en dat de 'practical joke', die zo gemakkelijk kwetsend kan zijn voor het slachtoffer of tot 'gezichtsverlies' kan leiden, zelden wordt uitgeoefend, noch veel waardering vindt. Maar in veel toneelmatige voorstellingen en in sommige dansen openbaart zich wel degelijk een Javaanse zin voor het komische en vooral het absurde, dat

ontstaat door een schril naast-elkaar of tegenover-elkaar stellen van een ‘hogere’ wereld, waarin nobele motieven en heldhaftige daden het winnen van de demonische snoodheid of roekeloze doordrijving, en een ‘lagere’ die zich ongegeneerd vertoont in al zijn mismaaktheid, domheid of dwaze karikaturisering van het paradijs van goden en helden. Een overgangspositie nemen de demonen in, die de brug slaan tussen deze twee werelden, in een sfeer van humor: serieus te nemen en toch weer niet à te serieus, daar ze zich in eerste (en laatste) instantie immers ietwat lachwekkend tonen in hun doen en laten, evenals in hun mislukkingen.

Bij de paardendansen (*djarang kepong*) is zulk een rol ruimschoots toebedeeld aan het grote beest *Djepablok*, terwijl geheel buiten de trance-sfeer van de paard-dansers en de spelleider, het platvloerse in alle duidelijkheid - en humoristisch door zijn tegenstelling - wordt vertegenwoordigd door de drie traditionele clowns, *Tjepet*, *Pentul* en *Tjamben*, hetzij afzonderlijk, hetzij in combinatie. In de *ludrug*, spelen waarin de ‘hogere’ wereld zelden aan bod komt, zijn de situaties meestal doorspekt met humor, en menigmaal zijn het juist een soort van clowneske figuren die daarin de functie van deus ex machina uitoefenen om tot grote hilariteit van allen uit de verwickelingen te raken. Alsof de absurditeit van dit aards bestaan alleen maar door een humoristische kijk-op-het-leven aanvaardbaar, leefbaar wordt. Gezien de toestand waarin de Surinaamse Javaan verkeert, is dit niet alleen begrijpelijk, maar getuigt het van een wijsheid waarmede ook andere bevolkingsgroepen - en niet in de laatste plaats de westerling - hun voordeel kunnen doen.

Het interracial contact in Suriname transcendeert (en vertroebelt tevens) de hele levenssfeer; het zal steeds kwantitatief groter en kwalitatief inniger worden, zolang de ethnische groepen bijeen wonen in één land. Hierbij zou begrip voor elkaars humor de betekenis kunnen hebben van een volledige toegankelijkheid, gepaard aan willige aanvaarding van ieders eigenheid, ieders culturele achtergrond. Het is als het ware een laatste stadium van respectvolle verbroedering, zoal niet van samensmelting. Zover is men echter nog lang niet. Maar het leek niet ondienstig toch in brede trekken aan te geven, op welk gebied en op welke wijze deze belangrijke fase van geestelijke en sociale saamhorigheid zich zou kunnen manifesteren en zich verder voltrekken, - door onderling deelhebben aan, en begrijpend savoueren van eikaars ethnisch-cultureel gestructureerde humor ‘et in terra’.

Hoofdstuk X

‘Vies’ of ‘schoon’?

Met het toenemen van de bereidheid en het vermogen van enkele, nog schaarse, ethno-psychologen om zich geheel los te maken van hun eigen Westerse instelling en bevooroordeeling, zoal niet blindheid, door persoonlijke cultuur-gebondenheid veroorzaakt, beginnen deze onderzoekers er al beter in te slagen met door te dringen tot de wezenlijke grondlaag van de ‘cultuur’, de geheime roerselen van de individuele exotische mensenziel. Wat, vragen zij zich af, hebben de mensenzielen van een bepaalde groep met elkaar gemeen, en waarin verschilt dan zulk een hypothetische ‘groepsziel’ van die van andere ethnische of sociale groepen, bijvoorbeeld een Westeuropese? Wat is de diepere inhoud van het gemeenschappelijke dat vaak met een even aanvechtbare als gemakkelijke term ‘de volkspsyche’ van elke groep wordt genoemd? Anderen, meer sceptisch gestemd, vragen zich zelfs af, of zoiets als een collectief bewustzijn - grondslag van een cultuur - zelfs bestaanbaar is, laat staan bestaat.

Al dit (nog) controversiële onderzoek maakt ons intussen wel wijzer, en zo groeit door meer diepte-analyse allengs het inzicht in de betekenis van allerlei veelal over het hoofd geziene cultuur-elementen, hun intrinsieke functie en het verfijnde contrapunt van aanpassings-, acculturatie- en interactie-verschijnselen. Een onbevangen, zorgvuldige vivisectie leidt tot veel verrassende ontdekkingen. Men komt meer en meer merkwaardige verbindingen, onvermoede oorzaken van conflicten of attractie, sympathie of antipathie op het spoor, en hierbij komen onder meer ook enkele verborgen wortels van de alom-bestaande raciale vooroordelen aan het licht. Het blijkt dat het ‘racisme’, dat zich niet overal in een zelfde gedaante vertoont, vermoedelijk wel allerwege op dezelfde animale gronden berust. Deze gronden worden alleen telkens verschillend gerationaliseerd en... soms ook genationaliseerd. Reinheidsvoorschriften en rassenvooroordelen zitten dan menigmaal vast aan elkaar gekoppeld. Hun dierlijke, zintuiglijke herkomst is slechts weinigen bekend.

Elders in dit boek werd reeds, zij het wat terloops, gesproken over de functie van het reukorgaan en de invloed van de voeding (graaneters, rijsteters, maïseters, vegetariërs; dierlijke eiwitten-, vetten- en kruiden-gebruikers) op de lichaamsgeur. En met de ogen en de neus worden niet alleen de lichamen ‘aantrekkelijk’, onappetijtelijk of zelfs ‘afstotend’ gevonden, maar ook dingen en handelingen die met deze dingen gebeuren. Waarom reageren die twee zintuigen, en vaak ook het gehoor, de smaak en de tastzin aldus?

Uiteindelijk hebben wij immers met een psychische reactie, een ‘mentaliteit’ te doen... De zaak zit dus blijkbaar ver beneden de oppervlakte verborgen.

Zonder direct een ‘primauté du spirituel’ voorop te willen stellen, zijn bedoelde psychologen een vrij scherp onderscheid gaan maken tussen de algemeen-Westerse ‘schuld-cultuur’ (guilt-culture) en de niet-Westerse, vooral Oost-Aziatische ‘schaamte-cultuur’ (shame-culture). Met het eerste bedoelen zij het cultuur-complex dat beheerst wordt door zonde-besef. Door van alles te doen of na te laten, laadt men een schuld op zich, die al of niet uitgedelgd kan worden, maar in ieder geval de mens bezoedelt, hem in wezen ‘vuil’ maakt. Wie zich niet aan meestal duidelijke culturele normen, gewoonlijk godsdienstig gedetermineerd of gecodificeerd, vermag te houden, wordt van wroeging vervuld, loopt met schuldgevoelens rond, die in meer extreme gevallen neurosen of psychosen kunnen veroorzaken dan wel in de hand werken. Freud's gezegde, dat de hele wereld zijn patiënt is, mag dan sterk overdreven zijn, het geldt toch wel bij uitstek voor de Westerse wereld, de wereld van de ‘schuld-cultuur’, meent menigeen onder de geleerden.

De ‘schaamte-cultuur’ daarentegen is er een die niet het zonde- en schuldbesef kent, maar wel het ‘gezichtsverlies’ bij bepaalde vergrijpen tegen de heersende normen. Zolang zulk een vergrijp onontdekt blijft, hindert het niet, althans niet maatschappelijk. Wel zijn er andere toeziende voogden dan alleen de medemensen of de culturele groepsgenoten; er is karma, er zijn voorouders, er zijn goden en geesten, - met dezen kan men het echter op een geheim akkoordje gooien; de zaken worden pas netelig bij openbaarheid, wanneer gezichtsverlies optreedt, de gemeenschap met haar reacties dus mede in het geding komt en er dan ook openbare boete of compensatie moet plaatsvinden. Soms is de kans op gezichtsverlies alleen al voldoende om bij actie of interactie voor het in acht nemen van de normen te zorgen en kunnen ook de hogere machten al op voorhand gunstig worden gestemd. Dit is vooral bij de Javanen het geval en doel van menige *slamatan*.

Bij de Bosnegers en nog bij veel Creolen is het gezichtsverlies op zichzelf minder belangrijk dan de collectieve (en dus ook individuele) noodzaak tot boete of compensatie tegenover de ‘hogere machten’, vooral omdat deze zich anders niet onbetuigd laten en een - gewoonlijk onevenredige - wraak nemen, die ook de gemeenschap kan treffen en in ieder geval in hoge mate storend is voor de openbare rust en orde, zoals bij een *koenoe-dede* (dood als gevolg van overtreding) of een ernstige ziekte ten gevolge van een geheim, soms zelfs onbewust vergrijp. Hier schuift ‘schuld’ stilletjes als een schaduw achter het gezichtsverlies aan.

Dat gezichtsverlies onder de Bosnegers zelfs tot extreme compensatie kan

leiden, blijkt uit het feit dat het weleens voorkomt, dat een valselijk beschuldigde door zelfmoord zijn onschuld betoogt, zijn beschuldigers hiermee beschaamt en hen daarenboven blootstelt aan de wraak der, door het veroorzaakte gezichtsverlies (eerst van de beschuldigde en daarna van de beschuldigers) beledigde ‘hogere machten’, - meer in het bijzonder de vooroudergeesten der betrokken personen en hun bloedverwanten.

In de Indiaanse relatie tot de natuur kan men zoiets ontdekken als het bestaan van gezichtsverlies. Elke diersoort heeft in ‘de andere wereld’ een beschermgeest die de Indiaanse jager na zijn dood zou kunnen deren op zijn tocht naar de eeuwige savanna's van *Tamusí*. Schiet nu de jager tijdens zijn leven bijvoorbeeld een *pingo* (bosvarken) dan zal hij weleens zeggen: ‘Och, wat spijt me dat; ik dacht dat je een *tapir* was...’ Hij heeft zijn ‘gezicht’ verloren, maar ook zijn slachtoffer deed dit en ‘schuld’ is er niet bij. In alle culturen is vergissing menselijk en dus toegelaten.

Maar wat in Westerse culturen ‘schaamte’ genoemd wordt, is heel iets anders dan in vele niet-Westerse, en hetzelfde geldt ook voor begrippen als ‘zonde’ of ‘schuld’. Deze grondbeginselen van het ethisch besef worden de cultuurdragers bijgebracht door onwillekeurige dan wel opzettelijke opvoeding en liggen verankerd in de heersende tradities van hun samenleving. Nu is een andere merkwaardige vaststelling van sommige ethnopsychologen, dat vooral in de kapitalistisch-burgerlijke cultuur van het Westen, maar tot op zekere hoogte ook in die culturen die beheerst worden door ‘heilige boeken’ - de Bijbel, Talmud, Koran, Confucius, Veda's of Boeddhistische canons - de moraal een ‘sphincter-moraal’ is. Met andere woorden, dat een groot deel van de opvattingen over ‘deugd’ en ‘ondeugd’ daarin bepaald worden door het bewust beheersen van de sluitspieren die werkzaam zijn bij de ontleding van het lichaam. Beheersing dus van de defecatie en het urineren, van de zaadlozing en de speeksel-verwijdering, en meer in het algemeen (met uitschakeling van een sluitspier) van alle afvalstoffen van het lichaam. De excreties, van welke aard ook, worden principieel als ‘vies’ of slecht beschouwd en het individu dient er zorgvuldig mee om te springen. Ze kunnen hem bezoedelen evenals anderen; men moet ze vermijden en liefst niet aanraken. Afvalstoffen, ‘vuil’ moet zo snel en zo discreet mogelijk worden weggedaan en naar beste vermogen aan de aandacht worden onttrokken, vooral van anderen. Al blijft het onontkoombare ‘inter stercora et urinam nascimur’, waarvan reeds de Middeleeuwer zich zo smartelijk bewust was, iets waarmee de mens, ook de meest verfijnde Westering, individueel levenslang rekening te houden heeft. Deze voor hem helaas pijnlijke werkelijkheid bepaalt heel zijn vroegste opvoeding en tenslotte het gehele collectieve en individuele gedragspatroon.

Andere dan de laatstgenoemde culturen kennen deze instelling en doelgerichtheid niet. In tegenstelling met de 'sphincter-moraal' huldigen zij een 'vrije moraal', die eveneens door de opvoeding wordt bijgebracht. Maar zij is er niet in de eerste plaats op uit het kind reeds van stonde af aan te wennen aan enige lichaamsbeheersing. Bij de opvoeding van de Westerse baby en kleuter staan voorop: het 'zindelijk' maken - het heeft de belangstelling van de hele familie - en het spenen, wanneer het aanvankelijk gezoogd wordt, iets wat meestal maar voor korte tijd gebeurt. En de voeding moet vooral regelmatig op vastgestelde tijden plaatsvinden. De trauma's zijn daarbij en daarna niet van de lucht: anale typen ontstaan, schraap- en hebzucht; de behoefte aan vervangende orale bevrediging; de hopeloze hunkering naar veilige lichaamswarmte; de afhankelijkheid van geprezen of misprezen worden, die vaak eerzucht in de hand werkt; overprecisie en scrupulositeit; de angst voor verlies van de liefde der dierbaarsten; de velerlei fixaties, - geen psychoanalist (of romanschrijver) die er niet voortdurend mee geconfronteerd wordt. En geen hedendaagse psychiater die niet bij voortdoring met de extreme gevolgen van dit alles te maken heeft.

Hier vinden ook de sexuele taboe's, de remmingen en de deviaties hun oergrond, terwijl de weerslag van dit alles op elk gebied te vinden is: in het politieke en economische leven, en allerwege waar sadisme of machtswellust zich doen gelden, evenals in de opzettelijke wreedheid tegenover dieren, maar ook in de overdreven, ziekelijk-sentimentele dierenliefde waarmee zovelen hun verdrongen agressiviteit trachten te compenseren.

De culturen zonder 'sphincter-moraal' kennen weinig van dit alles, en dat weinige (zoals soms wreedheid of hebzucht) is dan anders gefundeerd. Aan zindelijk maken van het kind wordt niets gedaan, het wordt niet geforceerd. Het doet - net als een puppie - zijn behoefte wanneer en waar het wil, en gaat vanzelf - alweer als een groter hondje - dit doen op een plaats waar dit niet meer hinderlijk voor anderen is. Heeft het een voorkeur voor een bepaalde plek, dan zal het desnoods zijn soortgenoot van die plaats verdringen. Maar in ieder geval wordt het ontledigingsproces, noch het ontledigingsproduct als intrinsiek 'vies', hoogstens als hinderlijk beschouwd.

De somatische afvalproducten worden, wanneer het ouderen betreft, wel discreet behandeld en gemeden, maar dit gebeurt omdat zij iets van het 'persoonlijke' tot inhoud hebben en daardoor voor magische, schadelijke doeleinden gebruikt kunnen worden. De Bosneger- of Creoolse heks tracht zich voor de voorbereiding van zijn bezweringsmiddelen c.q. 'medicijn' zulke organische stoffen te bemachtigen om zich op deze wijze - als pars pro toto - van de gehele persoon meester te maken; sperma en menstruatie- of

gewoon bloed, haren of nagelknipsels en zelfs flarden van *gedragen* kledingstukken worden hiertoe gebruikt. Daarom doet degene van wie zulke stoffen afkomstig zijn, ze liefst weg op een onachterhaalbare plaats. Wie dit niet doet en ook wie ze gebruikt voor genoemde doeleinden, wordt binnen de eigen cultuur niet voor een ‘viezerik’ gehouden, slechts voor een onvoorzichtig, c.q. gevaarlijk mens. Maar hij wordt wel als ‘vies’ beschouwd door ‘anderen’ uit niet-conforme culturen. Het gesignaleerde is overigens ook in allerlei Westerse culturen welbekend.

Alle kinderen uit culturen met een ‘vrije’ moraal, zoals die van de Bosnegers, worden gezoogd, zelfs wanneer het zog ontoereikend is en ze door honger gedwongen worden ook ander voedsel tot zich te nemen. Dat gaat vanzelf. Maar de behoefte aan lichaamswarmte en lichamelijke beschutting blijft niet ongestild. De kinderen worden op ongeregelde tijden, wanneer ze maar willen, gevoed. Ze kunnen reeds lang lopen wanneer zij af en toe toch naar de moederborst terugkeren of deze desnoods delen met jongere siblings. Ook in dit opzicht groeien ze op net als de meeste andere zoogdieren, en ze doen dit zonder ernstige conflicten, zonder trauma's. Vaak hebben ze bovendien meer dan één moeder, - ook de ‘tantes’ of het gros van de dorpsvrouwen oefenen moederlijke functies tegenover hen uit. Zo blijven sterke moeder-fixaties achterwege, terwijl de familie-structuur menigmaal zó is ingericht, dat de functie van de man in het gezin minder dominant (en soms zelfs vluchtig) is in het directe gezinsverband, zodat vader-fixaties eveneens tot de zeldzaamheden behoren.

Er is nog meer. Terwijl bij hen het grootste deel van het dagleven zich buitenshuis, in het openbaar afspeelt, waarbij veel wat Westelingen ‘intiem’ noemen, door iedereen besproken wordt, zijn de woonruimten zó ingedeeld, dat er van ‘slaapkamer-privacy’ zelden iets valt te bespeuren. Van hun eerste levensbegin af zijn de kinderen getuige van allerlei sexuele omgang. Zij groeien op zonder enige geheimzinnigheid op dit gebied, worden niet gekapitteld, hoogstens een beetje goedmoedig geplaagd bij hun eigen genitale spelletjes, terwijl hun puberteitsriten erop zijn toegespitst ze werkelijk ‘manbaar’ of ‘tot goede vrouwen’ te maken. Ze missen dan ook persoonlijke inhibities. De taboe's, wanneer die er zijn, worden opgelegd door tradities of stamwetten. Waar prijs gesteld wordt op de maagdelijkheid van het meisje, heeft dit te maken met het ‘onbedorven’ zijn van de koopwaar; waar, zoals veelal, incest streng verboden is, geldt dit meestal alleen (en dan zelfs verre) verwanten van moederszijde, en betreft dit dan nog slechts het verwekken van progenituur.

Homofilie behoort er tot de zeldzaamheden, en waar zij frequenter voorkomt is zij slechts nood-homofilie, zoals bij de Creoolse *mati's*. Hetzelfde

woord voor ‘vriendschap’ heeft bij de Bosnegers geen perverse of ook maar erotische connotaties. De Bosnegers omhelzen, maar kussen niet; ze hebben geen orale contact-behoefte. Hindostanen strelen; Javanen besnuffelen bij erotische omgang. Geen van deze bevolkingsgroepen houdt er bepaalde paringsnormen op na, en het Westerse ‘vuilbekken’ kennen ze niet, want niets is ‘scabreus’, alles op dit gebied mag vrijelijk genoemd en zelfs bespot worden. Maar zowel voor hen die aan de ‘sphincter-moraal’ als voor wie aan de ‘vrije moraal’ onderworpen zijn, geldt wèl: wat niet aan de normen beantwoordt is ‘vies’, en wat dat wel doet mag als ‘schoon’ beschouwd worden. Zo staan de opvattingen hierover dan dikwijls diametraal tegenover elkaar.

Tot goed begrip van de zindelijkheidsopvattingen in Suriname en de daaruit voortspruitende interracial culturele conflicten achtte ik deze lange inleiding noodzakelijk. Immers wat daar door de ene bevolkingsgroep ‘schoon’ genoemd wordt, vindt de andere juist ‘smerig’ en omgekeerd. Waarbij komt dat Westerse opvattingen omtrent ‘hygiëne’ er tussendoor zijn gaan spelen, en niet in de laatste plaats als pseudo-hygiënsch gecamoufleerde Westerse, cultureel-bepaalde oordelen op zindelijkheidsgebied.

Indianen en Bosnegers leven als vissen in het water. Zij baden en wassen zich, wanneer er maar gelegenheid toe is, vele malen per dag, en het is het eerste wat zij bij het aanbreken van de dag doen. De Bosnegers zijn bovendien tuk op zeep; het siert bij hen de huisvrouw wanneer zij dagelijks aan de rivieroever haar katoenen lappen en haar keukengerei flink onderhanden neemt. Het huisraad staat steeds glimmend te pronken in het halflicht van de hut. Daar buiten is het, evenals bij de Indianen, wat rommeliger. Maar niemand vindt dit vies. Sommige dorpen zien er keurig schoongemaakt uit, andere minder, maar het gaat dan dikwijls om slechts semi-permanente vestigingen. De mensen zelf en de dingen voor rechtstreeks en dagelijks gebruik bestemd, worden behoorlijk onderhouden. Zelfs een buitenboordmotor, - die bovendien kostbaar is en waarmee behoedzaam wordt omgegaan.

De Stadscreool wast zich gewoonlijk twee keer per dag en noemt dit ‘baden’. Het reinigen van de mond gebeurt door alwie nog niet aan een tandenborstel toe is, met de stengel van een citrusplant (de *alanjatiki*) die bij eenmalig gebruik al tot een hard penseel uiteenrafelt en bovendien een aangename geur aan de mondholte geeft. Onder de Hindostanen gebeurt het ‘mondspoelen’ meerdere malen per dag, al houden maar weinig Hindoe's of Moslims zich aan al hun rituele reinigingsvoorschriften. Maar ‘gebaad’ wordt er wel, minstens eens per dag, en vooral het koperwerk en

kookgerei wordt zorgvuldig schoongemaakt. De Javanen overgieten heel veel het ontblote lichaam met scheuten water; ze doen dit in het steeds aanwezige dakloze bijbouwseltje aan hun woning, en het komt hoogst zelden voor, dat zij, hoe eenvoudig ook gekleed, er niet keurig uitzien. De met Bilharzia besmette loostrenzen in de polders zijn uiteraard niet erg geschikt voor het nemen van een bad; vandaar het hokje, ondanks de moeite om er dagelijks flinke hoeveelheden water heen te slepen. Voor hen die op uiterlijke indrukken afgaan, gelden de Javanen dan ook als bijzonder proper.

En hoe staat het in dit opzicht met de Westerling? Het al eeuwenoude *makamba stinki* van de Papiamento-sprekers is niet zonder reden ontstaan en heeft zijn equivalent in de Creoolse populaire uitspraak: *Bakra na kawkaká, a dree na tapoe, a lala na ondro* (blanken zijn als koeievlaaien, droog aan de buitenkant maar smerig daaronder). Een gezegde waaraan soms ook een karakter-kenmerkende uitleg wordt gegeven. Vandaag is er onder de Noorderlingen natuurlijk wel meer besef van ‘tropen-hygiëne’ en het daarbij behorend watergebruik ontstaan, evenals bij de Chinezen die, omdat zij heel weinig transpireren, ook niet veel wasproblemen hebben, en tot voor korte tijd zelfs bij voorkeur exploitanten van wasserijen waren.

De zindelijkheid van de Creoolse erven, dat is een andere kwestie. Vele worden door de Creolen zelf als ‘erg vies’ beschouwd, maar de watertoevoer en riolering laten dan ook menigmaal te wensen over, evenals de mogelijkheid tot zindelijke defecatie. Gelukkig zijn er weinig Creolen meer die nog met de blote hand eten, wat bij de boslandbewoners wel gebeurt en ook nog onder de armere Aziaten, behalve de dito Chinezen, die ook in Suriname nog meestal hun stokjes hanteren en ze daarna, evenals het verdere eetgerei, zorgvuldig schoonpoetsen. Begrijpelijkerwijze smeren juist degenen die zich veel wassen, zich ook in met de in hun omgeving voorhanden oliën of vetten. Deze verschillen van geur, en de ricinusolie van de Indiaan ruikt ‘vies’ voor de kokosolie gebruikende Bosneger, die op zijn beurt de neus van de meer verwesterste inwoner onaangenaam treft. ‘Vies’ zeggen ze van elkaar. Niet alleen de Westerse cultuur vindt ‘b.o.’ vies, maar er zijn gradaties in de afkeer.

Bij de ten dele in het water levende Indianen en Bosnegers levert grondige reiniging na defecatie geen problemen op, nadat primair een handjevol dorre bladeren is gebruikt. De ontleding gebeurt ergens in het bos, als het kan bij voorkeur bij een omgevallen boomstam, en het product wordt met behulp van een kapmes - onmisbare metgezel bij defecatie - zorgvuldig toegedekt. De flard van een oude krant is voor de arme Creool een slecht substituut vergeleken met de verplichte ablutie voor de Hindoe, en de nog klemmender verplichting voor de Moslim om daarbij alleen de linkerhand

(de hand waarmee men niet eet en niet groet) te gebruiken. De Javanen, geneigd om zomaar ergens in een veraf hoekje neer te hurken, hebben van de Nederlanders in de voormalige Oost niet alleen het woord *'kakhoes'* in hun taalschat meegekregen en naar Suriname meegenomen, maar worden nu ook meer en meer ertoe gebracht begrip en object toe te passen. Dat er ook een deksel bijhoort, is voor hen minder vanzelfsprekend dan de grondige lichaamsreiniging die de Moslim-oriëntatie hun voorschrijft. Al zijn ze dus in de ogen der anderen lichamelijk 'schoon', in dit opzicht wordt hun *kampong* nogal eens 'vies' geacht.

Behalve voor de Indianen in het Achterland, en in minder sterke mate voor de Javanen, is voor alle overige bevolkingsgroepen de menstruerende vrouw een tijdelijke paria, een onaanraakbare. Bij de Bosnegers wordt zij afgezonderd gehouden, gemeden, en zij mag niets aanpakken waarmee mannen in contact zouden kunnen komen. Is het omdat ze 'vies' is? Voor de verwesterste Creolen en Hindostanen is ze dat wèl, voor de Bosnegers echter veeleer gevaarlijk. Zij is magisch bezoedeld, zij straalt bederf uit, evenals de vrouw die pas een kind ter wereld gebracht heeft.* Al op zichzelf is de vulva numineus; wie van plan is iets groots te ondernemen, dient zich vooraf van alle bijslaap te onthouden; de man als hij een moeilijke jachtpartij gaat ondernemen, de Indiaanse vrouw wanneer zij veel aardewerk zal gaan bakken. Het numineuze nu is 'besmettelijk' en hetgeen besmettelijk is, eigenlijk 'vies'. Het taboe van de menstruerende vrouw zit ook nog vrij diep in... zelfs de Westerse cultuur vastgeroest; dáár heet dit numineuze dan onomwonden 'vies', al is de ondergrond ook magisch en gekoppeld aan onbewuste angst voor de 'vulva dentata'. Ook de algemene afkeer van menselijk bloed speelt hierbij een rol.

Het angstvallig bedekt houden van de genitaliën, stellig ook voor sexegenoten (iets wat de Europees-Amerikaanse cultuur begint af te leren) is opvallend onder alle bevolkingsgroepen in Suriname en laat zien hoe magische angst en schaamtegevoel of schaamachtigheid soms één onontwarbaar complex kunnen vormen. En de overleiding van het 'pudendum' naar het 'abhorrendum' blijkt uit het feit dat ook in het hetero-sexuele verkeer alle genitale manipulatie doorgaans 'vies' genoemd wordt.

Geheel anders is het gesteld met de in de Westerse cultuur evenzeer met taboe's behepte als erotisch relevante secundaire vrouwelijke geslachtskenmerken. Bij de minimaal bedekte Indiaansen van het Achterland en bij de schaars-bedekte Bosnegerinnen is het lopen met ontblote borsten de doodgewoonste zaak van de wereld, en bij eerstgenoemden delen de billen

*) Dit is wellicht ook een van de achtergronden van de couvade onder de Indianen van het Achterland.

geheel en al in deze eer. Maar dit vinden de Bosnegers toch wel wat verregaand, eigenlijk wel schaamteloos en ‘vies’. Bij de Creolen komt al zulke blotigheid meer als ietwat belachelijk over, hoewel menige Creoolse vrouw, in het bijzonder op het platteland, zich rustig met een half of geheel onbedekt bovenlijf bezighoudt met haar werk, - precies als in de slaventijd. Een stad als Paramaribo werkt in deze uiteraard sterk remmend, mede door zogenaamde politieverordeningen, die ook aan de Indiaansen en Bosnegerinnen bovenlijfbedekking voorschrijven, - een concessie aan de ‘christelijke beschavingsopvattingen’, waaraan ook de gekerstende Indiaansen van het Voorland zich in hun eigen dorpen vrij nauwgezet houden. Gekerstende Bosnegerdorpen doen dit eveneens. Maar zijn de hygiënische gevolgen van heel deze bigotte bedekkingsmanie in feite niet ‘vies’? Vraag het de Javanen, die het in deze niet erg nauw nemen, of de Hindostaansen die zich in ieder geval aan een blote-middenrif-mode voor arm en rijk houden. Iets dat wel door de Creolen gewaardeerd wordt, al doen zij er zelf weinig aan mee.

Houden de Aziatische vrouwen de benen wel bedekt, de Creoolsen dragen doorgaans graag een minimale mini die de schoonheden van hun ledematen voor iedereen toegankelijk maakt. En dit is in de ogen van nog niet verwesterste, vooral oudere Hindostanen en Javanen, toch niet *comme-il-faut*, heet provocerend onnet en dus enigszins vies. Evenals het feit dat de Bosnegerinnen en Creoolsen zich niet epilieren om en bij de geslachtsorganen.

Op twee gebieden spelen de opvattingen omtrent ‘schoon’ en ‘vies’ een heel belangrijke rol en zijn de verschillen groot. Het ene betreft de levenloze mens, het andere wat de levende tot zich neemt. Terwijl in de Westerse cultuur alles wat met de dood en een lijk te maken heeft, zo goed mogelijk wordt weggewerkt en de dode zelfs met allerlei kunstmiddelen (door anderen dan de direct betrokkenen en met relatief hoge kosten) wordt verfraaid en daarna op ‘mooie’ wijze wordt bijgezet, waarbij de begraafplaatsen liefst in een soort van parken worden herschapen, is dat bij culturen zoals de Indiaanse totaal anders. Bij hen komt de natuurlijke vrees voor de dood niet tot omvorming in afkeer en angst voor het lijk, noch wordt de rouw, hoe ambivalent ze ook mag zijn, in een soort van ‘Wiedergutmachung’ omgezet. Zonder enige afschuw wordt de dode, meestal in de eigen hangmat en met wat van zijn bezittingen, aan de wildernis prijsgegeven. En de herdenking is maar kortstondig.

De Bosnegers vertonen op dit punt ook geen fysieke afkeer; uitgebreide bezweringsriten maken het zelfs nodig dat het lijk zó lang onbegraven blijft, dat het gaat stinken en men kalebassen onder de opgebaarde kist plaatst om het kadavervocht op te vangen. Een dorp met een recent sterfgeval wordt

dan ook door iedereen die er niet thuishoort gemeden als de pest, ofschoon er een soort van feeststemming heerst en de toestroom van genodigden soms groot is. Alle overige ethnische groepen vinden dit gedoe weezinwekkend en 'smerig'. En terwijl bij de Bosnegers de lijkdragers en de grafdelvers een soort van priesterlijke functie hebben en alles in het openbaar doen, vormen bij de Creolen de lijkbewassers een geheimzinnig gilde, christelijk gecamoufleerd en tot op zekere hoogte gerespecteerd, omdat hun bemoeienissen als 'liefdewerk' worden opgevat. Immers zij nemen de afkeer die bij alle anderen heerst op zich en ritualiseren de overwinning daarvan.

De Hindoe's hebben in Suriname van eenvoudige verbranding leren afzien; de Javanen hebben geen moeite met een snelle begrafenis zonder verder gehannes met de dode, evenmin als de Hindostaanse Moslims. Hun begraafplaatsen zijn sober, maar worden niet gemeden zoals bij de Bosnegers, waar niemand zich ooit, behalve voor een begrafenis, op zo'n afgelegen plaats zal vertonen, daar men anders van hekserij beschuldigd wordt. En wie als heks geldt, wordt zonder verdere poespas ergens in het bos weggeworpen, op een plek waar geen levende zich ooit durft wagen. Dit alles versterkt het oordeel der andere bevolkingsgroepen, dat de Bosnegers eigenlijk toch 'vieze' mensen zijn en enige voorzichtigheid geboden is met hetgeen van hen afkomstig is en nog niet terdege werd schoongemaakt. Want alweer: het met magie besmette geldt daardoor ook als 'vies'.

Een nog groter effect heeft de aard en behandelingswijze van dierlijk voedsel op de wederzijdse beoordeling van wat 'schoon' is of niet. De Indianen van het Achterland zijn omnivoor in de meest uitgebreide betekenis van het woord. Ze eten insecten, wormen, rupsen, larven, slangen, de ingewanden en waar mogelijk ook het vel van wat zij maar kunnen schieten of vangen. Het gekookte apehandje dat ik eens bij hen uit de soep ('peperpot') zag ophalen, zal ik nooit vergeten. Maar het valt ernstig te betwijfelen of zij in het verleden - althans in het post-Columbische tijdperk - ook kannibalen zijn geweest, en dit wordt hun door de overige bevolking niet aangewreven; wèl dat zij al het andere genoemde verorberen en dus in dit opzicht 'viezeriken' zijn. De Bosnegers die de insectenwereld, behalve voor honing, ongemoeid laten, zijn ten opzichte van de ingewanden van het afgeschoten wild minder kieskeurig; maar ze kiezen wel. Ook wat het gevogelte en de vis betreft. Koppen, ogen, oren, eetbaar vel worden ook met lust verorberd, - eventueel in het bijzijn van kokhalzende Stadscreolen, terwijl de Aziatische bevolkingsgroepen zich verre houden van al zulk kookgedoe van de Bosnegers en, bij overigens zeldzame gelegenheden, zich zelfs tegenover hun rijst terughoudend tonen.

Tegenover het Hindostaanse voedsel bestaan geen Creoolse weerstanden. Wel tegenover het feit dat de Hindoe's, die geen rundvlees eten, koeiemest voor semi-rituele doeleinden gebruiken en er soms ook hun wanden mee bepleisteren of er hun bouw materiaal mee vermengen. Een 'vieze' maar tenslotte slechts landelijke gewoonte, zeggen de anderen vergoelijkend, want in 'betere' Hindostaanse kringen wordt het product slechts als bemesting gebruikt. De Bosneger kent geen bemesting, behalve die van gevogelte afkomstig, en de Creool - toch al ambivalent tegenover al wat landbouw heet - doet er ook niet veel aan. Hij wast vruchten die met de schil gegeten worden meestal wel af, of wrijft ze wat schoon in zijn ongewassen handen (als hij eraan denkt) maar vóór het eten wast hij die handen meestal niet. Bij de Hindostanen merkt men veelal precies het omgekeerde; het wassen van de handen vóór de maaltijd is, ook bij de Moslims, een van de voorschriften die vrij goed in acht genomen worden. Volgens hen eten dus veel Creolen 'vies' en vinden deze laatste het weer twijfelachtig dat tal van Javanen een versgeplukt boomblad als bord gebruiken; 'onze' Creoolse *dokoën*, in een stuk bananenblad gewikkeld, wordt tenminste gekookt, zeggen zij. Ten opzichte van de inwendige organen en het bloed staan de Creolen minder afwijzend dan bijvoorbeeld de Moslims, die het slachtvee eerst laten doodbloeden en zich verre houden van het 'onreine' varkensvlees en het een 'vieze' gewoonte vinden dat blanken, Creolen en boslandbewoners zich zonder enig onderscheid te goed doen aan bosvarkens (*pingo, pakira*), die eigenlijk toch 'viezer' nog zijn dan het gewone zwijn. En zij smullen van bloedworst!

Als de ergste omnivoren in het Midden- en Voorland gelden de Chinezen. 'Ze doen het hier stiekem, maar ze eten zelfs honden en katten', hoort men vaak in Suriname (evenals elders) beweren. Hetgeen niet belet dat althans de Creolen en Europeanen ze 'schoon' genoeg vinden om met graagte aan hun maaltijden deel te nemen, terwijl hun meestal heel zindelijke restaurants goed bezocht worden. Tegenover hen leggen de Hindostanen weer meer kieskeurigheid aan de dag dan de Javanen, aan wier *slamatans* Creolen alweer eerder deelnemen dan de Hindoe's. Deze - velen eten buitenshuis voor alle veiligheid alleen maar gevogelte - vinden van alle ethnische groepen het snelst andermans eten 'vies', en zijn zij van Brahmaanse afkomst, dan verzekeren zij zich er terdege van, niet in aanraking te komen met 'vies' voedsel of zelfs het daarvoor gebruikte vaatwerk. Onder Hindostaanse Moslims, evenals Javaanse, is de kieskeurigheid evenredig aan de orthodoxie en de 'heiligheid' van de eter. De weerstand die het gebodene wekt, zet zich om in weezin en walging; een logische weg, die men ook steeds in de Westerse culturen aantreft. 'Wat de boer niet

kent dat vreet hij niet', is in Europa ook onder niet-boeren een gemakkelijk te constateren feit. 'Und den Schweinen ist alles Schwein', sprak Zarathoestra volgens Nietzsche.

Het is nog niet zo gek dat sommige geleerden naar aanleiding van al deze verschijnselen beginnen te reppen over 'sociaalspecifieke ideosyncrasieën' die de multilaterale identificatiemogelijkheden beperken of misschien zelfs onmogelijk maken. Een remmende factor bij het overigens onontkoombare verwesteringsproces dat (in Suriname trapsgewijze van Achterland tot Voorland) de gehele bevolking van een land met sterk-verschillende ethnische groeperingen heeft te ondergaan, is de gemakzucht der ouders en ouderen. Want de 'sociaal-typische orale en anale beperkingen', waaraan het kind bij zijn opvoeding onderworpen wordt, berusten niet op *noodzakelijke* leerprocessen - hetgeen wij uit andere culturen maar al te goed weten - maar op de behoefte aan rust, genot en eventuele luxe van hun opvoeders. De consumptiemaatschappij werkt antagonistisch, de burgerlijk-kapitalistische pseudo-democratie laat zich, behalve voor propaganda en zelfhandhaving, weinig aan het culturele gelegen liggen. En van culturele integratie komt slechts langzaam iets terecht.

Gelukkig is er steeds, en in alle culturen, ook 'the milk of human kindness'. Wordt al deze melk, zoals hopelijk in Suriname, door elkaar gekarnd, misschien komt er dan toch vroeg of laat de boter bovendrijven die het dagelijks brood van ons leven smakelijker en voedzamer maken zal. Het brood dat wij dan gezamenlijk breken en gezamenlijk eten, - 'schoon' brood voor allen.

Hoofdstuk XI

Ornamentiek

Onder de algemene benaming ‘ornamentiek’ kunnen wij alle sierkunst samenvatten, die door de diverse ethnische groepen in Suriname wordt toegepast bij de verwerking van de meest uiteenlopende materialen, met het uitsluitende doel het vervaardigde object voor het oog aantrekkelijker te maken. Alle ‘toegepaste kunst’ dus, met de volle nadruk op beide termen, daar kunstvaardigheid van de maker tot uitdrukking komt in voorwerpen die ook zonder of met veel minder ‘kunst’ - vooral in hun ornamentiek aanwezig - zouden kunnen bestaan en dienstig zijn. Het gaat dus hier in de eerste plaats om gebruiksvoorwerpen, nuttige dingen, waarvan het gebruik kan worden veraangenaamd. Maar in de tweede plaats betreft het ook voorwerpen die tot enig doel hebben, bekeken en bewonderd te worden. En in de derde plaats behoren hiertoe gerekend te worden: voorwerpen en technieken, bedoeld om het menselijk lichaam op te smukken, een bijzonder aanzien te geven en aantrekkelijk te maken. Deze laatste categorie zal hier echter slechts zeer terloops ter sprake komen.

Bij de gebruiksvoorwerpen wordt hun aantrekkelijkheid, evenals het persoonlijke van hun bezit (en maker) door de versiering gemarkeerd, en zij krijgen daardoor soms ook de ‘betekenis’ van herinneringsobjecten, memento's. Bij de ‘nutteloze’ voorwerpen, luxe hebbedingetjes meestal, komt vooral ook een speels element aan bod. Materiaal en techniek - hoe eenvoudig deze en haar hulpmiddelen ook mogen wezen - zijn van de grootste invloed op niet alleen de wijze van vervaardiging, maar ook op de ornamentiek en de ‘kunst’ die daarbij tot uitdrukking komt. Vandaar dat wij bij een beschouwing van de inheemse sierkunst het gemakkelijkst een gebruikelijke indeling volgen, gebaseerd op het verwerkte materiaal en de gebezigde techniek.

Ceramiëk. De Indianen, en wel uitsluitend hun vrouwen, zijn van oudsher de pottenbaksters ‘par excellence’ in Suriname geweest, en zelfs in bijna het hele Amerikaanse werelddeel. En niet alleen de Indiaanse pottenbakkers-techniek, maar ook de wijze van versiering is, bij alle variaties van volk tot volk en van tijdvak tot tijdvak, sinds de vóór-Columbische periode tot voor kort nagenoeg dezelfde gebleven. Potten, schalen, waterkruiken, met de vrije hand uit klei gevormd en in een open vuur gehard, werden en worden nog algemeen gebruikt, zonder of met versiering. Hoewel bekend met de

cirkel, hebben de Indianen nooit het wiel aangewend voor welk doel dan ook, en dus zeker niet de ronddraaiende pottenbakkersschijf.

De vrouwen halen de klei soms van grote afstand en, nadat zij deze voldoende gekneed en met as of andere materialen hebben ‘gemagerd’, vormen zij de gewenste voorwerpen op het gevoel af; ze boetsen de rondingen op de tast en door aandachtig ronddraaien, of bouwen ze op door ‘coiling’, het slangsgewijze boven op elkaar leggen van dunne slierten klei en deze tussen de handen op elkaar te drukken, om zo tot gewelfde of naar een hals toe gesloten, concave of convexe vormen te komen. Deze worden met een stukje bot of kalebas, en later nog eens met een kiezelsteentje glad gestreken, en soms al vóór het bakken ten dele versierd, onder andere door het ‘opslibben’ met een andere kleisoort, die na het branden in kleur verschilt met die van de hoofdvorm.

Eerst worden de vormsels in de zon gedroogd. Vervolgens wordt er hout omheen gestapeld en in brand gestoken, waarna het baksel in de hete as wordt gelaten om geleidelijk af te koelen. Ofschoon er bij het vormen goed gelet wordt op de aanwezigheid van luchtbellens of verontreiniging in de klei, en al te dikke stukken, zoals sommige handvatten of pootjes, hol gehouden en van een ventilatiegaatje voorzien worden, barsten er altijd nog wel enkele vormen tijdens het ‘branden’.^{*)}

De klei-versiering vóór het bakken gebeurt met een stokje, waarmee soms geschulpte of gekartelde randen, lineaire of andere grafitti gemaakt worden, knopjes, geboetseerde diertjes of reliëfs worden aangebracht, terwijl de versiering ná het branden met plantaardige, meestal rode kleurstoffen gebeurt.^{**)} Ze worden in brede banen en diagonalen met de vinger uitgestreken of in dunne lijntjes met een vogelveertje aangebracht: voluten, parallelle lijnen, zigzaglijnen, ruitvormige netwerken en puntjes, - al naar de fantasie en ruimtelijke ordening het ingeven.

Voor al de koelkruiken en hun stoppen vertonen vaak bizarre vormen, evenals de drinkkommen en de grotere, *prapi* genaamde open schalen. Menigmaal zijn hun vormen ontleend aan die van vruchten, zoals kalebassen of pompoen-achtigen, aan lichaamsvormen of die van manden. Want al de inspiratie van de maaksters prikkelt hen tot nabootsing van ‘iets anders’, tot weergave van het oneigenlijke, tot symbolisering, tot tastbaar en zichtbaar gemaakte metaforen, en tot de creatie van het uitzonderlijke.

*) Een Caraïben-vrouw zal zich er voor hoeden geslachtsgemeenschap te hebben in de nacht van het pottenbakken, daar zij anders riskeert dat al haar vormen in het vuur breken.

***) Ik zag al niet zo lang geleden Caraïben-vrouwen hiervoor ‘jet oil’ uit een blikje gebruiken; versieringen hiermee worden in het vuur donkerbruin tot dof-zwart.

Sommige potten staan voor de stevigheid op drie aangebakken pootjes.

Ware technische kunststukken zijn soms de enorme *kasiripotten* voor de grote hoeveelheden gistdrank die bij feesten worden verzwolgen. Ze moeten soms door vlechtwerk van lianen nog worden versterkt aan de buitenzijde. Maar naast zulke bovenal nuttige en ‘van nature’ toch meestal gracieus gevormde gebruiksvoorwerpen, maken de Caraïben-vrouwen ook allerlei fantasie-potjes en schaaltes, goeddeels onbruikbare miniaturen, en voorts dubbele, drieling- en zelfs vierling waterkruiken, - communicerende vaten, door holle verbindingspijpjes en één gemeenschappelijk handvat tot een eenheid gevormd - alsook (zelden op ware grootte) gestyleerde vogels, padden (regen- en vruchtbaarheidssymbolen), leguanen, schildpadden, kaaimannen, gordeldieren en zelfs honden, herten, miereneters en tapirs in het klein. Nu eens zijn het bootjes en schuitjes, dan weer kneuterige idolen - mannelijke en vrouwelijke - of gezichten op kruiken. Uitingen van speelse vrouwelijke fantasie of misschien ook wel bedoeld als speelgoed voor de kinderen, en vandaag ook... als verkoopobjecten. Vroeger werden sommige ook in de graven meegegeven - misschien hun oorsprong? - maar nu niet meer.

De versieringen aan de buitenkant, die dikwijls door extra ‘opslibben’ een dof glanzend fond, of door het gebruik van een laagje hars een hogere glans krijgt, worden vaak met rode ‘engobe’ (een gekleurd laagje) en genoemde lijnen en banden versierd. Maar ook de binnenkant van holle voorwerpen wordt dan verrijkt met ingewikkelde tekeningen in roodbruine verf en beschermd door een kleurloze harslaag. Wat de ‘betekenis’ van zulke ornamenten is, valt doorgaans niet te achterhalen; vermoedelijk hebben zij in veel gevallen betrekking op sterrenbeelden, dieren of planten, en zijn het de glyphen van datgene waarmee het leven van de Caraïben ten nauwste verbonden is. Soms zijn op de hengsels van waterkruiken kleine kikkertjes aangebracht.

De Arowaken schijnen, naar verluidt, het pottenbakken geheel en al te hebben opgegeven. Toch valt het te betwijfelen of bij hen behalve het doel (en dus ook de toepassing) mede het kunnen is teloor gegaan. Het is waar dat zij in Suriname heden ten dage wel héél dicht bij de Westers-beïnvloede wereld in het Voorland voortbestaan, en het best zonder eigen pottenbakkerskunst af kunnen. Vroeger waren zij wel degelijk bedreven in deze kunst. Is hier niet duidelijk sprake van cultuurverlies?

Ook de Wayana's en Trio's maken geen aardewerk meer voor eigen gebruik, slechts voor verkoop. Bij eerstgenoemden moeten wel dun-opgebouwde kommetjes met binnenbeschildering voorkomen. De Akuriyo's die tegenwoordig met de Trio's samenwonen, hebben ook al afgezien van eigen

produktie. Anders is het gesteld met hun nog nomadisch levende stamgenoten, die een uiterst simpel onversierd aardewerk gebruiken, gebakken uit ‘ongemagerde’ klei en dus erg broos.*) Ze worden als grote kostbaarheden behandeld, en wanneer ze barsten, zorgvuldig gerepareerd.**) De potten hebben niet eens een vlakke bodem en moeten bij gebruik als kookpot op drie stenen worden neergezet om te voorkomen dat ze omvallen.

Ondanks het toenemend gebruik van aluminium of ijzeren potten produceren de Caraïben van het Midden- en Voorland nog vrij veel aardewerk, waaraan bij rituele of ceremoniële gelegenheden de voorkeur gegeven wordt. Toch ziet men de *sawaku* (*kasiri*-pot) al menigmaal verdrongen door houten tonnen of metalen wijn-drums, en in plaats van de *sabera's* (drinkkommen van zowat een halve liter inhoud) die moeten rondgaan en meteen worden uitgedronken, worden al vaker emaille bakjes gebruikt. *Sabera's* zijn onderling alle verschillend en worden met bijzondere fantasie gemaakt: met uitsteeksels en versieringen van witte en gele klei, en met ingewikkelde geometrische of soms naturalistische tekeningen aan de binnenkant. *Prapi's* (grotere open potten) worden veelal door de sjamaan gebruikt voor het toedienen van medicijnen.

De afstand tussen deze ceramiek en de allersimpelste produkten van bijvoorbeeld de Akuriyo's is wel heel groot, hoewel ook de beste Surinaamse ceramiek verre ten achter blijft bij die van vele Indianen in andere landen zoals Mexico, Columbia of Peru.***) Maar elke Caraïbische vrouw verstaat het vak, al beoefent de ene het wat beter of artistieker dan de andere. De enige overige caramisten in het land zijn de weinig talrijke ‘vaklieden’ onder de Hindostanen, want het is hoogst twijfelachtig of de bewering van sommigen, dat ook de Bosnegers in het verre verleden wel een eigen pottenbakkerskunst hebben beoefend, op goede gronden berust. Aannemelijker is het, dat zij van meet of aan gebruik gemaakt hebben van Indiaanse voor-

*) Alleen kookpotten maken zij, en doen dit door een balletje klei met de duim in te drukken tot een klein potje, dat vervolgens wordt opgebouwd door telkens grotere slingers klei aan de bovenrand te plakken, tot de pot ongeveer even hoog als breed van boven is. Daarna worden de wanden gladgestreken. De potten zijn dikwandig en nogal onregelmatig van vorm. Ze worden gedroogd en maar heel kort gebrand, nog heet, van binnen met zwarte hars ingesmeerd om ze minder poreus te maken.

**) Aan weerszijden van de barst wordt met een tandje een gat geboord, door de gaatjes een touwtje gehaald en vastgetrokken. Hierna wordt de barst met hars dichtgesmeerd.

***) Des te verwonderlijker is het, dat ondanks het harde bestaan in de tropische regenwouden, nog zoveel kunstzin en kunstvaardigheid onder sommige Indianenvolken tot op de huidige dag bewaard gebleven is. Alle vrouwen zijn levenslang geoefend in deze kunst, daar al vroeg het jonge meisje met haar moeder mee begint te boetseren.

werpen, - niet anders dan de Volksreolen (vooral de oudere generaties) die nog steeds een voorkeur tonen voor een goede Indiaanse waterkoeler of een *prapi*, boven de overeenkomstige importwaren.*)

De produkten van de Hindostaanse pottenbakkers, die wèl de draaischijf gebruiken, kunnen zelden of nooit op enige kunstwaarde aanspraak maken en blijven voor het overgrote deel onversierd. Door hun min of meer mechanische afwerking zijn ze direct herkenbaar; het zijn goedkope massaprodukten, die wel gereede afzet vinden en verder ook enkel bruikbaarheid en deugdelijkheid pretenderen. De draaischijf, die met een stok in beweging wordt gehouden, wentelt om een stenen spil, en in de stad treft men al gemotoriseerde draaischijven aan.***) Bij versiering wordt geen glazuur gebruikt, maar men beschildert de voorwerpen met felle kleuren en zilver, waarna ze met een vernislaagje worden overdekt, - hetgeen meestal een onesthetisch geheel oplevert. Gewoonlijk zijn het waterkruikjes, wierookpotjes, olielampjes, bloempotten en pijpen, die de Hindostanen vervaardigen. De ongebogen pijp (*koelipipa*), met een doekje of uit de mond-en-mondstuk bedekkende hand te roken, is vrijwel in onbruik geraakt.

In Suriname, rijk aan allerlei magere en vette kleisoorten, waaronder ook porseleinaarde, zijn er slechts enkele kunstenaars - uit verschillende bevolkingsgroepen - te vinden, die thans bezig zijn op moderne wijze te experimenteren op ceramisch gebied. Maar hun werk, soms geïnspireerd door mythologische voorstellingen, wordt nog te zeer door commerciële bijbedoelingen beïnvloed. Ook zijn ze nog te kort bezig om opvallende resultaten bereikt te hebben. Maar de diepgewortelde tradities en achtergronden in aanmerking genomen, lijken de perspectieven van een eigen inheemse pottenbakkerskunst - met elektrische ovens, synthetische emails, pyrometers en al - toch gunstig genoeg.

*) Tegenwoordig komt er relatief veel aardewerk van Indianen aan de markt, zelfs afzichtelijke imitaties van westerse gebruiksartikelen als schoenen, trechters, huisjes enz. De waterkruiken die, omdat zij poreus zijn, enigszins 'zweten' en zo het water koel houden, worden terecht het hoogst aangeslagen, ofschoon zelden als sierkan. Hetzelfde geldt voor de *kasiri*-potten.

**) De klei wordt met een derde zand vermengd en de oven is een ommuurde kuil. Daarin worden de vormen op hout gestapeld en met hout bedekt, waarover een laag hooi en een luchtdichte afsluiting met natte klei. De trek komt van opzij, gaat over de bodem en door een pijp naar boven. Op het platteland volgen de Hindostanen nog de oude methode: gedroogde koemest als brandstof en trek door een oude aarden kruik zonder bodem. De stooktijd is 5 à 6 uur, de temperatuur 700° à 800°. De volgende dag gaan de potten uit de as.

Vlechtwerk. Alweer zijn het de Indianen die, met gebruikmaking van allerlei riet- en bastsoorten, niet alleen zulke onmisbare gebruiksvoorwerpen weten te vlechten als *matapi's*, de op kunstige wijze samendrukbaar en rekbaar gemaakte kokers waarmee het kasave-raspsel wordt uitgeperst, *manari's* (zeven), vuurwaaiers, *mutete's* of *matutu's* (draagmanden voor op de rug), *makoti's* (kleine kokers), *pasuwa's* en *pakara's*, dubbele over elkaar heen schuivende, fijngevlochten manden voor het bewaren van allerlei goederen (met bescherming tegen regen en insecten) die op simpele doelmatige wijze vervaardigd zijn, de *pakara's* voor mannelijk en de *pasuwa's* voor vrouwelijk gebruik, - maar zij weten deze voorwerpen soms ook met allerlei fraaie, uiteraard door het vlechten geometrische of geometrisch gestyleerde vormen te versieren.*) Zulke ornamenten worden soms mede door het vervlechten van twee verschillend gekleurde rietsoorten of stroken van verschillende dikte aangebracht. Bepaalde zich herhalende patronen hebben namen, zoals 'uitgehaald bijennest' of 'afbijsels van de draagmieren', en men vindt ze zelfs tot in het zeevlak van *manari's* toegepast.

Aan de randen wordt steeds bijzondere aandacht besteed, zelfs wanneer het gaat om de meestal onversierde draag- en vismanden (*kurukuru*) met nauwe hals, of de snel uit wat verse palmladeren in het bos zelve gevlochten draagmandjes om verzamelde vruchten of stukken vlees huiswaarts te dragen. Van eenvoudig vlechtwerk zijn ook de dans- en kinder-rammelaars, schelpen-korfjes, fuiken en dergelijke meer. Het klaarmaken van vlechtmateriaal is evenals het vlechten zelf bijna altijd mannenwerk, al weet ook de vrouw er, in geval van nood, wel raad mee. Dit geldt eveneens voor de matten die gebruikt worden bij de wespen- of mientortuur.

Hetgeen de Bosnegers op het gebied van vlechtwerk presteren, is simpel vergeleken bij wat de Indianen kunnen, van wie zij zeker een gedeelte van de vaardigheid en vormen, maar niet van de kunstzin op dit gebied overgenomen hebben. Zij maken wel de noodzakelijke gebruiksvoorwerpen, vooral draagkorven, maar komen zelden of nooit aan de veeleisende versieringen toe, evenmin als bij het vlechten van wanden tijdens hun huizenbouw. Wat dit laatste betreft, kan men bij de Javanen al wat meer kunstvaardigheid aantreffen: aardige patronen, vooral aan de lage verandawanden, evenals bij enkele gebruiksvoorwerpen. Ver gaat het echter niet, en op dit gebied laten de Hindostanen bijna geheel verstek gaan.

*) De *pasuwa's* zijn aan het deksel meestal nog versierd met een katoenen draad waaraan twee kwastjes hangen. Aan de ornamentiek van het fijne vlechtwerk wordt, evenals bij de *pakara's*, de grootste zorg besteed.

Weefkunst. Het zijn de Indianen die met zelfgesponnen katoen- of palm-vezeldraden de wevers van kleine sieraden en banden, maar vooral hangmatten bij uitstek zijn. In tegenstelling met vlechten, is spinnen en weven bij hen het werk van de vrouw, en dikwijls genoeg ziet men haar bezig met de spindel in de hand of achter het raamwerk gezeten, waar iets bezig is te ontstaan, dat zeker nuttig, maar soms ook mooi en versierd zal wezen. Een hangmat is voor Indianen uiteraard een primair bezit. De Arowakse vrouwen maken ze van touw, gesponnen en gedraaid uit palm- of grasvezels; de Caraïbische maken ze van katoendraden, maar bij beide groepen zijn het open weefsels, ofschoon zij hangmatten met gesloten weefsel (import) ook wel kennen, evenals uit zeildoek vervaardigde. Die uit vezels gemaakt, worden soms nog met katoenen franjes of kwastjes versierd. *)

Arm-, kuit- en enkel-banden (*sepoe's*) worden ook direct om het been gehaakt, en evenals het 'draagwerk' voor halssieraden en hoofdtooi (in grotere vormen ook wel van vlechtwerk) uit stevige ingevette draden waaraan tanden en dergelijke in het eerste, en gekleurde veertjes of veren in het tweede geval zijn bevestigd. Caraïben-*sepoe's* hebben meestal franjes, soms lange, en worden rood of zwart geverfd. Ze worden, evenals bij de Trio's ook uit kralensnoeren in elkaar gevlochten. Gladde draden gebruiken de mannen, behalve voor hun visserij of voor bevestiging van pijlpunten en het spannen van de boog, ook voor hun even gemakkelijke als kunstige touwspelletjes ('cat's cradles').

De Bosnegerin komt niet meer aan weven toe, als zij het ooit gekund heeft, maar houdt wel dikwijls van naaldwerk: het borduren van de schaamdoeken voor mannen, het naaien van aardige zomen aan haar eigen doeken of het kunstig ineenzetten van *mamio's* (lappendekens). Onder de Hindostanen zijn geen navolgers van Ghandi's propaganda voor het maken van 'homespun' weefsels, en onder de Javanen wordt zelden of nooit (meer?) de kunst van het batikken, laat staan itakken, beoefend. Creoolse vrouwen kan men vaak met allerlei 'nuttige en fraaie handwerken' bezig zien.

*) De vrouw die een hangmat wil maken, steekt in haar hut twee ronde stokken in de grond, op een afstand gelijk aan de lengte van de te maken hangmat, en aan de toppen uit elkaar gehouden door een dwarsstok. Heen-en-weer lopend omwindt zij de verticale stokken zowat 400 maal voor de schering. De inslag wordt groepsgewijze, telkens ongeveer 10 cm van elkaar aangebracht en rechtgeklopt. Dan volgt het maken van een brede neerhangende rand, kunstig met mazen geknoopt. De uiterste mazen worden met franjes, soms van gekleurde katoen en met kwastjes, versierd. Belangrijk is het verstevigen van de uiteinden (*Sranan: bobi*, borsten) van de hangmat, waaraan het touw voor het ophangen wordt bevestigd. De hele procedure is ingewikkeld genoeg en neemt, inclusief het spinnen van de draden, maanden in beslag.

Houtsnijwerk. Versiering van houten voorwerpen gebeurt in Suriname alleen door Indianen en door Bosnegers. En hoewel het waarschijnlijk is dat ook op dit gebied eerstgenoemden in sommige opzichten de Bosnegers hebben beïnvloed, zijn het deze laatsten die zich al geruime tijd, bijna twee eeuwen, uitblinkers tonen in het ontwerpen en uitvoeren van ornamentiek in en op hout.

Het houtsnijwerk van de Indianen is vrijwel beperkt tot *mure*, zitbankjes uit zacht cederhout gekorven, vroeger met stenen beitels, later met metalen messen. Hun vormen variëren van eenvoudige, weinig of niet uitgeholde blokjes tot zeer lage met al iets van een dierenform, meestal die van een kaaiman of jaguar, welke vorm zich vervolgens ontwikkelde tot een grotere - de meest voorkomende - meestal ook de ruwe weergave van een dier, waarvan kop en staart tevens als twee handvatsels dienst doen en het bedoelde beest enigmatische karakteriseren. Een enkele maal worden in de kop nog twee glazen kralen aangebracht om de ogen aan te geven, maar het bank-achtige van het lichaam blijft altijd domineren; het object is steeds een gebruiksvoorwerp, kennelijk zonder verdere pretenties dan misschien oorspronkelijk magische.

De Indianen kennen ook meer-persoons banken, vierkant gehakte boomstammen, soms eveneens met een ruw afgewerkte kop en staart van de kaaiman, nu eens nauwelijks opvallend, dan weer duidelijk herkenbaar en van onderen, in het midden, enigszins uitgehold, zodat het blok dan op twee, een enkele maal zelfs op vier stukken, kwasi-poten, komt te rusten. Men ziet steeds de mannen op 'interessantere' bankjes zitten dan de vrouwen, die nooit gebruik maken van dieren-bankjes, - waarom is mij niet bekend. De dierenbankjes ziet men ook weleens beschilderd met stippen en dwarsstrepen, of wil met pijpaaarde, zwart met kalebassap gekleurd.*)

Onder de Bosnegers komen zulke dierbankjes weinig voor, maar wel veel bankjes van allerlei vorm, die eveneens uit één blok gesneden zijn, en zelfs vouwstoeltjes met een of meer houten scharnieren die uit één plank worden uitgezaagd en gekorven. Talloos zijn ook de overige houten gebruiksvoorwerpen en de doeleinden waarvoor ze gebruikt worden. Hier wordt slechts ingegaan op hun versieringswijze en de eventuele symboliek die in hun gesneden, ingekerfde, ingebrande of andere ornamenten, soms als een soort ven geheimgtaal verborgen ligt. Een toenemende mate van stylering van talrijke oorspronkelijk aan de natuur ontleende motieven heeft

*) Ook Indiaanse spindels en spindelschijven hebben wel eens heel eenvoudige ornamenten aan het einde gekorven, of op het schijfvlak aangebracht. Soms maken de mannen houten vizels, zonder enige versiering.

in de loop des tijds geleid tot een bijna esoterische ‘betekenis’ van weliswaar regelmatig opgebouwde, maar toch schijnbaar willekeurige ornamenten, bij sommige Bosnegers meer geometrisch, bij andere grillig van vorm, die niettemin door de ‘kenners’ tot hun herkomst te herleiden zijn en aldus ‘iets te zeggen hebben’. Ze zijn van afbeeldingen vereenvoudigd tot ‘tekens’ en glyphen, niet ongelijk aan de gang van zaken in bijvoorbeeld het Chinese schrift. Ze hebben daarbij meestentijds een directe of indirecte sexuele connotatie, - begrijpelijkerwijze, wanneer men in aanmerking neemt welk een grote rol seksualiteit en ‘machismo’ spelen in het Bosnegerleven. Zowel de makers als de gebruiksters (en gebruikers) van deze versierde voorwerpen zijn echter uitermate terughoudend in het prijsgeven van de geheimen dezer ‘duiding’, die bovendien van Bosneger-volksgroep tot volksgroep verschilt.

F.H.J. Muntslag heeft van ruim vijftig zulke standaard-motieven de namen en betekenis weten te achterhalen, maar hiermee ongetwijfeld het terrein niet uitgeput.^{*)} En aan de eigen, duidelijk herkenbare stijl die elk van de Bosnegervolken onderscheidt (dus Djoeka's van Saramaka's bijvoorbeeld) is noch door hem, noch door anderen voldoende aandacht geschonken, zodat dit belangrijke aspect hier moeilijk tot zijn recht kan komen. Wel zijn allen het er over eens dat, ofschoon de symbolische motieven op zichzelf ‘onschuldig’ genoeg zijn, er vrijwel geen Bosneger-versieringen bestaan, zonder de een of andere erotische of sexuele ‘boodschap’ voor de goede verstaander, die deze motieven en hun grammaticale verbinding weet te decoderen.

Neem het eerste het beste, uitermate sierlijke motief van twee in het midden doorgesneden ruiten, met nabij hun aanrakingspunt concentrische cirkels die door de ruit-segmenten heen gevlochten zijn. Het is - zo luidt de verklaring - de stylering van twee doormidden gebroken korjalen, bijeengehouden door een ronde middenfiguur (eerste decodering). Deze moet bij de interpretatie (tweede decodering) een man voorstellen, terwijl de boten staan voor door jaloezie verscheurde vrouwen. Het geheel verzinnebeeldt dus een maar al te zeer aan de Bosnegers bekend bijverschijnsel van hun polygynisch bestaan.

Reeksen van driehoekjes, die hen aan de nauwkeurigheid van goed naaldwerk herinneren, prijzen de vrouwelijke deugd en vaardigheid, maar een reeks van andere veel kleinere en puntiger driehoekjes, die moeilijk schoon te houden zijn en dus al gauw ‘stofnesten’ of verzamelplaatsen van oude

*) Uitvoeriger, zij het minder systematisch, is dit ook beproefd door Hurault, Dark, Lindblom en anderen. Zie de bibliografie bij dit hoofdstuk.

etensresten vormen, noemen de Aloekoe's *tjobo oema* (onzindelijke vrouw). Het patroon drukt een verwijt of een gevoel van afkeer uit. Vormen de driehoeken een zig-zag-band, dan heeft men te doen met de stylering van een liaan waaraan de Bosgeest zich bij voorkeur vastklampt, en die dus door de mens vermeden dient te worden. In tweede decodering betekent dit ornament dan: 'Neem niet de plaats in, die voor een ander bestemd is'. De overeenkomst met het gebruik van *odo's* (spreekwoorden) en *mato's* (charades) of te ontraadselen frasen, is frappant.*)

Ingebrande of geprikte puntjes, evenals koperen knoppen rondom een motief of er binnen in aangebracht, dienen om de betekenis ervan te benadrukken. Een reeks vierkanten 'als op de schildpadrug' brengen de les van dit dier over, dat 'ongeacht regen of duisternis altijd thuis' is en op de bezoeker wacht. Een gestyleerde vogelbek 'van de *koejake*', waarvan de tong voor de bereiding van liefdes-*obia's* (bezwermiddelen) gebruikt wordt, zegt ondubbelzinnig: 'ik hou van je'. Bovendien kunnen door een combinatie van zulke motieven in de versiering van een voorwerp, uitvoerige en indrukwekkende, en daarmee min of meer onvergankelijke mededelingen worden gedaan. Het geheel is dikwijls heel mooi, met veel liefde en grote zorgvuldigheid gesneden; slordigheid in stijl en afwerking geven immers slordigheid van aard en gevoelens te kennen, zoal niet onkunde of gebrek aan vakmanschap, met de daarbij behorende geringe 'status'.

Voor dit alles komen uiteraard het meest voorwerpen voor specifiek vrouwelijk gebruik in aanmerking: ongekuiste liefdeslyriek in hout! Het zijn vooral kammen, spatels, smalle vrouwenpagaaien, dienbakken, planken voor het fijnmaken van pinda's, wasknuppels en bankjes, waarvan de versieringen soms zo open of overdadig zijn, dat zij alleen nog maar bruikbaar

*) De motieven-studie opent de gelegenheid tot diep indringen in de Bosneger-psyche. In-elkaar grijpende driehoeken, *kenki foetoe* (gekruiste benen) betekenen cohabitatie. Gestyleerde geslachtsorganen: pijlen, pijl en boog, pijlpunten, kruisen, slangen e.d. voor de mannelijke, ruiten, 'navels', knoppen, sloten, enz. voor de vrouwelijke, spreken een onverbloemde taal, net als de stylering van de dingen die de man de vrouw belooft: een korjaal, een huis, of de symbolisering van zijn gevoelens: afhankelijkheid door een *keti* (ketting) en eeuwige trouw door een *kisi* (doodkist). Open knopen en andere vervlechting van banden geven heel logisch 'duurzame verbondenheid' te kennen, en een reeks driehoekjes op kleine afstand van elkaar gekorven, zijn 'voetsporen', met de connotatie 'de geheime weg bewandelen', en als boodschap: een aanzoek om met de houtsnijder een clandestiene verhouding te beginnen. Menigmaal is de boodschap het motief 'Geef me iets terug, je weet wel wat', en soms is ze enkel scherts; soms ook een bedreiging, ironie of spot. En een heel abstract symbool bij de Saramaka's betekent: 'Geld is meer waard dan vrouwen'.

zijn als ‘show’-stukken, en juist hierom des te meer gewaardeerd worden. Maar ook de mannen, de enigen die houtsnijden, maken voor eigen gebruik en aanzien, of als ruil- en handelsoBJECTEN, allerlei welversierde dingen: bankjes, korjaalhoofden, brede mannen-pagaaien, panelen, deurstijlen, luifels en lambrizeringen, met geen ander gereedschap dan een zakmes en soms een passer. Dikwijls beginnen zij zomaar ergens in een hoek en komen toch tot een fraaie compositie, die zij dus, al werkende, toch wel duidelijk ‘in het hoofd’ moeten hebben. Maar indruk op de vrouwen maken, is hun hoofddoel, en het zijn dan ook de voor vrouwen gebouwde huizen, die het rijkst versierd worden.

Een bekwaam houtsnijder houdt er ook van, bij tijd en wijle bravourstukjes ten beste te geven, zoals meerdere uit één stuk gesneden en door een reeks schakels aan elkaar verbonden voorwerpen. De ongebroken ketting van hetzelfde hout als de daaraan verbonden voorwerpen, drukt dan behalve 's mans kunstvaardigheid ook zijn ontwijfelbare afhankelijkheid uit. Hoe langer en tevens fijner de tanden van een houten kam gesneden zijn - ze worden nooit bij wijze van sierkam in het kapsel gedragen - hoe meer zijn handigheid blijkt, in combinatie met zijn verering voor de gebruikster van het object. Oprechtheid, voorzichtigheid, moed, kracht, vooruitgang, trouw, al zulke abstracta hebben hun speciale, tot een embleem herleidbare wijze van houtbewerking en al dan niet motivische versiering. Een eindeloos aantal variaties en permutaties geeft ook hier de vakman-kunstenaar gelegenheid zijn individuele fantasie - ongeacht zijn gebruik van traditionele motieven - bot te vieren. In *zijn* wereld (als vaak in de onze) maakt hij geen of bijna geen onderscheid tussen dat wat alleen maar ‘kunstig’ en dat wat ‘kunstzinnig’ is, al ware het ook van eenvoudiger makelij.

De Bosneger-houtsnijder, vooral in de regentijd bezig met dit werk, lijdt overigens aan een ‘horror vacui’. Heeft hij een te versieren vak vóór zich, dan moet het geheel worden opgevuld met versiering, of opengewerkt tot allerlei configuraties. Hij doet dit opsieren niet alleen door snijden, maar ook door het inbranden van punten en lijnen met een gloeiende spijker, of cirkeltjes met een verhitte patroonhuls of iets dergelijks. Hij gebruikt ook gaarne - vroeger veel meer dan nu - koperen nopjes (behangersknopspijkers), die naar zijn smaak niet alleen het geheel een mooier en rijker aanzien geven, maar ook zijn tastgevoel bevredigen, omdat zij hem herinneren aan de *kamemba* (hij noemt de koperen nopjes ook zo) van het menselijk lichaam, de litteken-patronen die in het liefdesleven van man en vrouw van zo grote betekenis zijn. Menigmaal voorziet hij zijn kunstprodukt ook van een ingekerfde *kosi* - gewoonlijk een eenvoudig x-teken -

als dank voor wie zijn werk prijst, en tevens als vloek tegen wie er kwaad van zegt.^{*)}

De magische bijbetekenis die het snijwerk soms kan aankleven, blijkt het duidelijkst bij de versiering van allerlei trommen, die van geheel of ten dele uitgeholde boomstammen gemaakt worden. De ornamentiek is meestal sober en streng, maar zorgvuldig aangebracht en sterk-aansprekend. Het zijn gewoonlijk de *apinti's*, middelgrote trommen die bij rituele dansen gebruikt worden en een taal spreken, speciaal verstaanbaar voor de vooroudergeesten. Sommige *apinti's* echter blijven onversierd of worden alleen met witte klei geheiligd, evenals de grote en kleinere trommen.^{**)}

Opvallend is het, hoe weinig menselijke beeldjes, idolen, de Bosnegers snijden; alsof zij zich ervan bewust zijn, dat elke zo opzettelijk ruw en onbeholpen gekorven pop alleen maar een geest kan voorstellen. En is de gestalte van een *jorka* (zwerfgeest of voorouderlijke geest) niet in feite onkennebaar? Het is gevaarlijk hem anders dan vagelijk aan te duiden, liefst zonder armen en benen, of slechts met gaatjes of kaurie-schelpen als ogen; anders zou hij weleens in een Golem kunnen veranderen. Een ervaren houtsnijder neemt liever geen risico, en laat zulke dingen maar over aan de lieden die *obia* (zwarte magie) met dergelijke voorwerpen bedrijven. De idolen welke men in de dorpen nog hier en daar bij de offerplaats ziet, zijn dan ook nauwelijks als 'beelden' herkenbaar, en ze blijven onversierd. Wel heeft de ornamentiek van vechtsokken - bij de Djoeka's vroeger meer dan nu in gebruik - vermoedelijk ook een magische betekenis met West-Afrikaanse antecedenten. Meestal zijn ze echter met rode en witte banden beschilderd, evenals sommige idolen, en als snijwerk verder onbelangrijk.

De zitbanken, die voor mannen evenzeer tekens van mannelijkheid als van autoriteit zijn, vertonen verschillende typen: uit één stuk gesneden of uit meerdere stukken samengesteld; met een halvemaanvormig zitvlak of rond op een vierkante basis. De dienbakken zijn bijna allemaal cirkelrond en lichtelijk uitgehold, maar de pindaplanken rechthoekig. Zo vertonen de versieringen ook nu eens asymmetrie, dan weer strenge symmetrie en zelfs polysymmetrie, blijven de ene keer geheel gesloten en worden een ander-

*) Onbewust maakt hij hierbij gebruik van de dubbele etymologie van het algemeen-Sranan woord *kosi*, dat zowel uit Engels 'courtesy' als uit 'curse' werd gecreoliseerd. De vloek: *mma pima fi* betekent niet alleen 'your mother's cunt' (Price), maar ook: 'je moeder's bee', waarin het individu immers via de *pima* is terechtgekomen.

***) Het uithollen van een *apinti*-lichaam gaat bij de Djoeka's met veel ceremonieel en daarna met een formele inwijdings-offerande gepaard. Ook bij later gebruik krijgt de *apinti* af en toe 'te drinken' door een plengoffer.

maal luchtig opengewerkt tot fragiele arabesken. Inderdaad doen zij door hun bijna totale afwezigheid van direct-herkenbare natuurvormen enigszins denken aan Islamitische (Moorse) versieringen. Alles draagt echter ondanks een zekere conventionaliteit de signatuur van zijn maker, die aan de beschouwer - soms met humor - een rebus opgeeft en nooit op rechtstreekse wijze iets obsceens tot uitdrukking brengt, maar wel bijna altijd 'geëncodeerd'.

Sterk generaliserend kan men zeggen, dat na een zekere stijl-evolutie in de achter ons liggende twee eeuwen, de ornamentatie van de Saramaka's meer hiëratisch en strenger, geometrischer, krachtiger en 'koeler' aandoet dan die van de Djoeka's. Hun *pari's* (pagaaien) zijn eenvoudiger en zakelijker, die van de Djoeka's menigmaal slechts sier-*pari's*, met zijwaarts gerichte decoratie van het bovendeele en kerfsels op het blad. Het zijn dan ook, als zovele andere versierde voorwerpen, slechts 'souvenirs d'amour', die ook worden verhandeld aan minder vaardige mannen, (om te pronken met andermans veren) maar voor de vrouwen een duurzaam bewijs zijn van haar snel-verwelkende aantrekkelijkheid. De open kritiek die de Bosnegers op elkaars snijwerk uitoefenen, werkt mee aan de instandhouding van hun kunstvaardigheid en kunstzin. Massa-productie en commercialisering, in tegengestelde richting werkend, doen echter al een generatie lang hun fatale invloed gelden. De Bosneger-iconografie, die al danig aan het verwateren is, schreeuwt ook deswegen om diepgaande en uitvoerige bestudering, eer zij geheel in een zee van wansmakelijke produkten verdwenen is. De Aziatische bevolkingsgroepen kennen vrijwel geen houtsnijkunst.

Schilderkunst. Behalve de beschildering van aardewerk en houten bankjes met simpele rode of zwarte (en zwart-bruine) banden, en dungelijnde geometrische figuren, kennen de Indianen in Suriname geen andere schilderkunst dan die om het lichaam, met name gezicht en borstkas, te versieren. De Wayana's echter vormen een grote uitzondering op deze regel. De vrij hoog ontwikkelde beschildering waarmee zij doorgaans de houten discus voorzien, die de treffende afsluiting van het kegelvormige dak van hun grote ronde hutten vormt, is verrassend. Deze schijven met een middellijn van 80 à 120 cm zijn niet alleen veelkleurig - met aanwending van minerale en plantaardige verstoffen - maar ook door hun grotendeels zoömorfe voorstellingen, afgewisseld met kleine ornamenten, bijzonder treffend, en stellig geladen met symboliek. Bij mijn weten zijn deze discussen nog niet nader bestudeerd, waarschijnlijk mede omdat zij moeilijk uit handen van hun (gemeenschappelijke) bezitters in het Achterland te krijgen zijn.

Wel is mij bij navraag ter plaatse gebleken, dat de Wayana's deze van de grond af naar boven toe te bezichtigen schijven met een term aanduiden, die zoveel als 'hemel' of 'hemelgewelf' betekent, en dat de voorstellingen iets met sterrenbeelden of bepaalde gesternten te maken hebben. De zoömorfe wezens zijn uitzonderlijk omdat zij meestal - als bij de amphibina uit de Griekse oudheid - tweekoppig zijn, rups- of slangachtig, met de tweede kop op de plaats van de staart. Onderling zijn deze wezens enigszins verschillend van gedaante, groter of kleiner, maar kennelijk géén afbeeldingen van wat door de nauwkeurig-kijkende Indianen in de levende natuur wordt aangetroffen. Aangenomen mag worden, dat het dus mythologische voorstellingen zijn van bovenaardse verschijningsvormen, en dat ze inderdaad iets te maken hebben met sterrenbeelden, kalenders of omens. De hypothese ligt voor de hand, dat wij hier te doen hebben met een restant van een veel hogere, verloren gegane oude cultuur.

Op sommige keramische voorwerpen van de Wayana vindt men ook lijn- en punt-tekeningen, die zij uitleggen als 'beelden van constellaties'.

Hetgeen wij bij de Bosnegers aan schilderkunst aantreffen, voornamelijk op hun pagaaïen en huizen, kan gevoeglijk als degeneratie-verschijnsel beschouwd worden, - een goedkope en gemakkelijke vervanging van de in hout gesneden of gebrande ornamentiek. De kakelbonte beschildering, meestal grotere, geometrisch geordende vlakken, is compositorisch alleen interessant wanneer zij globale herhalingen te zien geeft van in houtsnijwerk gebruikelijke motieven en arrangementen. Het 'klassieke' esthetische normbeeld blijft dóórschemeren door de nieuwbakken, glanzende 'Ripolin-cultuur' heen, die hand-in-hand gaat met de zich steeds meer opdringende 'Coca-cola-cultuur'.

Wel belangrijk uit esthetisch oogpunt is het schraapwerk waarmee de Indianen, wat primitiever, en de Bosnegers, wat geraffineerder, hun kommen, drinknappen en schepelpels van kalebas versieren. Door verschillende wijzen van schrapen van de ondergrond en inkerven van de lineatuur, worden, met aanwending van de traditionele motieven, prachtige effecten bereikt. Vermeldenswaard is, dat bij de Bosnegers de buitenzijde van kalebas-voorwerpen alleen door mannen, de binnenzijde alleen door vrouwen van geschraapte ornamenten voorzien wordt. De vrouwen vertonen daarbij een eigen stijl en gedragen zich - evenals ten aanzien van houtsnijwerk - als echte 'kenners' op dit terrein. Helaas neemt ook het beschilderen van kalebas-waren meer en meer toe, ten bewijze dat zij dan al niet meer als zuivere gebruiksvoorwerpen bedoeld zijn.

Bij de overige bevolkingsgroepen valt er op dit gebied geen noemenswaardige activiteit te vermelden.

Smeedkunst. Onbekend bij de Indianen en de Bosnegers (die wel metalen sieraden, maar weinig zelfgemaakte dragen) is de smeedkunst - wel te verstaan de edelsmeedkunst van sieraden - het speciale domein van twee bevolkingsgroepen van Aziatische oorsprong: de Chinezen en de Hindostanen. Veel van het in Suriname zelf, of in de buurlanden gevonden goud hebben zij leren bewerken, evenals in allerlei vormen geïmporteerd zilver. Ze hebben daarbij weten te profiteren van meegebrachte voorbeelden uit hun landen van herkomst en zijn maar zelden tot eigen inventie of ‘creolisering’ van hun kunstambacht gekomen. Van dit laatste zijn de oorhangers met in goud gevatte zwarte krullende kuifveertjes van de *powisi* (een hokko-hoender) wel een aardig voorbeeld.

Met veel vakmanschap maken de inheemse - soms ook Creoolse - goudsmeden vooral filigraanwerk in beide genoemde edele metalen: broches, oorhangers, pendants, halskettingen en armbanden. Als inzetsteentjes worden dikwijls gepolijste stukjes bauxiet gebruikt. Van meer massieve aard zijn de gouden of zilveren ‘boeien’, armbanden die met over-elkaar liggende knoppen of rozetten sluiten; halskettingen met allerlei grove of fijne schakelcombinaties, en vooral sieraden die op de een of andere wijze ‘pepieten’ (klompjes goud, zoals ze in de natuur gevonden worden) verwerken. Ze worden ook voor mannelijke, steedse sieraden gebruikt, zoals dasspelden en manchetknopen.

Specifiek Hindostaans zijn de versierde zwaar-zilveren u- of omegavormige halsbanden, de soms met gekleurde steentjes ingelegde neushangers en de brede armbanden met weleens kunstige sluitingen. In het verleden, toen de handelsbanken alleen door de elite gebruikt werden, waren zulke sieraden met een grote metaalwaarde, evenals munten die als hangers of broches gebruikt werden, een geliefkoosde manier van geldbelegging en een gemakkelijke vorm om (via de pandjeshuizen) aan liquide middelen te komen. Nu is dat in steeds mindere mate het geval, en dit is ongetwijfeld een van de oorzaken dat de edelsmeedkunst in het land, op zijn zachtst gezegd, al een tijdlang stagneert, en slechts een enkeling er naar streeft modernere werkwijzen en structurele innovaties toe te passen. De concurrentie van goedkope geïmporteerde bijouerie werkt in deze bovendien moordend.

Conclusies. Enkele algemene opmerkingen naar aanleiding van de sierkunst der verschillende bevolkingsgroepen mogen, hoe hachelijk het ook is, tot besluit dienen. Wij zagen, hoezeer de Indianen zich in hun ornamentiek bewust zijn van de ‘onwerkelijkheid’ der dingen, en zich slechts in enkele opzichten als expressionistische realisten laten kennen. Niet voor niets be-

noemen de Caraïben de tekeningen op hun vlechtwerk met hetzelfde woord als dat voor ‘geesten’.*) Ook bij de Bosnegers, abstracte symbolisten als zij zijn met hun dubbele encoding, vindt men nauwelijks een zweem van naturalisme terug. Wat daarvan ook aanwezig mocht zijn in hun West-Afrikaanse erfgoed, het is in het creoliseringsproces dat hun cultuur onderging en nog bezig is te ondergaan, nagenoeg geheel verdwenen. Of is hun anti-realisme wellicht toch uit een uit Afrika meegebrachte, en dan waarschijnlijk Moslime invloed? Het is een vraag die men zich nauwelijks durft te stellen.

De Hindostaanse en Javaanse sierkunst heeft realistische kenmerken, maar is minimaal en vertoont slechts restanten van traditionele, meegebrachte vormen. Deze zijn, meestendeels door hun afwezigheid, niet aan creolisering blootgesteld geweest.

En bij de Volkscreolen dan, die in deze studie in het geheel niet ter sprake kwamen, en wier aandacht en aanleg blijkbaar meer naar het literaire dan naar het plastische uitgaat, hoe is het met hen gesteld? Ze laten - de omstandigheden maken het begrijpelijk - op dit gebied totaal verstek gaan. Ze oefenen veeleer een negatieve werking uit op de produktie van anderen, door de duidelijke wansmaak die er onder hen heerst. Hier heeft echter cultuur-verlies plaatsgevonden, want nog niet zo heel lang geleden beoefenden zij een prachtig schrijnwerkersambacht, waarvan nog menig ‘antiek’ staaltje over is, dat als welgevormd en goed-geconstrueerd meubelstuk onze bewondering wekt. Er zijn nog houten ornamenten boven oude woningingen, kunstige deuren en pilaar-versieringen die getuigen van een nu geheel teloor gegane kunstzinnigheid. De Volkscreolen hebben maar al te zeer gedeeld in het verslechteringsproces van de westerse ambachtelijkheid en de daarmee samenhangende esthetische vormgeving. Het is ongelooflijk jammer, ook dat de overige kleinere bevolkingsgroepen, behalve de bovengenoemde, op het gebied van de ornamentiek tot niets eigens gekomen zijn.

Helaas is dit het terrein waarop al te gemakkelijk verder cultuurbederf optreedt door aanpassing aan de toeristische en steeds kleinburgerlijke wansmaak, - als overal. Men is wel gevoelig voor ornamentiek, vooral in

*) Opvallend is, dat sommige motieven en patronen van het vlechtwerk vrijwel dezelfde zijn als die we zien bij de rotsinscripties (waarvan de ouderdom moeilijk te bepalen is), op het houtwerk en op het aardewerk. Hetzelfde is ook bij de Bosnegers het geval ten aanzien van hun houtsnijwerk, vlechtwerk en kalebas-graffiti. Dit wijst wel sterk op een bij beide bevolkingsgroepen diep-verankerd stijlgevoel. Waar de Indianen echter bepaalde figuren aanbrengen, zijn deze ondanks alle vereenvoudiging of stylering, toch als zodanig herkenbaar; bij de Bosnegers vrijwel nooit.

de vorm van sieraden en luxe show-voorwerpen, maar eigen schepping blijft uit en vindt geen impulsen. Reden te meer voor wie zich in de toekomst tot creativiteit in deze gedrongen voelt, om terug te gaan tot de nog altijd produktieve bronnen die te vinden zijn bij de twee nog het minst verwesterste bevolkingsgroepen, de Caraïbenvolken en de Bosnegers.

Bibliografie

1. *Baal, J. van* - Symbols for communication (Assen, 1971).
Beier, U. - The return of the gods (Cambridge, 1975).
Malinowski, B. - Magic, science and religion (New York, z.j.).
Middleton, J. - Magic, witchcraft and curing (New York, 1967).
Metraux, A. - Voodoo (New York, 1959).
Radin, P. - Primitive man as a philosopher (New York, 1955).
Simons, R.D.G.Ph. - Bijgeloof en lepra (Vox Guyanae, 1958).
Simpson, G.E. - Religious cults of the Caribbean (Rio Piedras, P.R., 1970).
Waal Malefijt, A. de - Animism and Islam among the Javanese in Surinam (Anthropological Quarterly 37, 1964).
Wooding, Ch.J. - Winti: een Afro-Amerikaanse godsdienst in Suriname (Meppel, 1972).
2. *Mazijk, J. van* - Medisch werk onder de Trio's etc. (Paramaribo, 1967).
Sedoc, N.O. - Surinaamse kruiden-receptenboek (Z. pl., 1975).
Stahel, G. - De nuttige planten van Suriname (Paramaribo, 1944).
3. *Starke, A.A. en Samsin-Hewitt, M.* - Groot Surinaams kookboek (Rotterdam, 1976).
4. *Benveniste, E.* - Indoeuropean language and society (London, 1973).
Ford, C.S. and Beach, F.A. - Patterns of sexual behavior (New York, 1951).
Malinowski, B. - Sex, culture and myth (New York, 1962).
6. *Buschkens, W.F.L.* - The family-system of the Paramaribo Creoles (Verh. KITLV, 1974).
Fanon, F. - Les damnés de la terre (Paris, 1961).
Hoetink, H. - De gespleten samenleving in het Caraïbisch gebied (Assen, 1962).
Lewis, O. - Five families; Mexican case studies in the culture of poverty (New York, 1959).
Lewis, O. - The children of Sánchez (New York, 1961).
Lewis, O. - La vida. A Puerto Rican family in the culture of poverty (New York, 1965).
Lewis, O. - *The culture of poverty* (Scientific American, 1966).
7. *Fanon, F.* - Peau noire, masques blancs (Paris, 1953).
Goffman, E. - Interaction ritual (Harmondsworth, 1972).
Huges, Ch.C. - Culture, change, mental health and poverty (Univ. of Kentucky Press, 1969).

- Kiev, A.* - Transcultural Psychiatry (Harmondsworth, 1972).
Linton, R. - Culture and mental disorders (Springfield, 1956).
Murphy, J.M. and *Leighton, A.H.* (eds.) - Approaches to cross-cultural psychiatry (Cornell U.P., 1965).
Pfeiffer, W.M. - Transculturelle Psychiatrie (Stuttgart, 1971).
8. *Goodenough, W.H.* - The structural analysis of kinship semantics (Proceedings of the IXth Int. Congress of Linguists, The Hague, 1964).
Lounsbury, E.G. - Description and comparison in cultural anthropology (Chicago, 1970).
Rensselaar, H.C. van - De houding van de Creoolse bevolkingsgroep in Suriname etc. (Bijdr. KITLV, 1963).
10. *Wulff, E.* - Psychiatrie und Klassengesellschaft (Frankfurt a.M., 1972).
11. *Ahlbrinck, W.* - Encyclopaedie der Karaïben (Amsterdam, 1931).
Crowley, D. - Bush negro combs (Vox Guyanae, 1955).
Dark, Ph.J.C. - Bush negro art (London, 1954).
Hurault, J. - Africains de Guyane (La Haye, 1970).
Muntslag, F.H.J. - Tembe; Surinaamse houtsnijkunst (Paramaribo, 1966).

Register

AKURIYO: 143v.

ALOEKOE (BONI): 20, 22, 117, 150

AROWAK: 14, 43v., 143, 147

BLANKEN: 69

BOSNEGER (ALGEMEEN): 38-40, 43, 46v., 55-59, 60, 73v., 76v., 93v., 101v., 106v., 111v., 114, 116v., 118n., 122v., 130, 132v., 135-138, 144, 146-149, 154, 156n.

CARAÏB: 11-16, 52-54, 72n., 101, 110, 114v., 130, 135(n.)v., 138, 142n., 143v., 147, 156v.

CHINEES: 31, 42, 47-49, 67v., 84, 99, 109, 120v., 134, 139, 155

CREOOL: 14, 16, 24v., 28-30, 35-38, 46-50, 59-63, 69, 74-79, 81, 83-86, 94-96, 97v., 103, 106-109, 112, 117v., 122-125, 127, 130, 132-138, 145, 155v.

DJOEKA: 16-18, 20, 152(n.)v.

HINDOSTAAN: 31v., 41, 46-48, 50, 63-65, 75v., 82, 87v., 97v., 100, 108v., 113, 120v., 126v., 133, 135, 137-139, 144-147, 155v.

INDIAAN (ALGEMEEN): 42-44, 46v., 51v., 71v., 76, 90-92, 95, 104v., 122v., 134, 141v., 145v., 148, 154

JAVAAN: 32v., 41v., 47v., 50, 66v., 76v., 82, 86-88, 99v., 103, 109, 113, 120-123, 127v., 130, 133-135, 138v., 146v. 156

LIBANEES: 68v.

PARA-NEGER: 23n., 24-28, 35n., 116

SARAMAKA: 19-21, 58n., 74, 92v., 153

TRIO: 43, 114, 123, 143

WAYANA: 43, 72n., 143, 153v.